

Stockholms Högskolas
Juridiska Bibliotek

Referensbiblioteket

Finansrätt

Bearbetningar

GÅFVA AF

C. O. MONTAN

STOCKHOLMS
UNIVERSITETS
BIBLIOTEK

MAG
Jur II
Finans
Bearb

STOCKHOLMS UNIVERSITET

30001

001520842

STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

OM

T I O N D E N .

AKADEMISK AFHANDLING

AF

THEODOR HABENIUS

Jurisprud. Oecon. et Comm. Docens vid Upsala Universitet.

UPSALA

WAHLSTRÖM & C.

1853.

V

Bland de mångfaldiga afgifter, hvilka under olika tider och för olika ändamål utgått af jorden, äro de, hvilka utgöras med en viss del af den råa afkastningen, till sitt ursprung sannolikt de äldsta. Uppkomsten af dylika afgifter förutsätter nemligen ett ofullkomligare kulturtillstånd för att de olägenheter, hvilka på en högre grad af odling åtfölja dem, ej blifvit tillräckligt känbara att hindra deras antagande; och på en dylik lägre kulturgrad kunna de äfven erbjuda den skattskyldige en eller annan fördel, hvilken, med odlingens och samhällets utveckling, blir honom umbärlig eller rent af skadlig. Det tydligaste och i ögonen mest fallande skatteobjektet är nemligen den skattskyldiges hela inkomst; det enklaste sättet för dess beskattning är att taga en viss del deraf för det allmännas behof; och detta är äfven det rättvisaste, emedan skatten stiger och faller med den skattskyldiges förmåga att utgöra den, och, då dess förhållande till hela afkastningen är bestämdt, eger han derigenom ett skydd för uppbörds Männens godtycklighet vid dess påläggande. Så länge föga kapital och arbetskrafter användas på den beskattade produktens frambringande, kostar lika produkt nästan alltid lika kapital och arbete; och då till följe deraf den skattskyldiges rena inkomst dels står temligen nära hans råa, dels är öfverallt nästan lika, göra dessa fördelar dylika skatter både naturliga och ändamålsenliga. Annorlunda blir deremot förhållandet när, med befolkningens tillväxt, det ökade behofvet af födoämnen fordrar större kapital och arbetskostnad. I samma förhållande som mera kapital och

arbete användas blir äfven skillnaden i afkastningen af jord, olika till sin naturliga beskaffenhet och belägenhet, i förhållande till kostnaden större, och samma produkt af den mindre gynnade jorden fordrar större kostnad än om den blifvit frambragt på en till följe af sin natur eller belägenhet lyckligare lottad. När således kostnaderna lemna den sämre jordens innehafvare en mindre behållning af samma råa afkastning, men skatten dock utgår med samma belopp, så följer deraf att den måste ega ett mycket större förhållande till behållningen af den ofruktbarare jorden, och således icke blott träffa de skattskyldige högst ojemt, utan äfven blifva af en högst tryckande beskaffenhet. Under det den på den mest gynnade jorden utgör t. ex. blott en niondedel af rena afkastningen, kan den på den sämre stiga till en åttiondedel, en sjettedel o. s. v. och i vissa fall till och med uppsluka hela behållningen, om nemligen kostnaderna ej lemna mera öfrigt än den andel af den råa afkastningen, som åtgår till skatten. På samma sätt som den tyngre drabar den ofruktbarare jorden, så faller den äfven i förhållande drygare på de förbättringar, hvilka lemna en mindre behållning och göra ofta sådana omöjliga, hvilka endast ega en kort tid bestånd, och således fordra ett skyndsamt betäckande af kostnaderna. Genom att träffa den mindre vinsten i förhållande tyngre än den högre, hindrar den i betydlig mån samlande af kapitaler och verkar afskräckande på deras användande, hvarföre den till viss grad förtjenar det omdöme McCulloch faller om dylika afgifter "att vara ett premium på lättjan men deremot en tung och ständigt växande börda på idogheten" ¹⁾.

En afgift af detta slag är Tionden, hvars utmärkande kännetecken är att utgå med en viss del af den råa afkastningen, ehuru denna ej alltid utgöres af just tiondedelen, utan större eller mindre andelar deraf blifvit inbegripna under denna gemensamma benämning. Hvad som blifvit sagdt om naturen af detta slags afgifter vinner äfven bekräftelse af

¹⁾ Taxation and Funding System. Lond. 1852, sid. 182.

tiondens historia. Dess höga ålder och den omfattning, hvaren förekommer, gifva icke otydligt tillkänna att på ett visst stadium af kultur denna form för skatter varit ganska lämplig; det skulle annars vara svårt att förklara ett så allmänt vedertagande af en afgift, hvilken på odlingens nuvarande ståndpunkt medför icke obetydliga olägenheter. Hos olika folk och för olika ändamål förekommer tionde såsom en af de äldsta skatter, och deraf vill synas som om på samhällets första utveckling denna skatt varit både naturlig och rättvis, då man vid förefallande behof valde just denna. Tionde utgick nemligen icke blott hos Judarne såsom en skatt till Leviternas underhåll; den fanns af ålder öfver hela Orienten såsom en skatt till staten, och är såsom sådan ännu der bibehållen i oförändradt skick, hvilket är lätt förklarligt genom den låga kulturgrad, hvarpå de flesta af Orientens länder ännu befinna sig. Den förekommer äfven hos Grekerna och utgjorde en bland de viktigaste statsinkomsterna i den Romerska staten. I de Christna staterna, med undantag af dem, som tillhöra den Grekiska kyrkan, är tionden allmänt förekommande, till större delen efter Judarnes föredöme införd såsom en afgift till kyrkans behof, men egde dock rum i vissa af dem redan förut dels såsom skatt till staten, dels såsom afgift för rättigheten att bruka jord. Af allt detta synes att tiondens införande ej är att anse såsom en speciell institution för ett visst ändamål, utan att en så allmän företeelse måste ega någon allmän grund, hvilken ej kan vara någon annan än den, att tionde och andra likartade afgifter, till följe af sin natur, på en viss grad af odlingens och samhällets utveckling, uppfylla fordringarne på en rättvis beskattning, och derföre blifvit allmänneligen införda, när en afgift för ett eller annat ändamål skolat utgå.

Frågan om tiondens ursprung i särskilda Europeiska länder har haft en ganska betydlig praktisk vikt med afseende på rättmätigheten af de förändringar denna afgift varit underkastad i sednare tider. Å ena sidan har man ansett den helt och hållet vara af enahanda upphof som alla andra skatter, och följaktligen förklarar staten berättigad att för-

ändra eller upphäfvä den, likasom hvarje annan skatt ¹⁾; å den andra har man deremot tillagt den ett helt och hållet privaträttsligt ursprung och för dess oföränderlighet yrkat samma helgd af staten, som för all annan eganderätt ²⁾. Så länge dessa förändringar ännu icke trädt i verket, utan till större eller mindre del voro beroende af frågan om tiondens ursprung, kunde den ega ett mer än blott historiskt intresse. Men sedan den, genom vidtagandet af dessa förändringar, funnit sin lösning i verkligheten, är en sådan undersökning af mindre vigt, då den ej tjenar till förklaring af bestående förhållanden, och dessutom ej eger någon tillämpning på fäderneslandet, der tiondens ursprung är utan svårighet utredt.

Dessa förändringar hade emellertid blifvit alltmera påkallade, till följe af de olägenheter tionden medförde, alltsom kulturen utvecklade sig inom de näringsgrenar, hvilkas produktion voro underkastade denna afgift. Säsom en skatt på den råa afkastningen växte den i tyngd med ökade produktionskostnader, drabbade hårdare den sämre jorden och mindre lönande förbättringar, samt bidrog derföre i väsendtlig mån att minska produktionen på samma gång som dess ojemna verkan trädde allt mera i dagen. Besvärliga kontroller, obehöfliga så länge de skattskyldige villigt utgjorde en skatt de ansågo både billig och rättvis, blefvo nödvändiga följder af den stigande ovilja hvarmed skatter betraktades och bidrogo åter att öka missnöjet med densamma, alltsom de skattskyldige, med kulturens utveckling, gjorde anspråk på den frihet, som är det naturliga vilkoret för näringsflitens och produktionens tillväxt. På många ställen qvarstod ock tionden säsom en lemning af feodala förhållanden, ofta förbunden med ett den skattskyldiges personliga beroende af den till afgiften berättigade; och på samma gång som man, vid staternas sträfvande i sednare tider att bereda

1) Så Rotteck i sin Motion angående tiondens aflösning i Badska kammaren 1831.

2) Birnbaum: Die rechtliche Natur der Zehnten. Bonn 1851; ett arbete tillkommet för att vederlägga den af Rotteck framställda åsigten.

de särskilda samhällsklasserna en själfständigare ställning till hvarandra, ansåg nödigt att afskaffa det sednare, blef äfven, för att gifva denna åtgärd en fullkomlig verkan, förändring af tiodens uppbörd deraf en följd. Det är sannolikt att dylika förändringar, så snart kulturen gjort dem nödvändiga, redan tidigt inträdt på sina ställen till följd af enskilda öfverenskommelser, helst som de, i båda parternas rätt förstådda intresse, erbjuda ömsesidiga fördelar; men här kan naturligtvis ej blifva fråga om andra än dem, hvilka lagstiftningarne befordrat, emedan endast dessa med säkerhet lemna ett uttryck af landets allmänna ekonomiska och politiska utveckling.

Den viktigaste af dessa förändringar är tiodens förvandling till en bestämd ränta. Derigenom försvinna nästan alla de olägenheter, hvilka åtfölja denna skatt. Den ökas ej längre i förhållande till den ökade produktionen, hvarigenom äfven mindre lönande förbättringar kunna komma till stånd, då allt hvad af den råa afkastningen återstår, sedan produktionskostnaderna blifvit afdragna, utgör odlarens rena behållning. Redan häruti ligger en väsendtlig uppmuntran för honom att använda kapital, hvars samlande ånyo derigenom underlättas; och genom hvarje tillväxt i produktionen ser han äfven afgiftens relativa belopp minskadt. Genom tiodens bestämmande till en fix ränta blifva äfven de förut nödvändiga kontrollerna obehöfliga, emedan ingens rätt vidare är beroende af bruttoafkastningens större eller mindre belopp, och i den ökade frihet vid näringsens bedrifvande, som deraf blir en följd, ligger äfven ett verksamt medel för dess kraftigare utveckling. Röntan kan bestämmas till en afgift antingen i penningar allena eller produkter allena, eller till en del af hvardera. Det förstnämnda af detta sätt, hvilket blott kan med fördel ega rum i länder med utbildade kommunikationsanstalter och lätta afsättningstillfällen, är för den skattskyldige fördelaktigast, emedan det närmare rättar sig efter hans förmåga att utgöra röntan, i det vid missväxter priserna stegras och han följaktligen behöfver sälja en mindre quantitet för att afbörda sin förbindelse,

och den större kvantitet, som för detta ändamål måste säljas, när ymniga skördar nedtrycka priserna, tages från en i förhållande större produktion. Deremot kan den genom penningevärdets fall blifva mindre fördelaktig för den berättigade. En ränta bestående af blott produkter är i det afseende fördelaktig för den berättigade att den under längre tider bibehåller sitt värde mera oförändradt, men vexlar deremot år från år, samt kan äfven gifva anledning till ömsesidiga obehag om den skall utgöras in natura och ej löses efter gångbart pris. För att förena båda parternas fördelar kan man derföre gå en medelväg och bestämma räntan att utgöras till en del med ett oföränderligt penningebelopp, till en del med varor, men hvilka, för att undvika tvister om varornas beskaffenhet, lösas efter gångbart pris. När räntan bestämmes i penningar, kan äfven en nedsättning i dess absoluta belopp vinnas derigenom att åtskilliga omkostnader och förluster, hvilka det förra uppbördssättet medförde för den berättigade ¹⁾, uppskattas och afdragas från afgiftens förra belopp, hvarigenom den oföränderliga räntan kommer att motsvara hvad afgiften förut inbringat den berättigade i ren behållning. Den skattskyldiges vinst är uppenbar, den berättigade lider ingen minskning i sin fördel, och der det brukliga uppbördssättet medger sådana afdrag, tjena de till att ganska verksamt befördra den ifrågavarande förvandlingen.

Tiondens förvandling till en fix ränta kan antingen utgöra en definitiv åtgärd, vid hvilken man stannar, eller ock ett förberedande steg till dess aflösning, hvarigenom den skattskyldige, medelst erläggande af den fixa afgiftens kapitalvärde, på en gång afbördar sig förpligtelsen att årligen utbetala den fixa afgiften. Då kapitalvärdet, för att ej tillskynda de till tionden berättigade någon förlust, måste beräknas efter den vanliga räntefoten, kunna de skattskyldiga genom denna operation, ingenting vinna annars än om ränte-

¹⁾ T. ex. vid tionde af spannmål, sädens räkning, dess forsling, förlust vid inbergningen, underhåll af förvaringsrum o. s. v.

foten faller, hvarigenom den ursprungliga afgiften i sjelfva verket nedsättes, och tillfälle gifves att amortera kapitalet. Deremot kan den, isynnerhet för den fattigare jordbrukaren, blifva högst skadlig om han tvingas att på en gång inbetala aflösningssumman, och derigenom undandraga sin rörelse det för dess drift nödiga kapitalet. Derföre sker också aflösningen vanligen så, att den skattskyldige ej behöfver på en gång utbetala hela lösningssumman, utan afbördar sig densamma genom årliga inbetalningar ¹⁾. I vissa länder tillåtes han att gifva ersättning i jord, när ett sådant aflösningssätt anses gifva den berättigade tillräcklig ersättning ²⁾. Understundom tillskjuter staten en del af aflösningssumman, för att derigenom ännu hastigare påskynda åtgärdens fullbordning ³⁾. I de flesta Tyska stater underlättas operationen äfven genom Banker, hvilka uppträda förmedlande mellan de skattskyldige och de berättigade, och derigenom gifves äfven tillfälle att bereda parterna ömsesidiga fördelar ⁴⁾.

I ett och annat land hafva äfven vissa arter af tionden blifvit upphäfdade utan ersättning. En sådan åtgärd kan naturligtvis, såvida denna tionde tillhört enskilda personer, juridiskt försvaras endast derigenom att för dess uppkomst ej kan åberopas någon laglig grund, utan att den härleder sig från tider af våld och förtryck. I de länder, der man kraftigast sökt utplåna feodalismens lemningar och derföre upphäft sådana afgifter, hvilka ledde sitt ursprung från denna, har man också bibehållit den tionde, hvars upphof från verkliga eganderättsförhållanden, ansetts vara bevist. Åtgärden har vanligen skett i sammanhang med mera eller mindre våldsamma brytningar i samhällsförhållandena; och detta

1) Detta är förhållandet i de flesta Tyska stater.

2) Så i England och Hannover.

3) T. ex. i Österrike och Baden.

4) I Preussen inbetalar den skattskyldige 13-dubbla beloppet af sin ränta till Banken, hvilken deremot ersätter den berättigade efter dess 20-dubbla belopp. Lagen om aflösning och grundräntor etc. 2 Mars 1850, §. 64 och Lagen angående upprättande af räntebankar af s. d. §§. 9, 10, 22--23. Enahanda förfarande eger ock rum i Baiern. Lagen 4 Juni 1848. Art. 23 och 25.

torde vara orsaken att man nödgats fästa ett strängare afseende på dessa afgifters upphof och de skattskyldiges derpå grundade anspråk, samt derföre utan ersättning upphäft hvad man, vid en långsammare omgestaltning af förhållandena, änsatt böra vara föremål för en verklig aflösning.

Som dessa anmärkningar om tiondens uppkomst och de förändringar den undergått först vinna sin bekräftelse genom dess historia, torde det vara nödigt att, före framställningen af Svenska Tionden, lemna en kort öfversigt af 1) de skatter, hvilka under namn af tionde, till olika ändamål utgått hos olika folk; 2) Tiondeförvandlingarne; 3) Tionde-aflösningarne och 4) Tiondens upphäfvande. En sådan framställning saknar ej heller sitt intresse med afseende på tionden inom fäderneslandet, emedan derigenom skola visa sig de förändringar, så nära sammanhängande med kulturens och de politiska förhållandenas utveckling, denna skatt varit underkastad hos de folk, hvilka i denna utveckling längst framskridit, och läsaren sålunda komma i tillfälle att bedöma i hvad mån svenska folket i detta afseende närmat sig dem.

I. Inledning.

1. Tionden hos särskilda folk.

De äldsta urkunder rörande människoslägtets historia visa Tionden såsom en afgift till religiösa ändamål. Kanaanäer, Araber, Fenicier och Karthager brukade att såsom en tacksamhetsgåfva åt Gudarne gifva tionde af allt lyckligen förvärfvadt gods; och samma plägsed förekommer äfven hos Romare och Italiska Pelasger, hvilka offrade tionde af sin egendom åt Herkules isynnerhet för lycklig handel, ett ändamål som tyckes antyda att de hämtat denna sed från Fenicierna ¹⁾. Denna hos de Österländska folken allmänt

¹⁾ Selden, Dissert. de Decimis. Sect. Secunda. Lordkanslaren Selden utgaf 1618 sin beryktade History of the Tithes, deruti han

utbredda sed öfvergick lätt till Israelitiska folkets stamfäder, hvilka äfven berättas såsom tacksamhetsskänker egnat tiondedelen af sitt förvärf åt Jehovah ¹⁾. Dessa skänker voro naturligtvis frivilliga; men det synes ej osannolikt att i Asiens theokratiska stater frivilliga gifvor till den religiösa kultens behof småningom öfvergått till offentliga skatter. För öfrigt äro skatter, utgörande ett visst belopp af den råa afkastningen, naturliga under Orientens samhällsförhållanden. Ehuru jordbruket i vissa länder uppstigit till en temligen hög ståndpunkt, så hindras dock af de Österländska folkens tröghet och likgiltighet dess jemna och ständiga framåtskridande; och i despotiskt styrda stater äro dylika skatter måhända bäst egnade att skydda de skattskyldige från uppbröds-männens vexationer, dels emedan skatteobjektet är utan svårighet funnet, dels emedan skattens förhållande till detsamma kan lätteligen bestämmas. I Orienten är dessutom herrskaren egare till landets jord, och det är således naturligt för honom att i denna egenskap göra anspråk på en del af afkastningen. Ett sådant ursprung tillägges dylika skatter af Helleniska författare, hvilka derföre ansågo dem tillhöra despotiska stater ²⁾, likasom Greker och Romare blott upptogo tionde af jord, hvilken ej innehades med full eganderätt. Den dubbla tionde Pharaonerna upptogo i Egypten utgjor-

förnekade Tiondens gudomliga ursprung. Detta framkallade så stort missnöje hos Engelska presterskapet att han måste återkalla sin åsigt och förbjöds att svara på en utkommen vederläggning deraf. Vi hafva anført denna anekdot såsom ett ganska karakteristiskt bidrag till Tiondens historia. Boken har förf. ej kunnat förskaffa sig; men några kapitel af densamma, rörande Judiska Tionden äro öfversatta på latin och tryckta såsom bihang till andra delen af Clerici kommentarier öfver Mose Böcker.

1) 1 MoseB. 14: 20, 28: 22.

2) Författaren till Aristoteles' Oekonomik skiljer emellan fyra slags hushållning: den kungliga, den satrapiska, den politiska och den enskilda. Till hvarje af dessa höra särskilda slag af inkomster, och bland dem hänföres tionde af jordfrukter och kreatur till den satrapiska, hvilken sålunda tillhör ett despotiskt beherrskaft samhälle. Böckh, Staatsbaushaltung der Athener. Andra uppl. Del. I. s. 410.

des till dem sedan de, enligt den Bibliska berättelsen, till-
 egenat sig eganderätten öfver hela landet ¹⁾, ehuru man ej
 utan sannolikhet förmodat att enkel tionde förut utgått, men
 blifvit fördubblad sedan konungen blef jordens egare. I
 China består herrskarens förnämsta inkomst af tionde af
 jorden, ehuru den uttages så mildt att den säges utgöra
 knappast $\frac{1}{30}$ ²⁾. Indiens beherrskare upptogo af ålder ti-
 onde eller dermed likartade afgifter ³⁾; och i Turkiet ut-
 göres ännu den vanliga grundskatten af en afgift som vexas
 från tiondedelen till och med hälften af afkastningen ⁴⁾.

Viktigare för oss är deremot den tionde, hvilken ut-
 gjordes af Israels folk, emedan på grund af denna, såsom
 påbjuden i den af de Christna folken såsom gudomlig erk-
 ända mosaiska lagen, den kyrkliga tionden blifvit införd i
 de Christna staterna. Ursprunget till den Israelitiska tion-
 den är allmänt bekant: vid Kanaans fördelning mellan stam-
 marne erhöll Levi stam ej någon lott af jorden, emedan dess
 egentliga sysselsättning skulle vara tjensten vid tabernaklet.
 Till Leviternas underhåll förordnades deremot tionde af alle-
 handa säd, vin och olja samt af fä och får, som första gån-
 gen räknades under herdestafven ⁵⁾, hvaraf dessa åter i sin
 ordning utgjorde tiondedelen till det högre presterskapet,
 till hvars underhåll dessutom förstlingen af jordfrukter och
 kreatur var anordnad. Äldre författare ⁶⁾ hafva i allmänhet
 antagit att Israeliterna utgjorde en dubbel tionde. Den för-
 sta tillföll helt och hållet Leviterna, med undantag af den
 tiondedel, som de i sin ordning gäfvö åt presterna. Den
 andra åter skulle man föra till templet och der förtära un-
 der en vänskaplig måltid med Leviterna, sina vänner, enkör

1) 1 Mose Bok 47: 20 och ff.

2) Smith, Wealth of the Nations. Basel 1791. Del. 4, sid. 185.

3) Lundell, Om Åkerlagar, sid. 21.

4) Dureau de la Malle, Economie politique des Romains. 2
 Del. sid. 404.

5) 3 M.B. 27: 50 o. ff.; 4 M.B. 18: 21 o. ff.; 5 M.B. 12: 14
 o. ff.; 14: 21, 29; 26: 12 o. ff.

6) Selden, a. st. Michaelis, Mosaisches Recht. Del. 4, sid.
 93 o. ff. Jfr äfven Cap. 1. X. de Decimis.

och faderlösa. Denna sednare tionde var egentligen bestämd till offermålet; men om man ej hvarje år hade tillfälle att föra den till altaret så skulle man åtminstone hvar tredje år hålla vidräkning och, hvad man då fann sig skyldig till, förtäras med Leviterna, vänner och behöfvande. Onekligen äro hithörande ställen ganska svåra att förena, och ofvanstående tolkning är måhända den enda möjliga, så vida man antager att de allesamman äro samtidiga och således afse samtidiga förhållanden. Den i sednare tider antagna mening att de Mosaiska urkunderna ej blifvit på samma tid författade, erbjuder en förklaring af dessa ställen, som synes oss naturlig, enligt hvilken de i dem innefattade påbuden blifvit gifna på olika tider och, med olika ordalag, för förändrade förhållanden, omtala ett och samma slag af tionde. Enligt Ewald ¹⁾ skulle inom Israels stammar tionde af ålder, efter stamfadernas föredöme, varit utgjord till religiösa ändamål, och genom Mosaiska författningen endast den förändring gjord att den anslogs Leviterna, hvarefter den i en sednare tid blef lagligen ordnad. Denna inrättning blef antingen aldrig fullkomligt genomförd eller ock råkade den i förfall, måhända genom de, konungaväldet åtföljande, skatter ²⁾, emedan författaren af femte Mose Bok, hvilken Ewald antager hafva skrifvit vid tiden af Jerusalems första eröfring under Manasse, ej längre omtalar tionden såsom en skatt, utan såsom en frivillig gifva, hvilken, om den ej gifvits under tvenne år, åtminstone borde gifvas det tredje. Ett sådant den gamla tiondeförfattningens förfall bevisas äfven deraf att i femte Mose Bok icke omtalas någon kreaturstionde, samt att profeten Malachi i stränga ordalag förmanar till frukttiondens utgörande. Hela denna framställning af Israeliska tiondeväsendet beror naturligtvis på giltigheten af antagandet om de Mosaiska urkundernas olika ålder; men, under förutsättning deraf — en sak som endast ur philologisk synpunkt kan af-

¹⁾ Geschichte des Volkes Israels bis Christus. 2 Th. Anhang sid. 314.

²⁾ Jfr 1 Sam, 8: 15.

göras — synes den oss vida mera sannolik än den af de äldre kommentatorerna lemnade, och således å sin sida lemna ett stöd till riktigheten af Ewalds mening om de Mosaiska Böckernas ålder.

Likasom i Orienten, der herrskaren är landets egare, den förnämsta skatten utgöres af en del af jordens afkastning, hvilken han förbehåller sig på grund af sin eganderätt, när han öfverlemnadt jorden till brukning åt de enskilde; så var äfven i de Helleniska fristaterna, der den enskilde var egare till jorden, ett helt olika skattesystem rådande. Såsom ofvan blifvit anfördt, ansågo Hellenerna sjelfva den förstnämnda åsigten tillhöra tyranniskt styrda stater, och deras frihetskänsla sträfvade emot en art af skatter, hvilken de betraktade såsom barbarisk och tyrannisk. Dertill kunde de hafva så mycket mera skäl, som, när envåldsherrskare lyckades komma till välde i Helleniska stater, dessa pålade dylika skatter, hvilka under antiken ständigt åtföljde envåldsväldet. Så gjorde Pisistratus, såsom herre öfver all jord i Attika, alla borgare tiondepligtige, under förevändning att denna skatt upptogs till offrens bestridande och krigsombokostnader ¹⁾; på Sicilien införde de Syrakusanska tyrannerna en tiondeförfattning, hvilken Romarne sedan bibehöllo. Men under den Helleniska frihetens lysande tider utgick hvarken tionde eller någon annan grundskatt, åtminstone till vanliga behof. I Athen, hvars skatteväsende är bäst bekant, bestriddes statsutgifterna af de inkomster bergverken gäfvos, af de rika tullarne, som upptogos både af in- och utförseln i Athens hamnar, af acciser på varor förda till staden, och isynnerhet af bundsförvandternas tribut, hvilken utgick med $\frac{1}{20}$ af värdet af de varor, hvilka ingingo och utfördes i deras hamnar. De enda förmögenhetsskatter som förekommo i Attika, voro, om man undantager Liturgierna, hvilka betraktades mera som en hederssak, en skatt på slafvar och den utomordentliga krigsskatten, hvilken sednare träffade borgarnes hela förmögenhet, men detta i progressivt förhållande ²⁾. Men

¹⁾ Böckh, a. st. sid. 445.

²⁾ Skatten utgick med lika proportion af den skattskyldiges för-

staten och isynnerhet templen egde länderier, och af dessa, såsom ofria besittningar, upptogs tionde. På tionde af domäner förekommer i Atheniensiska staten blott ett enda exempel ¹⁾, ehuru man icke så sällan konfiskerade öfvervunna fienders land, men hvilket då skattfritt utdelades åt borgare (kleruchier). Deremot var tionde till tempel ganska vanlig; emedan jordens gifvare ofta förbehöll sig nyttjanderätten till densamma emot en sådan afgift till templet. Den Deliske Apollo isynnerhet egde en mängd tionde på Cykladerna ²⁾.

Af större betydelse var tionden i Rom. Detta kunde redan till en del följa deraf att Romarne voro hufvudsakligen ett åkerbrukande folk, och således skulle betrakta jorden såsom förnämsta förmögenheten, dess afkastning såsom egentliga källan, hvarur staten skulle draga sina inkomster; men själfva det sätt, hvarpå Romerska staten utvecklade sig, gjorde äfven tionden till en naturlig inkomstkälla för densamma. De besegrade folkens länder tillföll Rom med segrens rätt. Likasom Orientens herrskare på grund af eganderätt förbehöllo sig en viss del af afkastningen, så kunde äfven det Romerska folket godtyckligt förfoga öfver de öfvervunnas område, hvilket blifvit segrarens egendom. Rom behöfde dessutom alltid stora kvantiteter af spannmål, dels för stadens befolkning, dels för arméerna, och dessa kommo beqvämast tillhanda om de såsom skatt in natura genast ställdes till styrelsens disposition.

Redan under konungarne var den seden vanlig att när en stad eller ort blifvit eröfrad eller öfverlemnad sig på nåd och onåd, dess område, eller en del deraf, vanligen en tredjedel, indrogs till Romerska staten, under namn af Ager

mögenhet, men blef progressiv derigenom att den inkomst, hvilken satte den skattskyldige inom någon af de tre klasser, hvilka voro underkastade skatt, Pentakosiomedimner, Riddare och Zevgiter — den fjerde, Theterna, var skattfri — inom den lägre klassen beräknades till kapital efter lägre grund än inom den närmast högre. Bäckh, a. st. sid. 633.

¹⁾ Bäckh, a. st. sid. 415 not. c.

²⁾ Bäckh, a. st. sid. 443—45.

publicus. Denna kunde åter öfvergå till enskild egendom antingen genom försäljning (ager quæstorius) eller genom assignation, hvilken åter skedde antingen till alla plebejer i lika lotter, eller ock till ett visst antal borgare såsom koloni ¹⁾. Dessa assignationer af ager publicus skedde under full eganderätt, och utan annan skattskyldighet än att jorden, såsom all annan förmögenhet, togs i beräkning vid census ²⁾. Återstoden förblef Romerska folkets egendom, men uppläts till besittning åt enskilda, hvilka till staten betalade tionde af säd, men femtedelen af vin och frukter. Orsaken till den dubbla afgiften af de sistnämnda produkterna var väl den, att till dem behöfdes intet utsäde och i allmänhet mindre brukningskostnad än för spannmålen. Emot denna afgift voro innehafvarne befriade från ytterligare skatt af sin besittning, utom den betes-afgift (scriptura) staten upptog af de kreatur som höllos på den del af ager publicus, som utgjordes af betesmark och lemnades oskiftad. Besittningen af dessa landsträckor tillkom i äldsta tider lagligen endast de patriciska slägterna, på samma sätt som endast plebejerna egde rätt till assignationer. Detta förhållande upphörde med tiden, men patricierna förblefvo dock i besittning af största delen af ager publicus, hvilken de äfven sökte göra skattfri, och gåfvo genom dessa missbruk anledning till de bekanta åkerlagarne, hvilka tid efter annan skakade Romerska staten.

Denna tionde var således en reallast, hvilken betalades till Romerska folket för tillåtelsen att nyttja dess jord. Besittningsrätten var alltid prekär, så att, ehuru den kunde gå både i arf och köp, innehafvaren när som helst kunde uppsägas. Såsom ofvan blifvit anfördt voro i allmänhet de assignerade domänerna fria från tionde, men exempel finnas dock i sednare tider, att denna afgift utgått af land uppläts till kolonister, såsom af de så kallade agri decumates i södra Tyskland ³⁾; men denna olikhet förklaras måhända

1) Niebuhr, Römische Geschichte. Dritte Auflage. 2 Del. s. 696.

2) Niebuhr, a. st. sid. 184. Götting, Geschichte der Römischen Staatsverfassung, sid. 402.

3) Birnbaum, a. st. sid. 55.

deraf att dessa ej bebyggdes af egentliga Romerska medborgare utan till största delen af provincialer. Men utom denna tionde af ager publicus betalade äfven flera provinser tionde såsom skatt. När Romarne utbredde sina eröfringar utom Italien påträffade de i eröfrade länder fullständiga skattesystemer. I många af dessa betalade innevånarne till sina förra herrar en viss andel af jordens råa afkastning, och Romarne bibehöllo denna inrättning oförändrad, antingen emedan de funno de gamla inrättningarna lämpligast, eller emedan den eröfrade provinsen blef statens egendom, och innevånarne på denna grund förpligtades att betala samma afgift som innehafvarne af domänerna. Så var förhållandet med Sicilien. Vid öns eröfning indrogs det sjutton städer tillhörande område till staten; men innevånarne återfingo detsamma mot förpligtelse att betala tionde. Andra städer blefvo, såsom förbundna, befriade från all afgift. För den öfriga delen af ön bibehölls den författning Hiero i Syrakusa infört, enligt hvilken tionde betalades af säd, vin, olja och frukter. I åtskilliga andra provinser egde samma inrättning rum; Sardinien, Afrika och Asien betalade tionde, Spanien deremot, såsom mindre fruktbart, blott tjugonde-delen af spannmål men tionde af frukter ¹⁾. Sedan Egypten blifvit införlifvadt med Romerska riket utgick derifrån en dubbel tionde ²⁾, emedan det, likasom Sicilien, betraktades som Roms kornbod. De öfriga provinserna voro äfven skyldiga, att, vid påkommande behof, erlägga en dubbel tionde, men denna betalades då efter det pris Senaten fastställde ³⁾. De ordinarie inkomsterna, med undantag af de Romerska medborgarnes förmögenhetsskatt, så länge denna utgjordes, och de fixerade grundskatterna i de provinser, der sådana funnos, blefvo, enligt den under antiken vanliga sed, af censorerna utarrenderade; och inkomsterna af ager publicus

1) Götting, a. st. sid. 417 och ff. Dureau de la Malle, a. st. sid. 421 och ff.

2) Savigny, Römische Steuerverfassung. Erster Nachtrag. vermischte Schriften. 2 Del. sid. 165.

3) Dureau de la Malle, a. st. sid. 428.

och provinserna voro således jemte de öfriga af samma slag underkastade detta uppördssätt.

De inkomster Romerska staten drog dels af krigsbyte, dels af domäner och provinser blefvo med de utvidgade eröfringarna så betydliga, att Romerska medborgare kunde befrias från tributum allt sedan andra Macedoniska kriget. Denna frihet blef, efter bundsförvandternas krig, utsträckt till hela Italien, så att detta åtnjöt samma förmåner, som tillkommo de Romerska medborgarne ¹⁾. Under de våldsamma hvälfningar som föregingo den fria statsförfattningens undergång gick en stor del af inkomsten från domänerna förlorad; Julius Cæsar beröfvade republiken Campanien, dess enda då återstående jordegendom ²⁾. Äfven provinsernas skattesystem förändrades. I stället för tionde och andra föränderliga afgifter infördes en allmän grundskatt, och till detta ändamål underkastades de en katastrofering, hvilken började redan under Augustus men ej vann fullbordan förr än under Marcus Aurelius. Denna grundskatt betalades i penningar, i motsats till hvad förut egt rum; men dessutom, såsom tillägg till grundskatten, förekomma äfven spannmålsleveranser, hvilka äfven Italien, med undantag af trakten närmast Rom (Italia urbicaria), var underkastadt (Ital. annonaria), ehuru det i öfrigt var befriadt från grundskatten. En enda provins, Egypten, utgjorde likväl sannolikt ännu under kejsartiden sin gamla tribut af dubbel tionde ³⁾.

Niebuhr och Savigny, enligt hvilka ofvanstående framställning af Romerska skatteväsendet hufvudsakligen blifvit lemnad, antaga att tiondeförfattningen förföll under kejsartiden, dels derigenom att domänerna öfvergingo i enskildes händer under eganderätt, dels emedan den allmänna grundskatten kom i stället för provinsernas tionde, ehuru dessa fortfarande lemnade spannmålsbidrag till de allmänna behofven såsom ett tillägg till grundskatten. Emot dessa åsigter

¹⁾ Savigny, a. st. sid. 98.

²⁾ Dureau de la Malle, a. st. sid. 430.

³⁾ Savigny, a. st. sidd. 103 och 165.

har Birnbaum ¹⁾ sökt ådagalägga att, åtminstone hvad Vestromerska riket angick, de gamla förhållanderna bibehölls orubbade, icke blott så länge detta rike egde bestånd, utan jemväl i de på dess ruiner bildade Germaniska stater. Ehuru Romerska folket fortfarande till namnet var egare af ager publicus kom dock en stor del af densamma under kejsarens disposition, som lät bruka den genom koloner, och den tionde dessa, efter gammalt bruk erlade, inflöt ej till statskassan utan till fiscus, hvarföre och dessa domäner räknades till kejsarens patrimonium. På samma sätt kommo äfven de tiondeskyldige provinserna med tiden under kejsarens disposition. Men utom kejsaren erhöilo såväl kyrkor som privatpersoner i förläning domäner, af hvilka tionden tillföll förläningstagarne, och således, ifrån att vara en skatt till staten, förbyttes till en grundränta, erlagd för brukningsrätten. Der enskilda utan en sådan förmån voro i besittning af tiondepliktig jord, utgick af densamma en dubbel tionde, i det innehafvaren först betalade tionde till staten, och sedan af sina koloner för egen räkning upptog en annan tionde, hvilka båda afgifter sedermera voro bekanta under namn af decima et nona. Den sednare var skatten till staten, den förra den afgift kolonerna erlade.

Ur dessa Romerska rättsförhållanden har Birnbaum vidare trott sig kunna härleda hela tiondeförfattningen i det Frankiska riket, samt följaktligen sökt visa, att de af de Carolingiska herrskarne gifna stadgar om tiondens utgörande endast haft afseende på ett återställande eller inskräpande af fordna skyldigheter och icke, såsom man i allmänhet antagit, först lagligen påbjudit denna skatt såsom en allmän påлага till andliga ändamål. När nemligen Christendomen alltmera utbredde sig och tillfölje af kyrkans ökade behof dess inkomster, hvilka mest bestodo af de troendes frivilliga gåfvor (oblationes), ej längre ansågos tillräckliga, började flera af kyrkans anseddaste män, Origenes, Hieronymus, Augustinus, yrka utgörande af tionde såsom en af Gud anbefalld skyl-

¹⁾ A. st. sidd. 59—114.

dighet. Detta verkade så, att man kan antaga att redan i tredje århundradet, tionde till kyrkan blifvit erlagd, ehuru naturligtvis blott såsom frivillig afgift ¹⁾. Det dröjde dock temligen länge innan något allmänt påbud utgick från kyrkan angående denna afgift. På Synoden i Tours 567 uppmanade Biskoparne första gången de troende till allmänt betalande af tionde, och på en annan Synod i Maçon 585 blef denna skyldighet påbjuden under hot af bannlysning; men något påbud från den världsliga makten lyckades kyrkan ej utverka förr än 779 ²⁾. Carl Martel hade indragit en stor del af kyrkans gods och gifvit dem i län till sina krigare; hans son Pepin fann väl omöjligt att återställa kyrkan hennes indragna egendomar, men förordnade att af dessa en dubbel tionde skulle utgöras, den ena såsom grundränta, den andra såsom en skatt till kyrkans behof (decima et nona). Tiondeskyldigheten af andra egendomar än de fordna kyrkogodsens blef deremot ej införd förr än under Carl den Store ³⁾ i de länder, hvilka då lydde under hans spira.

Detta är den allmännaste åsigten om tiondens äldsta införande i Christna länder, hvarföre man ock ansett all tionde, om den funnits i världsliga händer, ursprungligen varit af kyrklig natur. Birnbaum åter, sedan han bevisat att kyrkorna redan under Romerska tiden varit i besittning af tionde, den de erhållit i förläning dels af kejsarne, dels af enskilde och att denna rättighet blifvit bekräftad af de äldsta Frankiska konungarne ⁴⁾, antager att den del af de reducerade godsens, hvilken blifvit förlänad åt de förnämre krigarne, gått för kyrkan för alltid förlorad, men att en del af kyrkogodsens blifvit med ärfelig rätt upplåten åt lägre krigsfolk, samt att hon af dessa, likasom af andra sina koloner, uppburit decima et nona, af hvilka den förra var den

1) Bingham, *Origines*. Latinska öfversättn. Tom. II. pag. 287. Halle 1725.

2) Eichhorn, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*. S. 186.

3) Lezardière, *Theorie des Lois politiques de la Monarchie Française*. Paris 1844. Del. 2. sidd. 60—65.

4) A. st. sid. 125.

afgift kolonerna betalade, den sednare en afgift till staten, hvilken kyrkan fick uppbära, dels genom en förordning af Chlotar, dels såsom ersättning för de af Carl Martel indragna godsens ¹⁾. Hvad åter angår de kapitularier, som skulle hafva stadgat den allmänna tiondeskyldigheten, så hafva dessa, enligt Birnbaums mening, endast afseende på kyrkans egna samt kejsarens koloner, hvilka förpligtades att af sin andel i jordens afkastning erlægga tionde till sin sockneprest. På sin höjd gällde detta stadgande äfven sådane fria egendoms-egare, hvilka på sin af kejsaren förlänade eller sjelfegande jord hade kyrkor, men omfattade då blott en del af den tionde dessa uppburo af sina koloner ²⁾, likasom i England konungarne befalldes sina vasaller att till sockenpresten utgöra tredjedelen af den tionde de uppburo af i län erhållna domäner, och man ej heller i detta land får tänka sig andra såsom ursprungligen tiondepligtiga än kyrkans egna koloner ³⁾.

Om äfven de Frankiska konungarnes kapitularier blott haft afseende på den tionde kyrkan såsom grundränta upptog af koloner och andra jordbrukare, hvilka stodo till henne i mer eller mindre beroende, så är det dock säkert att kyrkan alltifrån äldsta tider sökt göra en allmän tiondeskyldighet gällande, hvilket Birnbaum ej heller kan förneka ⁴⁾. Detta anspråk vann med tiden sådan stadga att det grundlade den åsigt, att all tionde vore ursprungligen gifven till kyrkan samt således den tionde, som befanns i lekmäns händer, genom usurpation frångått kyrkan. Redan under medeltiden voro nemligen lekmän i besittning af tionde, hvilken bar namn af *decimæ infeodatæ*. Lateranska mötet 1179 fattade emot dessa *decimæ infeodatæ* det beslut att lekmän förbjödos innehafva tionde eller öfverlåta den tillj andra; men detta beslut undergick den tolkning att lekmän, som redan innehade tionde, skulle blifva i besittning deraf, och blott någon ny öfverflyttning af tionde i världsliga händer blef förbjuden ⁵⁾. Sannolikt gick kyrkan för långt vid upp-

¹⁾ A. st. sid. 125 ff.

²⁾ A. st. sid. 180.

³⁾ A. st. sid. 191.

⁴⁾ A. st. sid. 225.

⁵⁾ Eichhorn, a. st. §. 325.

ställande af ett så allmänt påstående, hvarföre äfven dess beslut i Tyskland formligen förkastades ¹⁾. De Frankiska konungarne voro nemligen af ålder, måhända såsom Romerska kejsarnes efterträdare, i besittning af tionde, hvilken utgjordes af de på deras domäner besutna koloner ²⁾. Genom förläning kom en del af denna tionde i enskildes händer, på samma sätt, som den kom till kyrkan; men dessutom hade äfven Frankiska egendomsherrar koloner på sin sjelfegande jord, hvilka till sina husbönder erlade tionde och andra likartade afgifter, bekanta under namn af *terrage*, *agriar*, *champart* m. m. ³⁾. Rättigheten att uppbära dessa afgifter blef af deras innehafvare understundom med, understundom utan eganderätten till den jord, hvaraf de utgingo, upplåten andliga stiftelser, hvilka således erhöilo besittningen deraf med samma rätt som deras förra innehafvare ⁴⁾.

Otvifvelaktigt får man derföre ej antaga att all tionde i de Europeiska länderna är af enahanda ursprung, utan att en del deraf till sitt upphof är af verldslig beskaffenhet, till och med af privaträttslig natur. Men lika otvifvelaktigt är ock att kyrkan yrkat en allmän tiondepligtighet, och att påbudet derom åtföljt Christendomens införande, åtminstone i de länder, hvilkas omvändelse skedde i en tid, då kyrkan mera stadgat sitt inflytande. Inom den Grekiska kyrkan, hvilken ej lyckades höja sig till samma makt som den Vesterländska, finnes ej någon tionde ⁵⁾; deremot är denna afgift med få undantag förekommande i alla de länder, hvilka lydde under den Romerska stolen. Denna afgift väckte också till en stor del det motstånd, hvarmed Christendomens införande möttes i åtskilliga länder. Sachsarnes häftiga motstånd mot Carl den Store hade till en del deruti sin

1) På Riksdagen i Gelnhausen 1186. Eichhorn, a. st. §. 323.

2) Birnbaum, a. st. sidd. 173, 231.

3) Birnbaum, a. st. sid. 170.

4) Birnbaum, a. st. sid. 228 ff.

5) Walther, Lehrbuch des Kirchenrechts aller Christlichen Confessionen. Nionde upplagan. §. 247.

grund; i Danmark åstadkommo anspråken på tionde flera uppror, och först genom Beslutet 1443 lyckades det presterskapet att få denna afgift höjd till sitt fulla belopp från $\frac{1}{15}$, hvarmed den dittills utgått; men detta beslut vann dock ej öfverallt verkställighet, emedan tionden i Sleswig utgår ännu med blott $\frac{1}{15}$ ¹⁾. Samma motstånd rönt äfven tiondens införande hos de Vendiska folken, hvarföre t. ex. i Meklenburg tionden är högst sällsynt och till och med i Holstein tionde blott utgöres i en enda socken ²⁾.

Till denna obenägenhet emot tionden bidrog, utom skattens storlek i sig sjelf, äfven den vidsträckt omfattning, hvari kyrkan sökte göra den gällande. Icke allenast afkastningen af jord och boskap ansågs underkastad denna afgift, utan äfven allt slags förvärf af handel, fiske, jernhandtering o. s. v., hvarigenom uppstod skillnaden mellan real- och personaltionde ³⁾, af hvilka den förra betecknade sådan tionde, som utgick af jordens produkter, den sednare den, som erlades af vinsten af alla andra näringsfång. Kyrkan lät ständigt befallningar utgå om tiondens erläggande af hela afkastningen, utan afdrag af några omkostnader ⁴⁾ och blott i afseende på personaltionden medgaf hon undantag derifrån, så att tionde skulle erläggas blott af vinsten vid handel, ej af hela försäljningssumman ⁵⁾. Af en dylik utsträckning i afseende på föremålen hvaraf tionde skulle utgöras, följde ock att kyrkan lika litet medgaf någon befrielse i afseende på personer. Det enda undantaget härifrån skedde efter den bekanta regeln "clericus clericum non decimat", men äfven detta med den inskränkning, att der en

1) Pontoppidan, *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici*. Del. 2. sid. 588.

2) Lengerke, *Landwirthschaftliche Statistik der Deutschen Bundesstaaten*. Del. 1. sid. 465.

3) C. 22. X. de Dec. Eichborn, a. st. §. 136. Jfr Håkan Håkansson's Rättarbot 6 Juni 1265 och Erkebiskop Jons Christenrätt. 18.

4) Capp. 7, 22, 26, 35. X. de Dec.

5) C. 28. X. de Dec.

prest mottog själavård af en annan var han förbunden att gifva denna tionde, samt att prester af sin enskilda egendom nödgades erlægga tionde ¹⁾. Med tiden utverkade munkordnarne åt sig flera friheter. Cistercienser, Tempelherrar och Johanniter befriades från tiondes erläggande af den jord de hade under eget bruk och andra ordnar erhöles under samma vilkor samma förmån för trädgårdar, foderväxter och nyodlingar, af hvilka tionde förut ej utgjorts ²⁾. Genom de s. k. klosterexemptionerna blefvo hela congregationer undantagna från Biskopens tillsyn och satta omedelbart under Romerska stolens skydd, och af denna orsak tillföll dem nya privilegier, hvarigenom åtskilliga Biskopens rättigheter upphörde, bland andra hans andel af tionden ³⁾, hvilken måhända äfven genom Biskoparnes egen frikostighet i samma mån som stiftens inkomster tillväxte, anvisades klostren ⁴⁾, på samma sätt som dessa erhöles anslag af tionde från närliggande socknar ⁵⁾.

I den äldsta Christna kyrkan stodo hennes inkomster under Biskopens förvaltning, hvilken använde dem till förefallande behof. Med tiden utbildades den regel att de delades i fyra delar, till Biskopen, stiftskyrkan, presterna och de fattiga, men understundom bortföll de fattigas andel, emedan man antog att Biskopen och presterna af sina inkom-

1) C. 2. X. de Decimis. Jfr Sv. Dipl. N:o 560.

2) C. 10. X. de Dec. Jfr Sv. Dipl. N:ris 93, 119.

3) Eichhorn, a. st. §. 551, not. c.

4) Sv. Dipl. N:ris 1010, 1651.

5) Sv. Dipl. N:ris 281, 371, 1664, 1787, 1788. I England voro dylika anslag af tionde till kloster och andliga stiftelser under medeltiden så allmänna att de utgjorde en tredjedel af all tionde i riket. Den tionde, som sålunda tillhörde en korporation kallades appropriated. När, vid reformationen, stiftelserna upphäfdes, tillföll deras inkomster och bland dem deras tionde konungen, hvilken åter bortskänkte största delen af densamma till lekmän. Från detta ursprung härleder sig den tionde, hvilken för närvarande är i världsliga händer och hvilken därför jemte den som ännu tillhör stiftelser, kallas "Tithes appropriated" eller "impropriated, as being improperly in the hands of laymen." Blackstone, Commentaries. 15:e uppl. Del. 1. sidd. 383—86.

ster bestridde allmosorna, och fördelningen skedde således blott i tre lotter. När tionde sedan blef en af kyrkans rikaste inkomster tillämpades på densamma äfven den gamla regeln, så att den i allmänhet inom Vesterländska kyrkan skiftades i fyra delar, hvarvid parochialkyrkorna med tiden, i stället för stifts kyrkan, erhöles kyrkotionden från de till dem hörande församlingar ¹⁾. Fattigtionden användes vanligen till inrättande af hospitier för fattiga, sjuka och resande ²⁾, eller anslogs till kanikernas underhåll och tillfälliga utgifter af större beskaffenhet ³⁾; understundom lemnades den åt tiondegifvarne, att utdela efter bästa samvete ⁴⁾. I vissa länder egde dock ej fördelningen rum, t. ex. i Sverige och Danmark, i hvilket sednare land, den till följe af beslutet 1443 delades emellan Biskopen, kyrkan och presten; hvilket delningssätt efter reformationen äfven infördes i Norge ⁵⁾, der annars tionden enligt äldre lagar varit delad i fyra lotter.

Med reformationen inträdde åtskilliga förändringar i afseende på tionden, ehuru sjelfva afgiften väl i allmänhet blef bibehållen. Dessa förändringar voro en följd såväl af de ombytta åsigtorna rörande kyrkans ställning i allmänhet som af de världsliga furstarnes ökade myndighet i kyrkans angelägenheter. Tionden ifrån att vara ansedd divini juris, blef alltmera betraktad såsom en skatt, och således från den världsliga maktens sida underkastad samma regler som gällde för skatter i allmänhet ⁶⁾, ehuru visserligen i åtskilliga protestantiska länder presterskapet med ifver förfäktade tiondens gudomliga ursprung ⁷⁾. I Tyskland tillegnade sig furstarne,

¹⁾ Eichhorn, a. st. §. 115. Walther, a. st. §§. 243, 247.

²⁾ Walther, a. st. §. 247.

³⁾ Sv. Dipl. Nr:is 580, 591, 592, 593, 594, 595, 2522.

⁴⁾ Så var förhållandet i vissa delar af Norge. Äldre Eidsiva-things Christenrätt, 55.

⁵⁾ Förändringen skedde genom Recessen i Sken 1576. Motzfeldt, Den Norske Kirkeret, sid. 258.

⁶⁾ Birnbaum, a. st. sid. 54.

⁷⁾ Så t. ex. England, hvarom presterskapets uppträdande mot Selden bär vittne.

på grund af regalrätt, tionde af nyodlingar ¹⁾; genom upphäfvande af andliga stiftelser indrogos äfven de dem tilldelade anslag till staten ²⁾, och der konungen, såsom i Danmark och Norge, tillegnade sig biskoparnes inkomster, öfvergick deras tionde till staten. I åtskilliga länder sökte furstarne, för reformationens genomdrifvande, en bundsförvandt i adeln och delade med denna den katholska kyrkans inkomster. Så var förhållandet i England ³⁾, Skottland, Danmark ⁴⁾, och derigenom kom en mängd tionde äfven i lekmäns händer. I Österrike och de Tyska staterna utgöres äfven tionde till lekmän till ett ganska anseeligt belopp. En del deraf härleder sig sannolikt från urgamla landboförhållanden, en del förvärfvades förmodligen vid reformationen; och den världsliga tiondens ursprung i Tyskland är förmodligen beroende af olika orsaker i olika länder.

2. Tiondeförvandlingarne.

Denna tiondens öfvergång i världsliga händer beredde utan tvifvel lättnad för åstadkommande af dess förvandling till en bestämd ränta. Den tillhörde ej längre en från staten strängt afsöndrad korporation, hvilken yrkade dess utgörande med stöd af ett gudomligt bud. Såsom en verlds-

¹⁾ Mittermaier, Grundsätze des gemeinen Deutschen Privat-Recht. 7:e uppl. 1 Del. §. 182.

²⁾ Walther, a. st. §. 250.

³⁾ I England är mera än hälften af all tionde i enskildes händer; endast i 158 socknar har presten rätt att uppbära hela tionden. Kronan eger tionde i 58. McCulloch, A Descriptive and Statistical Account of the British Empire. 3:e uppl. 2 Del. sid. 268.

⁴⁾ Den till kronan indragna Biskopstionden återställdes till en del Biskoparne eller anvisades fromma stiftelser. En del såldes, en annan utarrenderades för bestämd afgift till bönder och isynnerhet till säteriegare. I några socknar bortskänktes tionden, så att den kronan tillkommande tionde utgjorde 1306 blott 4004 Rdr. Thaarup, Udførlig Veiledning til det Danske Monarchies Statistik, 4 Del. 1815, sid. 235. Enahanda är ock förhållandet med kyrkotionden, hvilken med få undantag, blifvit enskild egendom, likväl alltid med åtföljande förpligtelse att underhålla kyrkan. Mandix, Danske Landvæsens Ret. 2 uppl. 1 Del. sid. 435.

lig afgift, vare sig till staten eller enskilde, föll den inom det område för hvilken staten ansåg sig berättigad att stifta lag. Man kunde således betrakta den ur statskloketens synpunkt och följaktligen underkasta den de förändringar det allmänna bästa ansågs kräva; man kunde lättare gifva efter för de skattskyldigas föreställningar, då man ej mera trodde sig derigenom träda en gudomlig rätt för nära. Dessa förändrade åsigtter i afseende på tiondens natur förenade med kulturens växande behof hafva ledt till det resultat att tionden i nästan alla Europeiska stater blifvit i sednare tider förvandlad till en fix ränta eller rent af aflöst eller upphäfvnen. Men om de också å ena sidan lättade dessa åtgärder, så lade de å den andra nya hinder i vägen, emedan tionden, vid sin öfvergång till privata, iklädde sig privaträttslig natur, och man på denna grund fann svårigheter vid att rubba dess gamla skick. Också hafva tiondeförvandlingarne i åtskilliga länder endast varit föranledda af våldsamma politiska skakningar, så att man kan anse dem på många ställen mera som åtgärder af en politisk nödvändighet än följder af odlingens fredliga utveckling.

Tiondens förvandling till en bestämd ränta är ett så naturligt behof för kulturen, att det måste göra sig gällande öfverallt der denna öfverskridit den lägsta graden af utveckling. Vi hafva redan omtalat huru de tiondeskyldige provinserna i Romerska riket fingo utbyta denna föränderliga afgift mot en fix grundskatt; och under medeltidens råa samhällstillstånd finnes äfven spår till att tionde utgått med ett en gång för alla bestämdt belopp ¹⁾. Dessa tiondeförvandlingar voro dock sannolikt endast lokala och beroende på frivillig öfverenskommelse; det första land der lagstiftningen befordrade en sådan åtgärd var Skottland. Efter reformationen hade tionden i detta land öfvergått dels i det hö-

¹⁾ Den s. k. Sackzehnt i vissa orter af Tyskland härstammar från medeltiden, och utmärker tiondens utgörande antingen med ett visst quantum säd i stället för i kärften, eller ock med en viss penningavgift. Eichborn, a. st. §. 325. Mittermaier, a. st. §. 185, not. 25.

gre presterskapets, dels i fromma stiftelsers, dels i kronans, dels i adelns händer, och det lägre presterskapet, hvilket skulle aflönas af tiondens egare, befann sig i den ömkansvärdaste belägenhet. För att upphjelpa deras vilkor stadgades först att hvarje prest skulle erhålla en viss lön af den tionde som utgick i hans socken, och derefter förordnade Carl I 1629, hvilket beslut bekräftades af parlamentet 1633, att jordegare skulle ega rätt att få sin tionde "värderad", d. v. s. fastställd till ett visst belopp, samt att detta aldrig skulle öfverstiga femtedelen af godsets ränta. Huru stor del af den sålunda bestämda tionden presten skall få uppbära i lön bestämmes af "the Commission of the Teinds." Den kan ofta understiga det bestämda beloppet af tionden men aldrig uppgå till mera; och har presten rätt att uppbära hela tionden kallas den vara "uttömd" (exhausted). Utom den rättighet jordegaren har att få sin tionde bestämd eger han äfven den, att, med undantag af den tionde som är i kronans och fromma stiftelsers händer eller, vid försäljningen af egendomen, blifvit af säljaren undantagen, få inlösa densamma, i vissa fall efter sexdubbla, i andra efter niodubbla värdet, dock alltid med förbindelse att deraf utgöra prestens lön, hvarföre dess belopp alltid afdrages vid tiondens beräkning till kapital. Den en gång värderade tionden kan aldrig rubbas; och som räntorna i Skottland stigit betydligt sedan tiondevärderingen egt rum, anses tionden numera, i stället för att utgöra $\frac{1}{3}$, i allmänhet uppgå blott till $\frac{1}{30}$ eller $\frac{1}{25}$, högst $\frac{1}{10}$ af räntornas belopp ¹⁾.

England dröjde öfver 200 år att följa Skottlands exempel. Der fanns likväl af ålder tvenne sätt, hvarigenom tionden kunde förvandlas till en bestämd afgift, det ena komposition, det andra modus. Komposition var en öfverenskommelse mellan jordegaren och den tiondeberättigade, att, i stället för tionde, gifva jord eller annan

1) M'Culloch, Taxation and Fundingsystem. 2:a uppl. sid. 191. Burton, Manual of the Law of Scotland. 2:a uppl. 1 Del. sid. 122 ff.

full ersättning. Till dennas giltighet fordrades Biskopens och kyrkopatronens bifall, men oaktadt detta försigtighetsmått ansågos dock de tiondeberättigade hafva blifvit lidande genom dessa öfverenskommelser, så att man i Elisabeths tid fann nödigt att stadga att de ej skulle få uppgöras för längre tid än 21 år, hvarigenom dessa kompositioner förlorade en stor del af sitt värde. Med modus åter förstår man ett urgammalt bruk att utgöra tionde på ett visst sätt, för hvilket man alltid antager att en öfverenskommelse ursprungligen legat till grund, hvarföre till en giltig modus fordras att den skall vara sådan att parterna kunnat frivilligt gå in derpå ¹⁾. Efter åtskilliga försök blef en allmän tiondeförvandling för England och Wales stadgad genom lagen 15 Aug. 1836 (6:o & 7:o Will. IV. C. 71). Två-tredjedelar af de tiondeskyldige i en socken och samma antal tiondeberättigade ega rätt att bestämma den penningesumma som skall erläggas i stället för tionden, och, ifall den tiondeberättigade är en andlig, kan äfven ersättningen utsättas i jord, som dock ej får öfverstiga 20 acres. Dessa öfverenskommelser skola dock stadfästas af en tiondekommission, bestående af tre ledamöter, af hvilka en utnämnes af Erkebiskopen af Canterbury. Efter den 1 Oktober 1838 eger kommissionen att i hvarje socken, der ej frivillig öfverenskommelse blifvit träffad, förvandla tionden efter det medelbelopp den utgjort de sju åren näst före julen 1835. Detta belopp fördelas sedan på egendomarne dels efter hvad de förut betalt i tionde, dels efter deras godhet, och, äfven vid den tvungna tiondeförvandlingen, eger en jordegare, att, innan den vunnit stadfästelse, lemna jord i ersättning om tionden eges af en andlig person. En sådan förvandling omfattar ej, utan särskildt förbehåll, tionde af fisk och metaller, eller annan personell tionde än af qvarnar, ej heller tionde i London och andra städer, der bestämd ränta för dem redan blifvit fastställd, ej heller den tionde på landet,

¹⁾ Stephen, Commentaries on the Laws of England. 3 Del. sid. 128 ff.

som blifvit fixerad till följe af någon parlamentsakt. Genom åtskilliga andra akter ¹⁾ har den af 1856 erhållit förklarings och tillägg, men dessa äro ej särdeles väsendtliga, med undantag af ett, hvilket vi skola nedanför anmärka.

Tiondens utgörande i Irland hade alltid varit underkastadt stora svårigheter, dels genom åtskilliga obilligheter i dess fördelning, dels genom de katholska innevärnarnes o-benägenhet att utgöra denna skatt till det protestantiska presterskapet. Genom en akt af 1825 (Goulburns Act) blefvo frivilliga kompositioner tillåtna, men endast för 24 år i sänder. Stanleys Act 1852 gjorde kompositionerna tvungna och beständiga; men det oaktadt fortfor oviljan mot tiondens erläggande, så att den ofta måste uttagas med vapenmakt. Den nu gällande akten af 15 Aug. 1858 (1 & 2 Vict. C. 109) tillät en nedsättning af 25 proc. i det efter 1852 års akt fixerade beloppet, samt gör jordegaren ansvarig för tiondens utgörande, ehuru han får söka ersättning hos sina arrendatorer. På detta sätt upphör den tionde de till största delen katholska förpaktarne betala att vara en afgift till presterskapet, utan ingår i den ränta de erlägga till jordegaren, och derigenom hoppades man att upphäfva, eller åtminstone bortskymma, det förhatliga tionden förut haft i deras ögon. Men om det önskade resultatet följt af denna åtgärd är oss icke bekant.

I det föregående är redan omtaladt huruledes på vissa ställen i Tyskland, tionden, under benämningen Sackzehnt af ålder utgick med ett bestämdt belopp. Så var ock förhållandet i vissa delar af den Preussiska monarchien, der stortionden och en del af småtionden redan vid reformationen och till och med tidigare blifvit förvandlad ²⁾. I Österrike, der adeln, isynnerhet i de Tyska provinserna, egde tionde, utgjordes den, så vidt vi känna, in natura ända till

1) 7 Will. IV & 1 Vict. C. 69. 1 & 2 Vict. C. 64. 2 & 3 Vict. C. 62. 5 & 4 Vict. C. 15. 5 & 6 Vict. C. 54. 9 & 10 Vict. C. 75. 10 & 11 Vict. C. 104. 14 & 15 Vict. C. 55.

2) Dönniges, Die Landes-Kultur-Gesetzgebung Preussens. 1 Del. sid. 52.

i sednaste tider, blott att staten anbefalldes för vissa provinser ett bestämdt uppbördssätt, hvilket skyddade den skattskyldige för uppehåll vid inbergningen ¹⁾, samt att utländska växter (mais, krapp, safflor o. d.) voro tiondefria ²⁾. Sedan tionden i Frankrike under revolutionen blifvit upphäfd, och Franska lagarne tillämpade inom de delar af Tyskland som underkastades Franska väldet, började man äfven i detta sednare land att känna behovet af en förändring af tionden, hvilken der ofta stod i förbindelse med gamla, äfven personliga, länsförhållanden. I detta århundrade hafva också tiondeförvandlingar blifvit införda öfverallt i de Tyska staterna, ehuru mest såsom förberedande åtgärder till tiondens aflösning. Början skedde i Storhertigdömet Hessen med statens tionde genom lagen 15 Aug. 1815, och exemplet följdes af Würtemberg genom Ediktet 18 Nov. 1817 i afseende på qvick- och hötionden, och af Baiern genom Förordn. 8 Febr. 1825 för statens tionde. I Preussen, der lagstiftningen alltsedan freden i Tilsit verkat till bondeståndets befriande från de godsherrliga rättigheterna, erhöilo, genom Aflösningsordningen 7 Juni 1821, både den tiondeskyldige och tiondeberättigade rätt att fordra tiondens fixering till bestämd ränta. I samma syfte utfärdades i Hannover lagen af 10 Nov. 1852, i Sachsen lagen af 17 Mars s. å., och i de båda Hessiska furstendömena, Braunschweig, m. fl. stater verkade lagstiftningen i samma riktning ³⁾. De förändringar tionden i sednare tider undergått i Österrike, höra egentligen under redogörelsen för dess aflösning; likväl var, genom Dekr. 18 Dec. 1846, tillåtelse medgifven i vissa provinser att, efter ömsesidig öfverenskommelse, förvandla tionden till andra prestationer. Dessa tiondeförvandlingar beredde äfven de skattskyldige icke så obetydlig nedsättning i afgiftens belopp, emedan, på många ställen, rättigheten till tionden åtföljdes af uppbördskostnad och andra besvär, hvilka vid förvandlingen till en fix ränta afdrogos från af-

1) Springer, Statist. des Österreich. Kaiserstaates. 1 Del. s. 315.

2) Lengerke, a. st. sid. 461.

3) Lengerke, a. st. sid. 465.

giftens bruttobelopp. Ehuru således i nästan alla Tyska stater lagstiftningen öppnade utväg att undanrödja olägenheterna af tiondens utgörande, så synes det dock som om den ej ledt till det mål man önskade. Efter 1848 års rörelser följde nemligen i flera Tyska stater nya lagar till reglering af denna afgift, hvilka hufvudsakligen gingo ut på att lätta dess aflösning, men i sammanhang dermed äfven innehålla nya bestämningar om dess fixering. Vi få längre fram, vid aflösningarne, tillfälle att tala om dessa lagar, men anmärka här det summariska förfarande åtskilliga af dem, t. ex. den Baierska 4 Juni 1848, föreskrifva i afseende på fixeringen, i det denna, för att lätta den följande aflösningen, ej är beroende af kontrahenternas fria vilja, utan företages utan vidare af statens embetsmän (art. 8).

Tidigare än i Tyskland hade styrelsen i Danmark och det då dermed förenade Norge egnat uppmärksamhet åt en lämplig och billig förvandling af tionden. Denna hade efter reformationen till största delen öfvergått i adelns händer, ehuru dock presterskapet egde qvar sin tredjedel deraf¹⁾. Den del af adelns gårdar, som utgjordes af gamla kloster-gods, voro såsom sådana! fria från tionde²⁾, och i analogi dermed förskaffade sig äfven adeln 1536 samma frihet på all säteriernas jord, under hvilken dock, till följe af ett sednare stadgande ej får innefattas annan jord, än den, som före 1661 legat under säterierna. Presternas annexgårdar äro likaledes fria från tionde³⁾. Oaktadt således tionden till

1) På Seeland, Lolland och Falster uppbära presterna dessutom hela qvicktionden; på Fyen af föl och bin. Af stadsjord utgår ingen kungstionde, utan tionden delas i två delar mellan kyrkan och presten; på Bornholm finnes ej heller någon kungstionde och tionde in natura har der aldrig egt rum, utan något visst af spannmål, smör etc. betalas efter gammal häfd till kyrkan och presten. Mandix, a. st. sidd. 454, 458, 450.

2) Till följe af ett pålligt privilegium af 1184. Mandix, a. st. sid. 456. På samma sätt är i England genom en akt af Henrik VIII all jord, som tillhört ett abbotstift fri från tionde, på grund af samma rättighet under katholska tiden. Stephen, a. st. 3 Del, s. 128.

3) Mandix, a. st. sid. 458.

största delen var i enskildes händer ansåg dock styrelsen nödigt att taga initiativet till frågan om tiondens förvandling, och saken öfverlemnades åt den 1786 tillsatta Landbokommissionen. Derpå följde Förordn. 18 Mars 1796, hvilken inbjöd till frivilliga öfverenskommelser mellan tiondegifvare och tiondetagare. Sedan, för den tionde som tillhörde offentliga stiftelser och presterskapet, embetsmännen blifvit anbefalldes att i vissa fall befordra dess förvandling, blef genom Förordn. 8 Jan. 1810, tillåtelse medgifven enskilda att fordra denna åtgärd. En sådan rätt tillkommer i vissa fall tiondetagaren, men i allmänhet blott tiondegifvaren. Ärendet göres anhängigt hos de i hvarje amt tillsatta tiondekommisioner, hvilka först söka åstadkomma godvillig öfverenskommelse, men, i annat fall, bestämma tiondens belopp genom taxation, hvarvid iakttages att tionden alltid, när den är anslagen embeten eller fromma stiftelser, utsättes i spannmål, att antingen leverera in natura eller lösa efter markegång, om hvilket valet tillhör de skattskyldige. Välja de spannmål in natura äro de förpligtade att forsla den till närmaste stad eller köping. De fastställda tiondesättningarna förblifva orubbliga. Samma författning föreskrifver ock vissa regler för tiondens utgörande, der den ännu ej blifvit förvandlad, bland hvilka den, såsom likartad med förhållandet i Sverige förtjenar anmärkas, att nemligen den berättigade eger få tionden forslad, men endast en mil från det ställe på åkern han sjelf bestämmer. Qvicktionden har sedan Förordn. 7 April 1740 varit förvandlad till en viss afgift af hvart kreatur som födes, och den s. k. Smaaredselstionden (af höns, gäss, ankor m. m.) är bestämd till $\frac{1}{8}$ skäppa korn af hvarje tunna hartkorn gården är skattlagd till ¹).

Af de nordiska rikena var Norge det, der presterskapet under katholska tiden vidsträcktast lyckades införa tionden. Dess äldre lagar omtala tionde icke blott af säd och jordfrukter, utan af fisk, fogel, villebråd, skinn, me-

¹) Mandix, a. st. sidd. 450 ff. Høst, Lov og Ret for Herremænd og Bønder, sid. 248 ff.

taller, väderqvarnar, salthus m. m. samt dessutom hufvudtionde, om hvilken sednare vi nedanför få tillfälle att tala vidare ¹⁾. Vid reformationen blef den Norska tionden underkastad samma regler som den Danska, och isynnerhet har en mängd kyrktionde blifvit öfverlåten till enskilde ²⁾. Sannolikt lyckades det de tiondeskyldige att vid denna omhvälfning i de kyrkliga förhållandena befria sig från en del af den personella tionden, emedan sedan dess ej någon sådan förekommit i Norge mera än fisktionden; till och med qvicktionde är der obekant. Deremot är ännu i vissa distrikter hufvudtionden bibehållen, och erlägges med en afgift från 18 Ort till 16 Speciedaler af hvarje man, som första gången träder i gifte ³⁾. Genom Förordn. 31 Juli 1801 blefvo tiondetagarne förklarade oberättigade att vidare upptaga tionden in natura. I hvarje socken anordnades kommissioner att fixera tionden, hvarvid angafs såsom regel, att der tionden var fastställd genom förening, ingången för beständigt parterna emellan, eller der den under 20 år blifvit utgjord på enahanda sätt, samma belopp skulle fastställas till att blifva derefter gällande. I brist af förening eller häfd, egde uppskattning rum, såvida icke parterna kunde förmås att förena sig om något sätt för dess utgörande. Småtionden (af smör och ost) bestämdes alltid efter hvad den blifvit utgjord med, eller, om detta ej kunde utredas, efter billighet. Denna reglering omfattade endast korn- och småtionden icke den betydliga fisktionden. Denna blef, såvidt den tillhörde presterskapet eller staten, upphäfd genom lagen af 20 Sept. 1848, hvarpå lagen af 5 Aug. 1848 upphäfde den, hvaraf kyrkorna voro i besittning. De prester, som vid förvandlingens inträdande egde rätt till sådan tionde, erhålla ersättning till $\frac{2}{3}$ af dess belopp; för deras efterträdare, äfvensom för kyrkorna, bestämmes ersättningens storlek af särskilda

1) Gul.Th.L. 8. Fr.Th.L. 18. Ä. Borgarth. ChristenRet 11. Ä. Eidsivath. Chr.Ret. 53. Sverrers Chr.Ret. 7. Hakon Hakonssons Rät-
tarbot 6 Juni 1263. Erkeb. Jons Chr.Ret. 18.

2) Motzfeldt, a. st. sid. 129.

3) Motzfeldt, a. st. sid. 353.

kommitterade. De medel, dessa ersättningar göra erforderliga, uppbringas genom en förhöjning af utförseltullen på fiskvaror.

5. Tiondeaflösningarne.

Genom tiondens förvandling till en fix ränta blifva de särskilda olägenheter undanröjda, hvilka åtfölja denna skatt, hvarefter den ikläder sig samma natur som skatter i allmänhet. Emedan den dock vanligen af ålder hvilat blott på jorden, och således fortfarande strider mot den grundsats i beskattningsläran, som yrkar skatternas jemna fördelning, har man understundom ej ansett sig böra stanna vid tiondens förvandling, utan beredt de skattdragande tillfälle att, genom en på billiga grunder ställd aflösning, afbördas sig en afgift, hvilken åligger endast vissa yrken. Oftast har man med denna åtgärd åsyftat att gifva de skattskyldige en sjelfständigare politisk ställning, emedan tionden i flera länder var en afgift som utgick till enskilda. Men emedan man äfven derigenom råkade in på enskilda intressens och eganderättens område, blef operationen ock i samma mån af ömtålig natur, och har på många ställen ej kunnat ske utan i sammanhang med politiska jämsningar, helst som den, för att kunna komma till stånd, understundom fordrat uppoffringar både från statens och de berättigades sida.

Detta omdöme gäller hufvudsakligen Tyskland. Både i Skottland och England har aflösning blifvit tillåten utan några föregående politiska hvälfningar. I det förstnämnda landet får jordegaren, såsom redan blifvit nämnt, inlösa sin tionde för 6- eller 9-dubbla beloppet, likväl med åtföljande förbindelse att deraf bestrida prestens aflösning. I England får jord lemnas i vederlag, och der tiondens penningbelopp ej ännu blifvit fördeladt på socknen eller fördelningen fastställd, är tillåtet att, såvida det ej öfverstiger 15 L., aflösa det för 24-dubbla beloppet, på samma sätt som äfven efter fördelningens fastställelse hvarje jordegare hvars tionde ej öfverstiger 20 sh. eger rätt att emot 24 gån-

ger dess belopp afbörda sig densamma ¹⁾. De lagar, hvilka på 1820- och 1850-talen, utfärdades i de Tyska staterna tilläto äfven, i sammanhang med tiondens fixering, dess aflösning genom afstående af jord eller erläggande af ett visst kapital ²⁾. Anmärkningsvärd är den Badiska lagen af 25 Nov. 1855, enligt hvilken staten öfvertager $\frac{1}{2}$ af aflösningssumman, en åtgärd, hvilken, såvida vi känna, ej vunnit efterföljd i någon annan Tysk stat än Österrike. På de revolutionära rörelserna 1848 följde i flera Tyska stater nya aflösningsslagar, hvilka alla erbjuda tiondens aflösning på mer eller mindre fördelaktiga vilkor ³⁾; och för att påskynda aflösningsverket anordna de en dylik åtgärd oberoende af kontrahenternas bifall. Så t. ex. fordrar den Württemberg-ska lagen uppsägning å någondera sidan till aflösning endast för den tionde, som tillhör statskassan, korporationer och prebenden; aflösning af tionde, tillhörande enskilde, sker deremot oberoende af all uppsägning (art. 2). Den Österrikiska förklarar tionden upphäfd och tillerkänner den berättigade en efterföljande "billig ersättning" till blott $\frac{2}{3}$ af afgiftens belopp, af hvilka den ena godtgöres honom ur provinsens kassa. För att vidare underlätta aflösningsverket äro i nästan alla Tyska stater banker upprättade, till hvilka den skattskyldige i mindre poster får inbetala aflösningssumman, som banken deremot på en gång tillställer den berättigade i räntebärande obligationer.

Äfven i Norge är aflösning tillåten af ett slags tionde. I den händelse den afgift på fiskvaror, hvaraf ersättningen för fisktionen bestrides, skulle med tiden finnas öfverstiga

¹⁾ Akt. 26 Aug. 1846. (9 & 10 Vict. C. 75) Sect. 1 och 5.

²⁾ I Preussen enligt lagen af 7 Juni 1821 utgjorde aflösningsskapitalet 25-dubbla beloppet, och i Hannover enligt lagen af 10 Nov. 1852 likaså. I Hessen-Darmstadt stadgade lagen af 25 Jan. 1851 blott 18-dubbla beloppet.

³⁾ Dessa lagar äro den Württemberg-ska 14 April 1848, den Baierska 4 Juni s. å., de Österrikiska 7 Sept. s. å. och 4 Mars 1849, den Preussiska 2 Mars 1850. De bestämma aflösningsskapitalet till 18- eller 20-dubbla beloppet; det sednare i Österrike.

det dertill nödiga beloppet, skall öfverskottet användas till aflösning af den ersättning, som på grund af fräntagen fisktionde utbetalas till kyrkor och till prester, tillsatta efter lagens antagande. Aflösningssumman beräknas till 25-dubbla beloppet af ersättningen ¹⁾.

4. Tiondens upphäfvande.

Der tionden till sitt ursprung kan bevisas vara en skatt, pålagd och fortfarande utgjord till offentliga ändamål, kan dess upphäfvande visserligen försvaras ur samma skäl, som hvarje annan förändring i skattesystemet, hvarigenom en skatt, som af ett eller annat skäl ej längre anses lämplig, upphäves, och, om de ändamål, hvärtill den utgått, ännu fortfara, ersättes med en annan. Emot en sådan förändring skulle åtminstone inga andra betänkligheter uppstå än de, som möta en skattejemkning i allmänhet. Samma skäl böra ock gälla för ett upphäfvande af tionden, der denna, ehuru af samma ursprung, befinner sig i enskildas händer. Ty denna omständighet kan ej förändra afgiftens natur af offentlig skatt, och derföre eger staten rätt att vidtaga de förändringar med densamma det allmänna kräfver, och följaktligen äfven att upphäfva den, allenast att de privata, hvilka med giltig rättstitel innehafva densamma, äro berättigade till ersättning. Har tionden åter uppkommit på privaträttslig väg, genom enskilda aftal, så kan äfven staten, om detta förhållande anses skadligt för det allmänna, undanröjda detsamma genom att anordna en aflösning, hvilken naturligtvis bör bestridas af dem, på hvilka förbindelsen hvilar. Endast i det fall skulle, der tionden innehafves af enskilda, ett upphäfvande af densamma vara fullkomligt rättsgiltigt, om dess uppkomst eller innehäfvande ej kunde med någon rättstitel försvaras, och följaktligen ej heller genom häfd förvärfvas. Vid den ovissheit om tiondens ursprung, som herrskar i många Europeiska länder, har man dock ej vågat gifva denna grundsats full tillämpning; och, ehuru måhända tionden på åtskilliga stäl-

¹⁾ Lag 20 Sept. 1845. §. 5. Lag 5 Aug. 1848. §. 4

len enligt densamma, ej kunnat blifva föremål för aflösning, har man dock, af fruktan att träda en verklig eganderätt för nära, heldre underkastat den en sådan.

I de Tyska staterna har man derföre i allmänhet berättigat de särskilda arterna af tionde till aflösning. Der staten, såsom förhållandet är i Baden, öfvertagit en del af lösningssumman, kan dock detta anses såsom en eftergift åt de skattskyldige, att ej betunga dem med aflösning af afgifter, hvilkas ursprung ej vore så fullt rättsgilligt. Längre ännu har den Österrikiska lagstiftningen gått, i det staten der ej allenast öfvertagit en tredjedel af lösningssumman, utan äfven upphäft en tredjedel utan ersättning. Aldralängst har Frankrike gått i detta afseende, emedan der all tionde är upphäfd, hvilken ej kan bevisas vara uppkommen på privaträttslig väg. Emellertid gjorde sig äfven i detta land, när en förändring af tionden först ifrågakom, samma försigtigare grundsatser gällande, som vid de sednare aflösningsslagarne i Tyskland, ehuru man ej förmådde fasthålla dem i revolutionens ström. Under den namnkunniga natten 4 Aug. 1789 beslöt konstituerande församlingen tiondens förvandling till en penningränta och tillika dess aflösbarhet. Men vid den följande redaktionen den 10 Aug. undergick beslutet om tionden den förändring, att den, som tillhörde sekulära eller regulära korporationer, blef upphäfd emot ersättning; men hvad all annan tionde angick förklarades den aflöslig efter de grunder församlingen framdeles kom att bestämma, och skulle emellertid båda slagen af tionde tills vidare utgå. Beslutet fattades hufvudsakligen i enlighet med Mirabeaus mening, hvilken förklarade sig anse tionden "såsom den lön staten ger moralens och undervisningens tjänare" ¹⁾. Sedan lagstiftande församlingen genom Dekreterna 17 och 25 Aug. 1792 upphäft en mängd grundräntor, hvilka konstituerande församlingen bibehållit, blefvo af konventet, genom Lagen 17 Juli 1793, alla feodalt rättigheter utan åtskillnad, och

¹⁾ Buchez, Histoire parlam. de la Revol. Française. 1 Del. sid. 444 ff.

bland dem tionden, upphäfdä utan ersättning. Endast verkliga grundröntor, hvilka ej härledde sig från feodalväsendet blefvo bibehållna, och om någon skulle göra anspråk på prestation af tionde, eger han således bevisa, att afgiften är af ren grundröntas natur (purement foncière ¹).

Bland de länder, hvilka genom revolutionskrigen underkastades Franska väldet och Franska lagstiftningen blef i Holland och kantonen Wallis tionden bibehållen men dess aflösning tillåten ²); de delar af Preussiska monarchien, hvilka ligga på venstra Rhenstranden och under revolutionskrigen införlivades med Frankrike, hafva alltsedan Franska eröfringen åtnjutit frihet från tionde ³). De sednaste aflösningslagarne i Tyskland hafva äfven utan ersättning upphäft åtskilliga slag af tionde, såsom i Baiern qvicktionde och småtionde ⁴), och förklarar anspråken på tionde af hädanefter skeende odlingar förfallne ⁵).

II. Svenska Tionden.

1. Under katholska tiden

Om åsigterna äro delade i afseende på tiondens ursprung i åtskilliga Europeiska länder så att detta anses härleda sig antingen från en allmän beskattning eller från urgamla Romerska institutioner och derpå grundade privata rättsförhållanden, så är deremot grunden till denna afgift i fäderneslandet inga tvifvel underkastad. Till följe deraf hafva äfven de förändringar i afseende på dess utgörande, hvilka här blifvit vidtagna, på intet sätt mött samma svårigheter som i

¹) Dalloz, Dictionn. général de Jurisprudence. 2 Uppl. 1 Afd. 2 Del. sidd. 638, 639, 644.

²) Birnbaum, a. st. sid. 280.

³) Dönniges, Die Landeskultur Gesetzgebung Preussens. 2 Del. sid. 11.

⁴) Lagen 4 Juni 1848, art. 4.

⁵) Preuss. Lagen 2 Mars 1850, §. 53. Baierska Lagen 4 Juni 1848, art. 4. Würtembergiska Lagen 14 April 1848, art. 18.

utlandet, ehuru de visserligen varit af en mindre omfattande natur, och sålunda äfven gifvit mindre anledning till missnöje å de berättigades sida. Tionden är här af ålder en afgift till kyrkans och de andliges behof. Såvidt nemligen de torftiga underrättelserna om Sveriges äldsta medeltid gifva vid handen, finnes ej någon anledning att antaga att tionde här af ålder utgått såsom skatt till staten eller såsom afgift för nyttjanderätten af jord. Både beskattningen och landboförhållanderna voro ordnade efter andra grunder, hvilket till en del torde kunna förklaras ur den större sjelfständighet såväl jordegaren hade emot det allmänna, som landbon emot jordegaren, här, der de offentliga och enskilda förhållandena kunnat utbilda sig fritt, utan inflytande af en främmande eröfrings följder. Deremot finnas tydliga spår att tionden blifvit införd jemte Christendomen, emedan den förekommer såsom ursprungligen yrkad af kyrkan och för dess behof, hvilket var så mycket mera naturligt, som hon redan i de flesta Europeiska länder lyckats till sin förmån införa denna beskattning, innan Christendomen vann en allmännare utbredning i fäderneslandet.

Redan temligen tidigt och så snart här fanns en Christen kyrka att ordna började Påfvarne att, bland andra religiösa pligter, förmana till tiondens utgifvande. Den äldsta handling hvori den omtalas är ett Bref af Gregorius VII af 1080 ¹⁾. Tid efter annan följde från påfvestolen nya påbud om tiondepligten ²⁾, hvilka, under stadgande af andliga straff för dess försummelse, och understödde af de andliges nitiske bemödanden ³⁾, verkade derhän att, vid den tid landskapslagarne erhöilo sin nuvarande affattning, densamma infördes i dem såsom en allmänt erkänd förbindelse, under åberopande af det föredöme Adam och hans söner gifvit samt Mosaiska lagens föreskrifter. Tiondepligten omtalas såsom icke blott omfattande de vanliga sädesslagen, utan äfven ut-

1) Sv. Dipl. N:o 25.

2) Sv. Dipl. N:ris 41, 54.

3) Enligt en i Vestgöotalagens Biskopslängd förekommande anteckning, skall Biskop Järpulf hafva varit den, som först öfvertalat bönderna att utgöra tionde till Biskopen. VGL. IV: 16.

sträckt till rofvor, ärter, bönor, lin, hampa och humla ¹⁾, kreatur, fisk och jagtens produkter ²⁾. Till någon egentlig personaltionde finnes ej spår i landskapslagarne; men af andra handlingar synes dock att sådan blifvit fordrad och måhända äfven verkligen utgått ³⁾. Ett annat slags tionde fanns deremot här, till hvilken vi ej funnit något motsvarande i andra länder utom Norge, nemligen den i Vestgötalagen och Brynolfs Stadga omtalade hufvudtionden. Dermed förstods en afgift, utgående med tiondedelen af hvarje fullt bo, som bestod af lös egendom, när detta ärfdes efter fader eller moder. Den, som ej ärft något, var deremot skyldig att erlægga denna afgift vid sitt giftermål, eller om han föll i hufvudsynd; och i allmänhet gällde den regel att hufvudtionde blott erlades en gång af samma penningar, undantagande när kyrka vigdes, vid hvilket tillfälle alla, som ej på tio år utgjort denna afgift, ånyo underkastades densamma, utom landbor, hvilka voro förbundna att blott en gång utgöra hufvudtionde, såvida de ej fallit i hufvudsynd samma år kyrka vigdes ⁴⁾.

Hvar och en som idkade åkerbruk, han må hafva varit jordegare eller landbo, var skyldig att utgöra tionde, ehuru litet än hans jordbruk var, och endast Vestgötalagen medgifver den inskränkning, att den som ej skördade till ett åkerlass, var fri från tionde ⁵⁾. Denna allmänna pligt

1) UL. KB. 7: 5. VmL. II. KrB. 6: 4. SdmL. KB. 6.

2) UL. KB. 7: 6. VmL. I. KrB. 5: 4, 5. VmL. II. KrB. 6: 8. SdmL. KB. 7. HL. KB. 7. ÖGL. KrB. 9. VGL. I. KB. 17. II. KB. 56—40. SmL. KrB. 6.

3) Enligt Påfvens befallning hade Erkebiskopen i Upsala fordrat att alla köpmän skulle erlægga tionde af sin vinst, och med Enköpings borgare ingått en öfverenskommelse om den afgift de såsom personaltionde skulle betala, utgörande en viss afgift på hvarje gård. Sv. Dipl. N:o 576. Jfr äfven Stat. Concil. Arbog. 1412 hos Reuter dahl, Statuta Synodalia sid. 105. Af Gustaf Is räkenskaper synes äfven att jern utgått såsom Bishopstionde inom ett och annat stift.

4) VGL. I. KB. 3, 4; II. KB. 2, 6, 72; IV. 21: 99—107, 109—111. Bryn. Stadga 2. Sv. Dipl. N:o 189.

5) UL. KB. 7: 1, 2. SdmL. KB. 6. VmL. II. KrB. 6: 1, 2. VGL. II. KB. 36, 43; III: 4; IV. 21: 65.

sträckte sig äfven till andlige, för den jord de egde utom sitt boställe ¹⁾, och endast de privilegierade munkordnarne ²⁾ samt någon gång domkyrkokanikerna ³⁾ befriades från denna skyldighet. Föröfrigt må anmärkas att katholska presterskapet antingen ej förmått eller ej velat utkräfvå tionden så strängt, som då en del af den kommit i kronans hand. De skylar eller kärfvar, som på hvarje åker öfversköto jemna tiotal lemnades oräknade ⁴⁾, och i många trakter hade redan tidigt under katholska tiden, de andlige genom tiondekontrakter sökt försäkra sig om en säker inkomst, och de skattskyldige emot räknandets obehag. Sådana funnos åtminstone för Biskopstionden i Strengnäs stift ⁵⁾ och, såsom synes af Gustaf I:s räkenskaper, jemväl för den delen af Småland som lydde under Linköpings stift, för enskilda socknar och gårdar i Upland, för Nerike, Jämtland och Norrland ⁶⁾. Någon skyldighet att forsla prestens tionde, känna ej heller landskapslagarne ⁷⁾, med undantag af d. y. Vestgötalagen, enligt hvilken all tionde skulle föras till kyrkan ⁸⁾ och d. y. Vestmannalagen, som förklarar att dermed borde förhållas efter gammal sedvänja, och der den enligt sådan egde rum, fick bonden qvarhålla tionden af föl ⁹⁾ såsom betalning för sitt besvär. Hvad åter forsling af biskops- och kyrkotionden angick, så befriar väl Uplandslagen uttryckligen den skattskyldige derifrån, men Götalagarne beteckna icke otydligt tillvaron af en sådan skyldighet, hvilken de andlige sednare sökte göra allmänt gällande, ehuru den dock ej

1) VGL. II. KB. 36; III. 3; IV. 21: 66. Stat. Concil. Arbog. 1474. P. 31 hos Reuter dahl, a. st. sid. 180.

2) Sv. Dipl. N:ris 95, 119, 1101, 1375, 1576. Celse, Apparatus etc. Sectio prima. §. XXXVI. 28.

3) Sv. Dipl. N:ris 560, 928, 1226.

4) UL. KB. 7: 3. SdmL. KB. 6. SmL. KrB. 6: pc.

5) Sv. Dipl. N:ris 2111, 2112, 2116, 2122, 2155.

6) Se Gustaf I:s räkenskaper öfver tionden.

7) UL. KB. 7: pc. ÖGL. KrB. 9: þa a præster sin þriþiungh a akre af taka.

8) VGL. II. KB 36; IV. 21: 2.

9) KrB. 6: pc.

sträckte sig längre än till forsling till kyrkoherberget ¹⁾. På Gottland, der tionde äfven utgick af hö, voro bönderna pligtige att till dess förvar bygga och underhålla lada ²⁾. Hvad här blifvit sagdt om forslingsskyldigheten gällde endast frukttionde, ty skyldigheten att föra qvicktionden till kyrkan var allmänt erkänd, åtminstone i Svealagarne ³⁾.

Det vanliga delningssättet i tre eller fyra lika stora delar egde ej rum här. Svealagarne med undantag af Helsingelagen tillägga i allmänhet presten hela tionden af kreatur, fisk och skinn samt en tredjedel af frukttionden, samt stadga de öfriga tvätredjedelarnes delning mellan Biskopen, kyrkan och de fattiga ⁴⁾. I Helsingland brukades dock en annan fördelning. Enligt den af Konung Birger och Erkebiskopen affattade stadga om Helsingarnes tionde ⁵⁾ egde presten en tredjedel deraf, den andra fick bonden behålla hemma hos sig till de fattigas försörjande och den tredje skulle delas lika mellan kyrkan och Biskopen. Men med denna stadga öfverensstämmer ej Helsingelagen. Den åberopar sig i främsta rummet på gammal sedvänja, men tillägger sedan presten och kyrkan hälften hvardera, undantagande tionden af boskap, jagt och småfiske, hvilken den förra egde ensam. Af tionden af lax, sill, skälar och gråskinn egde deremot Biskopen tvätredjedelar och den återstående delades sannolikt mellan presten och kyrkan ⁶⁾. I Jämtland, hvilket i andligt hänseende lydde under Erkebiskopsstolen i Upsala, egde, såvidt vi rätt förstätt den mörka handling ⁷⁾,

1) ÖGL. KrB. 11. Stat. Johannis Jerechini 1412. 25. och Brefvet om Arboga Möte hos Reuterdaahl a. st. sidd. 109 och 115. Statuta Concil. Sudercoensis 1441. 10. Compendium Statut. Provincial. Upsal. Prov. 1453—48. Mbr. III. P. 129. Summa Canonum Var. Concil. De Decimis inferendis. Alla hos Reuterdaahl a. st. sidd. 126, 162, 184.

2) Gottl. I: 3: 4. Sv. Dipl. N:o 257.

3) UL. KB. 7: 6. SdmL. KB. 7. VmL. II. KrB. 6: 5.

4) UL. KB. 7: pcip., 6. SdmL. KB. 6. VmL. I. KrB. 5: pcip., 6. VmL. II. KrB. 6: pcip.

5) Sv. Dipl. N:o 1202.

6) HL. KB. 7.

7) Sv. Dipl. N:o 1754.

som innehåller öfverenskommelsen om tionden i denna landsort, presten och kyrkan i vissa församlingar en tredjedel af korntionden, i andra två delar. — Af Götalagarne öfverensstämma Östgöta- och Smålandslagarne med Uplandslagen¹⁾, men enligt Vestgötalagarne egde väl presten hela qvicktionden, men af den öfriga tillkom honom ej någon viss andel, utan han egde taga deraf så mycket som blifvit anslaget vid kyrkans invigning. Återstoden delades på vanligt sätt, men af fattigtionden gjordes åter tvenne lotter, den ena till hospitalet, den andra att utskiftas af bonden sjelf²⁾. På Gotthland delades tionden, efter den i Danmark rådande plägsed, i trenne delar³⁾.

Oaktadt tionden var anvisad vissa ändamål blef den dock ej alltid dervid bibehållen. Biskopstionden blef understundom till större eller mindre del⁴⁾ och fattigtionden väl i allmänhet frångången sin egentliga bestämmelse och använd till anslag åt kloster, till kanonikers inrättande, till den presterliga bildningens befördrande och till större byggnadsföretag⁵⁾. Till dessa sednare användes den decimæ decimarum⁶⁾, hvilken såsom en ständig afgift, hvars storlek benämningen

1) ÖGL. KrB. 9. SmL. KrB. 6: pcip.

2) VGL. I. KB. 17: 1. VGL. II. KB. 36, 40.

3) Gottl. I: 3: 1. Sv. Dipl. N:o 256. — Dessa äro de i lagarne stadgade delningssätten af tionden. Med tiden skedde dock förändringar deruti, sannolikt efter Biskopens och kapitlets beslut, hvilka visa sig af Gustaf I:s räkenskaper. Så utgick t. ex. i Linköpings stift af kyrkotionden en tiondedel till domkyrkan under namn af decimæ decimarum; fattigdelen skiftades i tre lotter, en till kanikerna, en till själegården, en till hospitalet. I Skara stift delades fattigdelen mellan kanikerna och hospitalet. På ett eller annat ställe förekomma ock särskilda afkortningar af tionden, t. ex. i Vexjö stift, der hvarje bonde, som utgjorde öfver 3 skäppor, lemnade en till Nydala kloster; i Skara stift tog Biskopen 2 skäppor af hvarje bonde, när bondens tionde steg till 7 eller 8 skäppor.

4) Sv. Dipl. N:s 546, 553, 554, 752, 907, 926, 956, 1101, 1526, 1528, 1631.

5) Se de sid. 25 not. 3 anförda handlingar.

6) Stat. Lincopensia A:nis 1859—51: 10 hos Reuter dahl, a. st. sid. 47.

anger, utgick af kyrkotionden i Linköpings stift till stifts-kyrkan derstädes. Utom dessa afkortningar till inhemska behof var tionden äfven underkastad den beskattning Påfvarne esomoftast upptogo af denna, såväl som af öfriga kyrkans och presterskapets inkomster.

2. Tionden efter Reformationen.

Det är tillräckligt bekant att reformationen var ett verk icke blott till återställande af Christna läran i dess ursprungliga renhet, utan äfven åsyftade en inskränkning af det katholska presterskapets makt. Denna var å ena sidan grundad i kyrkans och presterskapets fullkomliga oberoende af den verldsliga myndigheten, hvilket satte kyrkan och dess tjenare såsom en stat i staten, lydande under ett särskildt öfverhufvud och fullföljande intressen, som icke så sällan råkade i strid med statens allmänna. Å den andra sidan hämtade denna i katholska kyrkans organisation liggande makt sitt materiella stöd från den stora rikedom, hvilken under tidernas lopp tillfallit den och hvilken, genom kyrkans egendomliga ställning, icke allenast blef undandragen hvarje anspråk från statens sida, utan äfven var så mycket vådligare, som den någon gång tjenade att understöda syften, rakt stridande mot statens egna. Fruktarna af det katholska presterskapets makt hade låtit alltför bittert känna sig i de oroligheter som under en lång följd af år skakat riket, att ej med den borgerliga ordningens återvändande och en stadgad ledning af statens angelägenheter, ett försök skulle ske till hämmande af denna källa till så många förvirringar. För att återföra det andliga ståndet till en naturlig politisk ställning var det dock ej nog att omskapa kyrkans organisation, utan förändringen måste äfven träffa den materiella grundvalen för dess höga anspråk. En dylik utsträckning af den kyrkliga reformationen var så mycket mera af nödvändigheten påkallad, som derigenom erbjöds ett tillfälle att upphjelpa staten ur det betryck, hvari den till en stor del råkade genom det missbruk hvartill det andliga ståndet gjort sig skyldigt af sin makt och sina rikedomar. Ehuru Konun-

gen här, likasom i andra länder, sökte en bundsförvandt i adeln, genom att inbjuda densamma till delning af kyrkans öfverflödiga egendom, så stannade dock största delen deraf i kronans händer, och deribland äfven de tvätredjedelar af tionden, som ursprungligen tillhört Biskopen, kyrkorna och de fattiga, men af hvilka den sednare till största delen befann sig i kanikernas händer.

Början till indragning af tionden skedde på Herremötet i Stockholm 1523, då, till krigsfolkets aflöning, kyrktionden för det året beviljades. Samma bevillning förnyades äfven det följande ¹⁾, likväl med inskränkning till tvätredjedelar af kyrktiondens belopp och med förändring af ändamålet för dess användande, som denna gång bestämdes till den utländska skuldens afbetalning. Huruvida, oaktadt dessa bevillningar skedde blott för ett år i sänder, kyrktionden fortfarande ingick till kronan, kan, i saknad af räkenskaperna för denna tid, ej med visshet utredas; men så mycket är säkert, att, sedan kyrktionden jemte klockskatten blifvit på mötet i Örebro 1531 ånyo beviljad på ett år och åter 1539, men utan inskränkning till tiden, densamma fortfarande ingått till kronan och i räkenskaperna blifvit redovisad ²⁾.

Hvad åter angår den tionde, som innehades af Biskopar, kaniker, domkyrkor och kloster, så blef dess indragande till kronan en följd af de beslut, rörande de andliges inkomster, hvilka fattades på riksdagen i Vesterås 1527, och sammanfattas under den allmänt bekanta benämningen af Vesterås Recess. Besluten innefattas i tre handlingar, Adelsn innan och utan Råds svar på Konungens framsättningar, Rådets Bref på Vesterås Recess, och Rådets Bref till den meneman — borgare och bönder öfverlemnade saken åt Konungen och Rådet — och lydde derpå att Konungen egde att bestämma huru stora inkomster Biskopar, kaniker och domkyrkor skulle ega och öfverskottet indragas till kronan. Verkställigheten

¹⁾ På Herredagen i Vadstena och Riksdagen i Stockholm 1526. Stiernman, Riksdagars och Mötens beslut.

²⁾ Se Räkenskaperna för 1539 och följande år.

af Vesterås Recess skedde sålunda, att konungen till en början lät Biskoparne och kanikerna förblifva i besittning af deras inkomster, och tid efter annan med dem afslöt kontrakter om den bevillning, de för dem skulle erlægga till kronan ¹⁾. Detta uppbördssätt blef dock innan kort ganska obehvämt för de andlige, hvilka hade svårt att, synnerligen mot i adelns i recessen medgifna, anspråk försvara sin egendom. Inom några stift, hvilka saknade Biskopar, hade tionden redan förut blifvit indragen till kronan ²⁾. Emedan de andliga godsens landbor blefvo, som konungen uttrycker sig "esom oftast nu aff then ene, nu aff then andre, öfverfaldne, puckiede och trugede och understundom ryckes och rappes them ifrå thett ene stycke Eng, Åker och andre ägor, effter thett andre", så blef, genom en series af bref på 1540-talet, samtliga de andliga stiftelsernas egendom, och deribland äfven den del af tionden de innehaft, indragen till kronan ³⁾. Såsom vederlag för de inkomster, de sålunda mistade, erhöello de motsvarande anslag af tionden, som numera öfvergått i kronans hand, ehuru den derifrån utbetalades såsom en ersättning för de andeliga gods kronan tillegnat sig. — Hvad klostren beträffar så skulle dessa, enligt recessens lydelse, förlänas någon god riddersman, som, sedan klosterfolket af deras inkomster fått sitt uppehälle, skulle för öfverskottet göra konungen borgläger eller annan tjenst. När

¹⁾ Kontrakterna derom finnas hos Thyselius, Handlingar till Sveriges Reformations- och Kyrkohistoria under Konung Gustaf I.

²⁾ Så lät konungen sin fogde förvalta Biskopsstolens i Åbo inkomster. Br. 7 Juli 1527. Biskopstionden från Linköpings stift skulle vändas konungen tillgodo i Bisk. Hans' frånvaro. Br. 9 Oct. 1527. I Erkestiftet, som länge stod ledigt efter Johannis Magni flykt, synes tionden hafva blifvit uppburen för konungens räkning. Br. i Dec. 1550. I Strengnäs stift indrogs tionden från Nerike och andra orter, ehuru Biskopen befalldes hafva uppsigt öfver dess rätta uppbörd. Br. 7 Nov. 1527. Brefven finnas allesamman hos Thyselius, a. st.

³⁾ Örnhjelm m. fl. Relation om kyrkogodsen i Nya Handlingar rörande Skandinaviens Historia. 22 Del. sid. 324 och ff. Brefven 28 Juli 1544, 29 Julis. å. 2 Aug. 1545 m. fl. hos Thyselius, a. st.

dessa stiftelser, af en eller annan anledning upphörde, öfvergingo deras inkomster och med dem äfven den del af tionden de kunnat innehafva, till kronan.

Sälunda förbereddes och genomfördes indragningen af de två tredjedelar af tionden kronan nu innehar, ehuru en del deraf genast användes till sitt förra ändamål. Man skulle dock lika mycket misstaga sig om tidens rigtning som om den Konungs tänkesätt, hvilken här öppnade väg för densamma, om man trodde att detta angrepp på kyrkans yttre ställning skedde af missaktning för dess inre väsende. Detta hade till en stor del gått förloradt just genom kyrkans yttre ställning och en förändring af den sednare var således egentligen blott en åtgärd att gifva det förra makt att verksammare och klarare göra sig gällande. Reformationens politiska sida blef äfven på samma gång dess religiösa. Indragningen af de andligas inkomster sträckte sig derföre ej längre än denna dess politiska sida gjorde det nödvändigt; och det lägre presterskapet förblef i allmänhet i besittning af de inkomster, det före reformationen innehafte. Ty äfven reduktionen af landbohemmanen skedde blott emot vederlag. Kyrkotionden blef väl till största delen kronans; men äfven af denna erhöilo kyrkorna anslag till sina oundgängligaste behof. I Danmark, der reformationen egentligen var rigtad emot Biskoparne, medförde den en mindre omfattande reduktion af de andliga godsen och kyrkotionden blef fortfarande bibehållen vid sitt ursprungliga ändamål. När åtskilliga af Danmarks provinser blifvit återeröfrade till Sverige, förblef detta förhållande oförändradt; och deraf härleder sig att i fyra af Sveriges provinser, Skåne, Blekinge, Halland och Bohus län, kyrkorna ännu åtnjuta sin gamla andel af tionden, hvilken, enligt det Danska och sednare Norska fördelningssättet, utgöres af en tredjedel.

Tionden i Sverige utgöres sälunda, efter de förändringar reformationen medförde, dels till kronan, dels till presterne, dels till kyrkorna ¹⁾. De tvenne sednare slagen af

¹⁾ Indelningstagare och andra innehafvare af anordnad tionde ega

tionden, hvilka blifvit bibehållna vid sin ursprungliga bestämmelse, låta beqvämligast behandla sig före kronotionden, hvilken, såsom yngre, i åtskilliga omständigheter förutsätter tillvaron af dem. I vår framställning komma vi således att först omtala den tionde, som utgår till kyrkoherdarne eller den s. k. Tertialtionden, derefter den i fyra landskap bibehållna Kyrkotionden, och sist Kronotionden, hvilken i äldre handlingar bär namn af kyrkotionde, och i de fordna Danska provinserna af kungstionde.

1. Tertialtionden.

Oaktadt, enligt hvad nyss blifvit sagdt, reformationen lemnade kyrkoherdarne i besittning af de inkomster, de under katholska kyrkan innehafte, så måste de dock medgifva afskaffande eller inskränkning af en eller annan, hvilken befunnits af alltför tryckande beskaffenhet. Dit hörde hufvudtionden, hvars afskaffande beslöts på Vesterås riksdag ¹⁾. Genom den brytning reformationen införde i alla kyrkliga förhållanden, tog sig allmogen understundom för att innehålla sockneprestens tionde, och någon tillfällig minskning deraf kunde således uppkomma; men detta missbruk upphörde med ordningens återvändande inom kyrkan, helst Konungarne flitigt förmanade sina undersåter till ett rätt utgörande af tionden ²⁾. Någon laglig inskränkning af sockneprestens tionde har, såvidt vi kunnat finna, ej reformationen medfört. Tvärtom har efter densamma prestens andel i en eller annan landsort blifvit utvidgad.

Tertialtionden utgår, såsom äfven dess benämning tillkännager, med tredjedelen af tionden, samma belopp, som presten af ålder egt att uppbära. I vissa landskap ega dock undantag rum till presterskapets fördel. Det viktigaste af dessa är Gottland, der hela tionden uppbäres af presten,

visserligen äfven rätt att direkte uppbära densamma, men detta dock på den grund att kronan till dem öfverlätit sin rätt.

¹⁾ Riks. Råds Bref till then Meneman 24 Juni 1527.

²⁾ Se en mängd bref derom hos Thyselius, a. st. Af Johan III Mandatt. 27 Sept. 1572, 12 Dec. 1575, m. å.

så att blott en ringa del deraf såsom afkortning utgöres till kronan och, vid förefallande behof, till församlingens kyrka. Fråga om indragning af kronans andel väcktes väl i Carl XI:s tid och vann för en kort tid fullbordan ¹⁾; men det lyckades dock presterskapet att återfå sin gamla rättighet, blott med de förbindelser vi nyss omtalat. — Ett nära nog lika allmänt, från det vanliga skiljaktigt, förhållande finnes i Jämtland. I trenne socknar ²⁾ inom detta landskap uppbär presten tvåtredjedelar af tionden; i de öfriga deremot hälften deraf ³⁾. I Vesterbotten och Ångermanland tillkommer presten i några socknar tvåtredjedelar ⁴⁾, och i Vermland i åtskilliga socknar hälften af tionden ⁵⁾, och samma förhållande eger äfven rum i fyra socknar i Östergötland. Måhända finnas äfven enahanda afvikelser i andra provinser och, utan anspråk på fullständighet, hafva vi anmärkt förhållandet i dessa landskap blott för att antyda att regeln ingalunda är allmän öfverallt. Inom Göstrings, Vifolka och Gullbergs härader i Östergötland eger dessutom det egna förhållandet rum att vissa hemman derstädes betala hela tionden till presten, den enda afvikelse af detta slag vi funnit för gamla Sverige.

---

1) Genom K. Res. 25 Juni 1694 indrogos tvåtredjedelar till kronan men återställdes presterskapet genom K. Res. 22 Juli 1695, likväl med förbindelse att utgöra alla afkortningarne. Sedermera vunno äfven presterna befrielse från dessa, med undantag af Bibeltryckstunnan samt Vin- och Byggnadssäden.

2) Dessa socknar äro Fors, Hällesjö och Håsjö.

3) Se Kronotiondelängden i 1764 års Verif.bok.

4) I Johan III:s tid erhöill presterskapet i Vesterbotten öfverallt $\frac{2}{3}$ af tionden. Den ena tredjedelen indrogos genom K. Br. 9 Sept. 1690 undantagande i Bygdeå, Löfånger och Kalix socknar. Samma förmån åtnjuter äfven kyrkoherden i Grundsunda, Anundsjö och Nordmalings socknar i Ångermanland; i Nätra tager han hälften. Tiondesättningslängd för Norra Ångermanland 1775.

5) Kamm. Revis. Br. till K. C. 27 Febr. 1766. Carl IX såsom Hertig, förunnade alla prester i Östersysslet hälften af den tionde, som kan falla vid två kyrkor inom hvarje gäll, genom Br. 15 Dec. 1572. Sannolikt har detta föranledt det ofvan omtalta förhållandet.

Utom denna förmån af ökad andel i tionden, hvilken efter reformationen på åtskilliga ställen tillades presterna, erhöilo de äfven med tiden hela tionden af vissa produkter, hvilken de förut nödgats dela med öfriga tiondetagare, men hvarpå kronan ej vidare gjorde något anspråk. Det är nemligen, såsom vi i det följande få tillfälle att omtala, endast af de fyra vanliga sädesslagen jemte ärter och bönor, hvaraf kronan beräknar sig tionde. De produkter, af hvilka tionde till presterskapet numera utgår, äro:

1. De vanliga sädesslagen, hvete, råg, korn och hafra, hvartill författningarne äfven räkna ärter och bönor. Dessa sex sädesslag, hvilka af ålder varit underkastade tionden, äro äfven i de efter reformationen utfärdade allmänna författningar om presterskapets aflöning¹⁾, uttryckligt nämnda, såsom de, hvaraf presten eger uppbära tionde, och något tvifvel kan således ej uppstå att denna afgift bör af dem utgå. Endast derom kunde fråga väckas, huruvida, der något annat sädesslag odlas, äfven af detta tionde till presten bör utgöras. Ser man på tiondens ursprung och antager att den reformerade kyrkan i Sverige eger att uppbära den för dess behof bibehålla andelen deraf enligt de grundsatser, som ursprungligen gällde därför, så synes visserligen, som om hvarje sädesslag vore denna afgift underkastadt. Men å den andra sidan, uppräknar 1617 års Ordning blott de ofvannämnda sädesslagen, utan något vidare tillägg, och 1681 års Påbud nämner väl, med ett allmännare uttryck, "allehanda säd", men specificerar detta sedan i hvete etc., hvilket tillägg, då det första uttrycket är alltför tydligt att genom exempel behöfva förklaras, skulle blifva öfverflödigt och meningslöst, om det ej afsåg en inskränkning af tiondeskyldigheten till de der uppräknade produkterna. Då äfven kulturen af ädlare sädesslag sannolikt är dyrare och tionden

1) Ordning för Presterskapet om Uppbörden 24 Febr. 1617. K. Mts Påbud och Förordning, huruledes medh Presterskapets uppbörd af Allmogen widh Trolofningar, Barndoop, Kyrkogång, Begrafningar, såsom ock Lijkstol, Tijonde, samt till Capellancers och Klockares underhold förhollas skall. 8 Febr. 1681.

deraf följaktligen drabbar odlaren tyngre, så skulle, med en vidsträcktare tolkning af tiondeskyldigheten, ännu ett hinder vara lagdt för deras införande, hvilket man svårligen kan antaga att lagstiftaren velat uppställa. Likväl bör af den jord, hvilken öfvergår till odling af tiondefria produkter, fortfarande erläggas en afgift till presten, svarande emot hvad han förut af densamma uppburit, i analogie med stadgandet, att då åker lägges till äng och betesmark, samma tionde som förut bör af densamma utgå ¹⁾); och dessutom finnes i ett särskildt fall förklaradt ²⁾), att den tiondeberättigade borde hållas skadeslös för den förlust, som tillskyndades honom derigenom, att tobak odlades på stadsjord — ett fall som eger fullkomlig tillämpning hit. — För öfrigt är det klart, att en sådan fråga endast kan uppstå, der ej öfverenskommelse blifvit träffad om presträttigheternas utgörande, emedan en sådan just har för ändamål att aflägsna alla stridigheter och trygga både tiondetagare och tiondegifvare för alla ömsesidiga anspråk i anledning af kulturens förändringar.

2. Andra växter, hvaraf tionde till presten bör utgå, äro, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med hvad som gällde under katholska tiden, humla, hampa, lin, rofvor och kål ³⁾), det sistnämnda tillagdt i Ordningen 1617. I Skåne och Blekinge, för hvilka särskilda stadgar gälla ⁴⁾), äro af ifrågavarande växter i det förra landskapet blott lin och humla och i det sednare lin, humla och rofvor underkastade tionde. Emot en utsträckning af tionderättigheten till dylika växter, utöfver de här uppräknade, synes samma skäl tala, som emot ett dylikt anspråk af sädesväxter; hvarföre K. M:t

1) Res. Prest. Besv. 1672. §. 9.

2) K. B. till Domkap. i Åbo 17 Nov. 1774 ang. Rectors Pædagogiske rättigheter i Gamla Carleby, tryckt i: Afhandling om presterliga Tjenstgöringen och Allöningen i Åbo Erkestift. Åbo 1822. 3 Del. sid. 647.

3) Påbud etc. 8 Febr. 1681. §. 1.

4) Förordn. ang. Skånska Presterskapets uppbörd 16 Oct. 1723. §. 6. Stadfäst. på den emellan Presterskapet och Allmogen i Blekinge träffade förening om presträttigheterna 9 Juni 1747. §. 9.

afven afslagit begäran om tionde af stadsträdgårdar ¹⁾ och af potatis, samt såsom skäl för det sednare just anført, att denna växt ej var ibland de i författningarne nämnda, af hvilka tionde bör erläggas ²⁾. Det enda undantag härifrån skulle vara på Gottland, der allmogén utlofvat att "utgöra riktig tionde af land och strand lefvandes och dödt, ehvad namn det ock kan hafva" ³⁾ och hvarést således, ifall ej konventioner finnas, presterskapet synes kunna göra sina rättigheter så vidsträckt som möjligt gällande. — Denna tionde bör lemnas presten fjorton dagar före Michelsmässan, med undantag af humlan, som erlägges på samma gång som sädestionden ⁴⁾.

5. Kreatur, hvaraf tionden ännu bibehållit den gamla benämningen qvicktionde. Hvarje tvekan, om denna skyldighet bör utsträckas utöfver de i författningen nämnda slagen, är undanröjd genom dess ordalag, då K. Påbudet 8 Febr. 1681. §. 1. säger, "att tionde bör utgöras af all afvel, som är föl, kalf, lam, killing, gris och gås", och hvarigenom en tydlig förklaring är lemnad, huru vidsträckt ordet afvel bör förstås. I Skåne eger ej presten tionde af killing, och i stället för gristionden ollonfläsk, när ollonår inträffa och då efter hvars och ens godtycke ⁵⁾; i Blekinge är både qvicktionden och ollonfläsket innefattadt under en afgift af 4 dal. 16 öre smt. af hvarje oförmedladt mantal och i förhållande af de mindre ⁶⁾. Såsom ett tillägg till qvicktionden kan räknas den smörtionde, hvilken alla, som ega kor, skola erlägga med en mark af hvarje ko ⁷⁾ — en afgift, hvilken måhända ej egentligen bör anses såsom tionde, emedan den ej beräknas efter afkastningen. Emot denna afgift svarar i Blekinge den ostmjölk som vid midsommarstiden efter

¹⁾ K. Res. 27 Juli 1698.

²⁾ KB. 29 Jan. 1805 och KammKgör. 26 Febr. s. å.

³⁾ Stadga om presterskapets rättigheter på Gottland 20 Sept. 1648, stadfästad 30 Oct. 1747. §. 3.

⁴⁾ Påbud etc. 8 Febr. 1681. §. 1.

⁵⁾ Förordn. 16 Oct. 1723. §. 7.

⁶⁾ Stadf. 9 Juni 1747. §. 2.

⁷⁾ Påbud etc. 8 Febr. 1681. §. 1.

råd och ämne erlågges af alla, som ega kor ¹⁾, samt den Johannis-ost och smör hvilken i Skåne efter allmogens goda vilja samt råd och ämne betalas i de socknar, der sådant af ålder varit vanligt ²⁾. — I det öfriga riket skall smörtionden vara levererad Olofsmässodagen, lam och killingar Larsmässodagen, och, om ej under året så många foster fallit, att tionde deraf kan utgå, skall för hvarje erläggas ett i författningen bestämdt värde ³⁾.

4. Fisk är äfven en vara, deraf presterskapet egt att af ålder uppbära tionde. Denna rättighet blef dem efter reformationen bekräftad genom mångfaldiga bref ⁴⁾ och den allmänna Ordningen af 1617 medgaf äfven, utan inskränkning, presten tionde "af alla notedrägter och fiskelekar, som om sommaren eller vintern dragas, antingen genom räkning eller vittning." Den nu gällande författningen 8 Febr. 1681 är i detta ämne otydlig. Den stadgar att "de som vid saltsjön bo och ringa åker hafva, skola gifva i det stället nemligen hvar skårebonde, som hafver sin egen båt, om våren fyra band fisk, och om hösten en fjerding strömming, efter som presten af andra notedrägter eger en lott att bekomma." Skall nu med detta tillägg om en lott i andra notedrägter förstås sådane, som tagas i skärgården af andra än bönder, eller är derigenom presten berättigad till en lott äfven af andra notedrägter än i saltsjön? Emot den förra tolkningen kan invändas att författningen i §. 8 bestämmer, huru mycket skall utgöras till presten af dem, som bo på landet och ej äro bönder, och att ej något skäl synes vara, att dessa, om de bo i skärgården, skulle vara underkastade någon ytterligare afgift. För en vidsträcktare tolkning kunna äfven följande skäl anföras. 1681 års Förordning innehåller, enligt hvad den sjelf förklarar, ett utdrag af hvad, enligt 1617 års Förordning och Resol. för Viborgs stift 4 Juli 1644, tjenade allmogem till efterrättelse vid fullgörande af

1) Stadf. 9 Juni 1747. §. 2.

2) Förordn. 16 Oct. 1723. §. 9.

3) Påbud etc. 8 Febr. 1681. §. 1.

4) Anförde hos Wilskman, Svea Rikes Ecclesiastikverk, sid. 312.

dess skyldigheter mot sina själasörjare. I den sednare af dessa handlingar finnes det ofvan anförda stället ordagrant, med undantag af tillägget om "andra notedrägter." Men när 1617 års Förordning, hvilken utan minsta inskränkning tillerkänner presten fisktionde, äfven ligger till grund för 1681 års Påbud, så synes, som om det nämnda tillägget hade afseende på den, i förstnämnda författning, presten medgifna rättighet att uppbära tionde af fisk, den må vara fångad hvar som helst. Detta bekräftas äfven deraf, att, der fisktionen är af någon större betydighet, såsom vid laxfiskena i de Norrländska elfvarne, särskilda resolutioner bekräftat denna prestens rättighet ¹⁾ och för dess åtnjutande af fisken i insjöar och strömmar 1681 års Påbud någon gång blifvit anfördt ²⁾. Emellertid må medgifvas att författningen synes såsom skäl för fisktiondens utgörande af bönder i skärgården antaga den svagare naturen af hemmanen derstädes och att således presterskapet ej egde någon rätt till denna tionde, der det kunde påräkna vanlig inkomst af åkerjorden. Vid författningarnes obestämdhet rörande detta ämne, synes derföre det säkraste vara att följa hvad af ålder på hvarje ort varit brukligt.

Förordningen för Skåne §. 6 tillägger presten blott "någon andel fisk vid fiskläjerna", hvars storlek således läro bero på tiondegifvarens behag. Detsamma tillkommer honom ock i Blekinge af "fiskelekar", men de som bo vid skärgården och på öarne äro förbundne att gifva honom 100 "spet" fisk eller torr torsk eller sill ³⁾.

Någon tionde af skälskytte, skinnvaror och andra jagtens produkter, hvilka Ordningen 1617 ännu tillade presten, finnes ej omtalad i 1681 års allmänna påbud, och kan således ej tagas i anspråk. På Gottland deremot, hvarest presterskapet lyckats göra sina rättigheter gällande i deras största utsträckning, utgöres ännu tiondehö och jemväl en

1) Se åtskilliga Resol. derom hos *Wilskman*, a. st. sid. 515 ff.

2) T. ex. Resol. för Prest. på Åland 31 Aug. 1727 §. 2 hos *Wilskman*, a. st. sid. 513. Föreningen i Lysings Härad, hos *Wilskman*, a. st. sid. 1115.

3) Stadf. 9 Juni 1747. §. 8.

afgift af tjära, som sannolikt härleder sig från rättighet till tionde af denna tillverkning ¹⁾).

I Sverige, der så många undantag finnas för utgörande af allmänna bördor, har presterskapet med anmärkningsvärd framgång lyckats försvara tertialtiondens allmännelighet, så att den, af alla offentliga afgifter, är underkastad det ringaste antal befrielser. Den enda jord, för hvilken en sådan frihet varit allvarligt satt i fråga och hvars innehafvare varit nog inflytelserika att kunna genomdrifva den, är säterierna. Att dessa under katholska tiden varit fria derifrån, dertill finnes ingen anledning, och lika så litet, att de vunnit den efter reformationen. I Linköpings RdB. 1600 stadgades tvärtom uttryckligen, när de befriades från kronotionden, "att den treding presten bör hafva skall hvar och en utgöra och sig med sin kyrkoherde förlika om." I flera följande Resolutioner finnes säteriernas skyldighet till tertialtionde tydligen bestämd ²⁾; men presterskapets ofta återkommande klagomål synes bevisa, att någon ovilja att utgöra denna afgift hos adeln egt rum. Det lyckades den ock att på en eller annan ort få den bestämd till lägre belopp än det vanliga ³⁾. Sedan frågan hvilat en längre tid beslöt adeln vid 1766 års Riksdag, att ej hädanefter utgöra tertialtionde af säterierna, emedan ingen lag förpligtade den dertill. Beslutet, hvilket fattades af adeln enskildt och ej meddelades de andra stånden eller regeringen, väckte emellertid presterskapets oro, så att ansökningar deremot inkommo från åtskilliga stift och framkallade flera ströskrifter för och emot, till en del skrifna med stor bitterhet. Oaktadt RammarCollegium i Betänkande 18 Juni 1767 yttrade sig till förmån för adelns påstående, afgjorde dock Konungen saken till presterskapets önskan genom RB. 26 Febr. 1768 och fastställde sedan samma grundsats genom flera kort derpå följande utslag ⁴⁾, så att frågan numera är fullkomligen afgjord.

1) Stadgan 50 Sept. 1648.

2) Se dessa hos Wilskman, a. st. sid. 647.

3) I Resoi. för Wiborgs stift 4 Juli 1644 fastställdes den till en fyrationdedel.

4) Hos Wilskman, a. st. sid. 1228 ff.

I en provins, Skåne, äro dock säterierna fria från tionden, men detta ej enligt Svensk utan enligt Dansk lag. Genom Christian III:s Handfästning 1536 hade nemligen adeln blifvit för sina hufvudgårdar fri från tionde, ”på det att de skola tillhålla sina bönder att rättfärdeligen utgifva tionde”, och denna frihet blef äfven bibehållen i Skåne sedan landet kom under Sverige ¹⁾. I Förordn. 16 Oct. 1725 §. 11 stadgas derföre, att af sätes- och ladugårdarne skall utgöras spannmålsafgift endast der den af ålder varit vanlig; men der åter detta förhållande ej egt rum eller öfverenskommelse om afgiften ej kan träffas, skall erläggas 5 daler smt för hvarje mantal.

För kapellanshols frihet finnes ingen uttrycklig författning; och åtnjuta de sådan, är detta på grund af den bekanta regeln: clericus clericum non decimat. Skulle emellertid denna frihet ej ega rum, så äro, med undantag af säterierna i Skåne, ryttare-, soldat- och båtsmanstorp ²⁾ den enda jord i Sverige hvilken åtnjuter ständig frihet för tertialtionden.

Temporär frihet för denna afgift tillkommer emellertid nyodlingar af oländig mark samt nyhemman. Sedan R. Förordn. 25 Nov. 1740 och Förklar. 5 Oct. 1741 frikallat alla uppodlingar af oländig mark å frälse-, skatte- och kronohemmans egor från all ränta och afgift samt R. Försäkran 4 April 1789 §. 5 ytterligare bekräftat denna frihet för skattehemman, begärde bondeståndet vid 1800 års Riksdag en uttrycklig förklaring, att tertialtionden äfven vore inbegripen under denna frikallelse. Konungen afslog dock denna begäran ³⁾, emedan 1789 års Försäkran ej kunde

¹⁾ Adl. Privil. §. 8.

²⁾ Ryttaren, soldaten och båtsmannen skall i ett för allt betala sin kyrkoherde 12 öre smt eller utgöra 3 dagsverken; och utom detta har kyrkoherden ingen rättighet att prätendera eller upphära, under hvad namn det vara må. K. Br. 6 Sept. och 26 Oct. 1687, 24 Febr. 1688, 14 Febr. 1689. Res. KrigsBef. B. 1723, § 40. Res. Allm. B. s. å. §. 21. Denna dagsverkskyldighet är nu nedsatt till 1 högst 2 dagsverken genom K. F. 22 Oct. 1842.

³⁾ K Resol. 9 Sept. 1800.

minska ett annat ständs genom privilegier bekräftade rättigheter. Men vid 1809 års Riksdag förnyade bondeståndet samma anhållan, och denna gång med bättre framgång. Bland de jemnkningar, hvilka de privilegierade stånden då medgäfvö, var å presteståndets sida äfven den, att det uppgaf sitt anspråk på tionde af odlingar å oländig mark, så länge desamma åtnjöto frihetsår ¹⁾. Då emellertid dessa odlingar äro försäkrade om en ständig skattefrihet till kronan, och följaktligen inga frihetsår äsättas dem, så synes detta förbehåll sakna all betydelse, och dessa odlingar äro således, på den af presteståndet sjelf medgifna grund, för all tid befriade från tertialtionde.

Å nyhemman var en temporär frihet redan förut medgifven ²⁾. Då likväl dessa hemman efter förloppet af tre-fjerdedelar af frihetsåren erlägga halfva räntan till kronan, och presterskapet deraf kunde hämta anledning att efter samma tid fordra en motsvarande andel af tionden, så blef hvarje tvetydighet i detta afseende undanröjd genom K. Resol. 15 Aug. 1801, som förklarade att presterskapets rättighet till tertialtionde ej inträdde förr än med alla frihetsårens utgång. Denna frihet blef äfven uttryckligen af presteståndet erkänd vid 1809 års Riksdag i sammanhang med dess eftergift af anspråken på tionde af odlingar å oländig mark.

Den frihet i afseende på kontroller å tiondens rätta utgörande, hvilken egt rum under katholska tiden, upphörde efter reformationen, och presterskapet erhöll rättighet att sjelfva eller genom andra, låta räkna säden på åkern ³⁾, en rättighet, hvilken är detsamma bekräftad i dess privilegier ⁴⁾. Den ömsesidiga besvärligheten af detta uppbördssätt gjorde dock att öfverenskommelser om tiondens utgörande med ett visst belopp förekomma temligen tidigt, ehuru rättigheten att ingå dylika synes hafva varit egentligen förbehållen adeln ⁵⁾.

1) RdB. 2 Maj 1810 §. 9.

2) K. Rgör. 24 Juli 1785. K. Rgör. 15 Aug. 1789.

3) Res. Prest. Besv. 1649, §. 7.

4) Prest. Privil. §. 4.

5) Linköp. RdB. 1600.

Med tiden blef den dock utsträckt äfven till allmogen. Sedan 1681 års Stadga om presterskapets rättigheter af sina åhörare, mött åtskilliga svårigheter vid tillämpningen, i det den rubbade de sedvanor, hvilka genom häfd blifvit stadgade i vissa orter, så tilläts allmogen att förena sig med sina själasörjare antingen om antagande af den nya stadgan eller om bibehållande af det gamla bruket ¹⁾, och Konungen anbefalldes ytterligare Landshöfdingarne och Biskoparne att befordra öfverenskommelser om presträttigheterna ²⁾. Till följe af den medgifna tillåtelsen kommo äfven dylika föreningar till stånd i åtskilliga landsorter, hvilka, emedan deras ändamål var att träda i stället för den allmänna författningen, stadfastades af Konungen och voro af beständigt gällande kraft. De afslötos i allmänhet för större distrikter, län och härader, och häruti låg måhända en svårighet, som hindrade ett allännare vidtagande af dylika författningar. Vid 1809 års Riksdag begärde bondeståndet att, till aflägsnande af anledningarna till missnöje mellan lärare och åhörare "anstalt torde fogas om behöriga konventioners upprättande mellan pastorerna och församlingar, enligt hvad i vissa orter af riket redan finnes vara fastställt", i hvilken önskan äfven presteståndet instämde, likväl med förbehåll, att de skulle uppgöras för hvarje särskild socken samt af K. M:t stadfastas endast för så lång tid, som för hvarje ort funnes lämpligt. I enlighet härmed anbefalldes ock Landshöfdingar och Consistorier ³⁾ att påskynda och befordra frivilliga öfverenskommelser mellan pastorerna och församlingarne. Härvid bibehöll man dock såsom grundsats, att öfverenskommelsen skulle vara fullkomligt frivillig, hvarföre en dylik ej heller kunde ingås under vakans. Dessa inskränkningar orsakade ock, att ganska få öfverenskommelser kommo till stånd, hvarföre, på bondeståndets förnyade anhållan, ytterligare föreskrifter afgåfvos till att uppnå det önskade ändamålet. Enligt dessa ⁴⁾

1) Res. Allm. Besv. 1685, §. 45.

2) Res. Allm. Besv. 1689, §. 8.

3) K. CirculärBr. 17 Maj 1810 och K. Kgör. 21 Sept. s. 4.

4) K. Kgör. 5 April 1816. Kamm. Coll. Circ. 27 Juni 1831.

skall, om reglering af presträttigheterna blifvit gemensamt beslutet, eller ock af endera parten yrkas, ett ordentligt förslag upprättas, att, i närvaro af krono- och consistorii-ombud, antagas på allmän sockenstämma och sedan öfverlemnas till Konungens stadfästelse. Kunna ej parterna förena sig om det uppgjorda förslaget, underställes detta Landshöfding och Consistorium, hvilka höra förmå parterna att ingå godvillig öfverenskommelse, till ytterligare stadfästelse af Konungen. I annan händelse öfverlemnades både förslaget och den vägrande partens skäl jemte Landshöfdingens och Consistorii utlåtande, till Konungens granskning, att derefter regleras och fastställas på en tid af 25 högst 50 år. Dessa föreskrifter, som ock stadga att dessa föreningar skola omfatta alla kyrkoherdens rättigheter och att de äfven nu mera få under vakans uppgöras, då kontraktsprosten bevakar kyrkoherdens rätt ¹⁾, hindra ej kyrkoherdarne att utan sådana formaliteter för sin tjenstetid ingå öfverenskommelser med sina församlingar, hvarjemte äfven de äldre, af Konungen stadfästade, äro försäkrade att fortfarande ega gällande kraft ²⁾.

Härigenom är visserligen vunnit, att föreningar om pastoralt rättigheter kunna komma till stånd, när de å endera sidan yrkas och att det ej ligger i den ena partens godtycke att hindra den andra att komma i åtnjutande af de fördelar en sådan åtgärd bereder. Dessa fördelar kunna dock ej fullständigt ernås förr än föreningen kan afslutas för evärdelig tid — ett steg, hvarom bondeståndet anhållit och hvilket ännu återstår lagstiftningen att taga, för att hinna till målet på den bana den redan beträddt. Oaktadt de betydliga förmåner de närvarande författningarne erbjuda, hafva dock kyrkoherdar och församlingar ej allmänt sökt begagna dem, hvarföre Ständerna, vid åtskilliga riksdagar och sednast 1848 ³⁾, begärt, att Konungen måtte anbefalla församlingarne att ofördröjligen och ovilkorligen vid inträffande ledigheter, uppgöra

¹⁾ K. Circ. Br. 23 Maj 1850.

²⁾ K. Förkl. 12 Nov. 1819.

³⁾ Riks. Ständ. Skrifv. 20 Oct. 1848.

förslag till konventioner och öfverlemna dem till fastställelse, i den ordning författningarne föreskrifva. Ett Bref i denna syftning hade äfven af KammarCollegium blifvit utfärdadt¹⁾, med förståndigande till Landshöfdingar och Consistorier att, inom en viss tid efter inträffade kyrkoherdededigheter, anställa sockenstämmor och anmana socknemännen att afsluta föreningar om presträttigheter, men, på presteståndets begäran vid 1854—55 årens riksdag, till kraft och verkan upphäfdt²⁾. Och måhända hafva dylika föreningar rönt någon motvilja hos presterskapet, emedan presteståndet vid samma riksdag ej ansågo de vid förvandlingen stadgade kontroller tillräckligt tryggande emot minskning i dess inkomster, och derföre anhöll dels, att öfverenskommelsen fortfarande måtte bero på ömsesidigt bifall, dels att Consistorierna, med Landshöfdingens uteslutande, måtte ensamt ega rätt att antaga eller förkasta den; hvilka inskränkningar Konungen dock, på KammarCollegii afstyrkande, ej fann för godt att bifalla³⁾.

Der ingen konvention skett, qvarstår emellertid det gamla uppbördssättet oförändradt, och kyrkoherden eger fortfarande rätt att räkna säden på åkern. För att så mycket som möjligt lindra den skattskyldiges olägenhet deraf är kyrkoherden skyldig att på förhand utse tionderäknare, hvilka skola inställa sig inom 48 timmar, sedan anmälan skett. Uteblifva de, eger tiondegifvaren ändock rättighet att införa sin säd, och kyrkoherden är skyldig att utan räkning emottaga tionden af jordbrukaren vid prestgården⁴⁾.

2. Kyrkotionden.

Vid kyrkotiondens indragning bibehölls i gamla Sverige endast hvad som var nödigt till kyrkornas vin, vax och oblater, äfvensom de med tiden erhöilo större och mindre anslag deraf till hjälp vid deras byggning. Men som större

1) KammarColl. Circ. 1 Mars 1855.

2) Circul. till Consist. 25 Nov. 1856.

3) Circul. till Consist. 25 Nov. 1856.

4) KammarColl. Kgör. 20 Juli 1850.

delen af kyrkotionden blef indragen till kronan, har dock den del deraf, som bibehölls vid sitt ursprungliga ändamål, städse varit ansedd såsom en afkortning af kronotionden, hvarföre en närmare redogörelse derföre lämpligast sker i sammanhang med de öfriga afkortningarne. I Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän eger deremot största delen af kyrkorna ännu sin gamla andel af tionden. I åtskilliga församlingar blef kyrkotionden dock, jemte jus patronatus, af de Danske konungarne vissa säteriegare förlänad, dock emot förbindelse att hålla kyrkorna vid makt ¹⁾, och denna rättighet blef äfven, efter dessa provinsers förening med Sverige, bekräftad ²⁾.

Kyrkotionden utgår endast af säd ³⁾. I Bohuslän eger allmogen af ålder rätt att lösa den efter 3 daler tunnan; och ehuru denna förmån en gång upphäfdes ⁴⁾ blef den dock snart återställd ⁵⁾. En dylik lösningsrätt till bestämt pris tillkommer äfven allmogen i Blekinge ⁶⁾; priset, hvilket tid efter annan blifvit förhöjdt, är nu mera fastställdt till 2 Rdr 36 sk. tunnan för råg och 2 Rdr 18 sk. 4 rst. för korn ⁷⁾, och understiger således ännu betydligt markegångspriset. I Skåne och Halland egde tiondegifvarne blott i det fall att missväxt inträffat, rätt att lösa sin kyrkotionde, och då endast efter markegång med tillägg af forsellön ⁸⁾, men detta blef, hvad Skåne angår, i enlighet med Ständernas anhållan, upphäfdt, så att tiondegifvare derstädes ega optionsrätt att antingen lösa sin spannmål efter markegång

1) Falkman, Upplysningar om Kronans, Kyrkornas och Presterskapets inkomster af andligt gods i Skåne, Halland och Blekinge. 1 Del. sid. 105. Jfr Cronholm, Skånes Historia och Beskrifning. 1 Del. sid. 354; 2 Del. sidd. 24, 42, 152, 221.

2) Malmö Recess 1662, §. 8. Adl. Privil. §. 8.

3) Underdånigt Betänkande till K. M:t angående förenklade af beskattningsväsendet etc. afgifvet den 30 April 1847. Bil. Litt. N.

4) Res. Prest. Besv. 1766, §. 8.

5) Res. Allm. Besv. 1770, §. 40.

6) Res. Allm. Besv. 1754, §. 56; 1759, §. 14.

7) K. Br. 12 Juni 1816.

8) Instruct. 12 April 1815, 7:e.

med försellön eller leverera den in natura ¹⁾, och härmed är väl också den kronan tillkommande förköpsrätt till kyrkornas tiondespannmål försvunnen ²⁾.

Af kyrkotionden i dessa fyra provinser utgår en mängd dels ständiga, dels tillfälliga afgifter. De förra, hvilka enligt gammal häfd bära namn af afkortningar, äro dels gemensamma för det öfriga riket, såsom prostetunnan och bibeltryckstunnan, dels ensamt tillhörande dessa provinser. Till dessa höra Biskopens studiiskatt eller cathedraticum, Consistorii-statslön, vaxljuspenningar till Lunds akademi m. fl., hvilka afgifter till sitt belopp äro föga betydande. De största äro den i Skåne utgående akademiespannmålen, och i Halland prestenkespannmål, en half tunna från hvarje kyrka.

5. Kronotionden.

Enligt regeln innehar kronan i de landskap, hvilka sedan 1527 lydt under Sverige, tvåtredjedelar af tionden; de undantag, hvilka till presterskapets fördel finnas på en eller annan ort, hafva vi ofvanför haft tillfälle att omtala. Annorlunda är deremot förhållandet i de från Danmark och Norge eröfrade. Ordinantien i Köpenhamn 1556 hade tillagt kronungen den tredjedel af tionden, hvilken Biskoparne förut uppburit; och detta förhållande, hvilket är allmänt i Danmark, är äfven gällande inom de fyra från detta rike och Norge eröfrade provinserna, Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän. Hvad beträffar kronotionden i de öfriga från Norge eröfrade landskap, så utgår den i Herjeådalen med samma belopp som i gamla Sverige ³⁾. I Jämtland

¹⁾ KammarColl. och StatsCont. Kögör. 20 Jan. 1843.

²⁾ En dylik rätt till kyrkotionden i Skåne och hospitalers och barnhus öfverskottspannmål tillades kronan genom K. Br. 9 Nov. 1780, och synes äfven tillkomma kronan till kyrkotionden i Halland enligt Instr. 12 April 1815, 7:o.

³⁾ I 1761 års Verifikat.Bok finnes i kronotiondelängden antecknad för Svegs socken: "Tionde af hvar 15:e skyl efter skedd ransacking och urminnes sedvana." Samma anteckning finnes ock för Bede.

åter, hvilket af ålder lydt under Erkebiskopsstolen i Upsala, och hvarifrån tionde ingick till Svenska kronan i Gustaf I:s tid ¹⁾, har kronan nu mera, enligt hvad i det föregående är omtaladt, i tre socknar blott en tredjedel af tionden och i de öfriga hälften. På Gottland utgöres ej, enligt hvad ofvan blifvit sagdt, någon del af tionden till kronan, med undantag af en af de s. k. afkortningarne, utan hela tionden är der presterskapet behållen. Detta var förhållandet redan under den tid landet lydde under Danmark, och då Svenska kronan fann sig i saknad af någon inkomst af tionden, pålades allmogen i Carl Gustafs tid att utgöra en rekognition till kronan, bestående af några kappar säd utöfver jordeboks- och mantalsräntorna ²⁾. Under Carl XI blefvo tvåtredjedelar af tionden indragne till kronan ³⁾, men redan följande år presterskapet återställde ⁴⁾, då allmogen tillika befriades från den rekognition de, utöfver hela tionden till presten, utgjort till kronan ⁵⁾.

Qvicktionden hade redan i katholska tiden tillkommit presten ensam, men tionden af öfriga produkter hade på vissa ställen blifvit delad på vanligt sätt; och deraf följde äfven att kronan, när den kom i besittning af tvåtredjedelarne, erhöll tionde af en mängd olika produkter. Så finnes i Gustaf I:s tid tionde hafva utgått till kronan, utom af de vanliga sädesslagen, äfven af fisk, skäl, späck, skinn i Norrland ⁶⁾, af smör på Värmdön ⁷⁾, af jern i vissa delar af

1) Se Brefven 3 Sept. 1540 och 4 Sept. 1545 hos Thyselius, a. st.

2) K. Coll. Betänk. 9 Juni 1694.

3) K. Resol. 25 Juni 1694.

4) K. Resol. 22 Juli 1695.

5) K. Br. till KC. 11 Aug. 1695. Oaktadt presterskapet på Gottland varit i besittning af hela tionden sedan Carl XI, anses dock ännu tvåtredjedelarne deraf vara kronotionde; hvarföre, vid fråga om ny reglering af pastoraterna på Gottland och presterskapets rättigheter derstädes, Ständerna öfverlemnade åt konungen att tillsvidare disponera så mycket af kronotionden, som för den nya regleringen ansågs nödvändigt för presterskapet att fortfarande åtnjuta. R. St. Skrifv. 1 Dec. 1834.

6) Räkenskaper för 1559 för Erkestiftet.

7) Räkenskaper för 1559.

Vesterås¹⁾ och Strengnäs²⁾ stift samt i Vermland³⁾. Utom de orter der en del af tionden enligt öfverenskommelse utgick i penningar, såsom förhållandet var med kyrkotionden i en stor del af Nerike⁴⁾, der den betalades med 2 penningar af hvarje örtugland, finnes äfven, att i Upland, Helsingland, och Vestergötland på åtskilliga ställen utgått tiondenningar, jemte sädestionden, hvilka sannolikt Biskopen och kanikerna uppburit för tionde af mindre betydande produkter, såsom lin, hampa, etc. På sina ställen utgick tionden i andra persedlar än den beräknades; så gafs i Småland understundom oxar i stället för spannmål, efter beräkning af en ox för 3 tunnor råg⁵⁾. Med tiden försvunno dock dessa olika slag af tionde och 1638 års Tionde-Mandat tillägger kronan tionde blott af allehanda säd, hvar till dock utom hvete, råg, korn och hafra räknas örter och bönor m. m. Oaktadt kronan genom detta tillagda "m. m." synes förbehållit sig rättighet att beräkna tionde äfven af andra än der uppräknade sex sädesslag, har hon dock ej sträckt sina anspråk derutöfver, t. ex. till tionde af potates och andra rotfrukter, såvida man ej såsom sådant vill anse, att tionde uppbäres i tvenne län af blandsäd⁶⁾. Utom af dessa sju sädesslag utgår ej tionde till kronan af andra produkter än af smör i Christianstads län och så kallad skärtionde af åtskilliga hemman i Hammarkinds härad af Linköpings län, hvilken, sannolikt en lemning af någon kronan fordom tillkommande fisktionde, betalas med penningar. Fråga om smörtiondens förvandling har äfven varit väckt. I skrifvelse den 22 Oct. 1848 begärde Ständerna, att då krono-

1) Räkenskaper för 1542—45.

2) Räkenskaper för 1566. Biskopstionden af flera socknar i Nerike utgick dels i jern dels i smör; kyrkotionden af samma socknar deremot i penningar.

3) Räkenskaper för Östersysslet 1552.

4) Räkenskaper för Örebro, Mellösa och Glanshammars prosterier för 1554 och 1555.

5) Räkenskaper för Sunnerbo 1550.

6) Underdånigt Betänkande till Kongl. Maj:t ang. förenklade af Beskattningsväsendet m. m. afgifvet den 30 April 1847. Bil. N.

och kyrkotionden är utsatt i andra persedlar än spannmål, denna afgift måtte på så sätt förvandlas, att sedan värdet deraf efter de medelpris, hvarpå ordinarie räntans förvandling grundas, blifvit uträknadt, den i stället bestämdes till så stor kvantitet spannmål af de slag, hvaruti tionden i fögderiet är i allmänhet utsatt, som efter nämnde medelpris svarar mot förstberörde värde. Men någon verkställighet af denna Ständernas begäran har ej följt.

Såsom ett tillägg till sädestionden förekommer i Skåne halmstädja. Denna afgift, hvilken tillkommit under Fredrik II:s tid, utgöres endast hvarjt sjunde år och utgår olika i särskilda fögderier men beräknas i allmänhet till 4 sk. 6 rst. för hvarje tunna råg och korn, samt 2 sk. 5 rst. för en tunna hafra. Enligt Ständernas skrifvelse den 20 Aug. 1851 skall, sedan utrönt blifvit huru mycket hvarje hemman i medeltal af 24 år erlagt i halmstädja, denna afgift upphöra, emot det att, hvad som belöper sig i medeltal för ett år, tillägges penningerräntan.

När kronan således uppgifvit sina anspråk på tionde af en mängd produkter, af hvilka sådan erlades i början¹⁾, så har hon dock sannolikt till en del sökt bereda sig ersättning genom iakttagande af större stränghet vid denna afgifts beräkande. Derom tyckes vittna upphäfvandet af de under katholska tiden allmänt nog förekommande konventioner om tionden; hvartill skälet icke otydligt angifves vara den minskning dessa medförde i kronans inkomster²⁾. Men å andra sidan har kronan äfven nödgats medgifva vissa befrielser från utgörandet af denna skatt, hvilka voro fullkomligt okända, så länge den helt och hållet utgick till det andliga ståndet.

Den äldsta af dessa är den i RdB. 1600 adelns sätesgårdar medgifna befrielse för kronans andel af tionden, hvilken förmån äfven sedermera utsträcktes till de under rå- och rörsfrihet begripne hemman och tillika föranledde ett

¹⁾ Tionde af jern och andra mineralier utgår visserligen ännu, men denna afgift har såsom bekant ett annat ursprung än den vanliga kronotionden.

²⁾ Se t. ex. Brevet 5 Sept. 1540, 51 Jan. 1542, 50 (?) Febr. 1544, alla hos Thyselius, a, st.

närmare bestämmande af, hvilka hemman skulle anses såsom åtnjutande denna frihet ¹⁾. Säterierna i de fordna Danska provinserna befriades redan 1536 från all tionde; men de, rå- och rörshemmanen i det gamla Sverige, motsvarande insocknehemmanen i det nya, äro ej i detta afseende lika säterierna, utan utgöra tionde, jemväl till kronan ²⁾. Denna de adlige sätesgårdarnes frihet har jemväl blifvit bibehållen på boställssäterier ³⁾ och berustade kronosäterier ⁴⁾.

Såsom skäl för befrielse från krouotionde anför Tionde-Mandatet vidare "urminnes häfd eller specielt privilegium", det förra dock gällande blott för adelsmän och det sednare för ofrälse, endast såvida det är af Konungen utfärdadt. Hurvida dock någon jord på grund af dessa skäl är befriad från tionde, är oss icke bekant.

Den kyrkoherdeboställen af ålder tillkommande frihet från tionde är äfven af kronan erkänd och jemväl bibehållen å stommarne, såvida de brukas af kyrkoherden sjelf eller kapellanen ⁵⁾; likväl äro stommar i Jämtland, äfven om de brukas af bönder, försäkrade om samma frihet ⁶⁾. Andra kapellansbol, såvida de ej äro kyrkohemman, äro deremot uttryckligen ålagda tionde ⁷⁾. Bland öfriga ecclesiastika lägenheter åtnjutes frihet från tionde af lectorers präbendehemman, såvida ej donationsbrefven innehålla något annat ⁸⁾, och af de små kyrkor tillhörige och närbelägne hemman, som af kapellaner och klockare brukas ⁹⁾.

Ryttare-, soldat- och båtsmanstorp åtnjuta jemväl frihet från tionde ¹⁰⁾.

Utom dessa, ursprungligen personella, fritagelser, finnas äfven andra, hvilka blifvit medgifna i sammanhang med de till befrämjande af landets uppodling utgifna författningar.

1) Tionde-Mand. 1658 punkt. 2.   2) Adl. Privil. §. 8.

3) Res. Kr. Bef. Besv. 1725, §. 57.

4) K. B. 18 Dec. 1690.   5) Tionde-Mand. 1658.

6) K. B. 5 April 1747.

7) K. Resol. för Skara stift 20 Dec. 1697, §. 9.

8) Res. Prestersk. Besv. 1664, §. 1, 4.

9) Prest. Privil. §. 6.   10) Res. Allm. Besv. 1725, §. 21.

Enligt dessa skall den äng, som i byamark och oskift skog uppodlas af bergaktig, stenbunden och sidländ mark, och den åker och äng, som af samma mark uppodlas, der den är skiftad och enskild, i alla tider vara fri från skattläggning och ränta¹⁾, och, att under denna frihet jemväl innefattades kronotionden, blef uttryckligt förklaradt genom Resol. Allm. Besvär 1756, §. 69 En ytterligare bekräftelse härpå lemnades genom den, i K. Försäkran 4 April 1789 §. 2, gifna allmänna försäkran, att de å hemmanen en gång gjorda, i laga ordning fastställda, skattläggningar och tiondesättningar, skulle i evärdeliga tider ega bestånd och aldrig någon rubbning eller ändring deri tillåtas, hvarefter, i §. 5, äfven särskildt tillades, att alla uppodlingar å kärr, mässar och annan oländig mark på skattehemmans egor blifva från skattläggning och alla slags utlagor i evärdeliga tider frikallade. Huruledes denna, i så allmänna ordalag gifna försäkran, erhållit en, i afseende på tertialtionden, inskränkande tolkning, är redan i det föregående omtaladt.

Denna frihet gäller dock blott om sådana odlingar, som ske på redan skattlaggda hemmans områden. Der nya hemman upptagas äsättes dem, tillika med mantal och ränta, äfven kronotionde och endast en temporär frihet från denna skatt tillkommer dem i så måtto, att de under frihetsåren äro befriade såväl från denna som öfriga skatter²⁾. Ett verkligt undantag eger dock rum i afseende på sådane i Jämtland vid fjällen eller så nära derintill belägne hemman, att icke åkerbruk utan endast boskapsskötsel der kan idkas. Dessa erhålla vid skattläggning väl mantal och ränta, men äro deremot befriade från kronotionde³⁾. På samma sätt utgöra hemman, upptagna i Lappmarken, ej heller någon kronotionde⁴⁾.

I likhet med all annan jord är äfven den städerna till-

1) K. F. 25 Nov. 1740, K. Förklar. 5 Oct. 1741, Res. Allm. Besv. 1745, §. 20.

2) Afvittr.-Stadgan 1820, §. 9. Afvittr.-St. 1824, §. 8.

3) K. B. 9 Nov. 1856.

4) Reglem. 24 Nov. 1749. Afvittr.-St. 15 Dec. 1850, §. 54.

hörande jord underkastad tionde ¹⁾, af hvilken kronan enligt den allmänna regeln eger att uppbära tvåtredjedelar ²⁾. Detta är dock ej fallet i alla städer, emedan flera genom privilegier och häfd vunnit befrielse från denna skyldighet ³⁾; och isynnerhet torde förhållandet vara annorlunda i de inom de fordna Danska provinserna belägna. I Danmark var, hvad stadsjorden angick, kronans tionde fördelad mellan presten och kyrkan, eller också, understundom, förlänad till något fromt ändamål. Till följe häraf uppbär ej heller kronan någon tionde af de flesta städer i Skåne, ehuru, af obekantskap med Danska förhållanden, sådana anspråk å hennes sida varit väckta. I Helsingborg och Christianstad är kronotionden delad mellan presten och kyrkan; i Malmö är all tionde och i Landskrona kronans andel anslagen hospitalen ⁴⁾. Hvad beträffar Lund och Ystad, så utgår i den förra blott tionde till presten, och i den sednare har borgerskapet alltid påstått sig vara fritt från all tionde, ehuru de någon gång af god vilja utgjort sådan till presten ⁵⁾. Vid 1693 års Riksdag begärde presterskapet i Lunds stift att komma i åtnjutande af sina rättigheter af stadsjorden i Malmö, Lund och Ystad; och sedan ofvannämnda förhållanden blifvit utredda, anbefalldes genom K. B. 20 Oct. 1698, att förhållandet i Malmö skulle blifva oförändradt, men att af Lunds jord tionde skulle utgöras och delas på vanligt sätt samt likaledes, att af Ystads den sedvanliga tionden borde utgå.

1) Tionde-Mand. 1653 p. 4.

2) Tionde-Mand. 1653 a. st.

3) Genom K. B. 20 Sept. 1745 hafva Borås, Ulricehamn, Venersborg och Åmål, på grund af gammal häfd, blifvit befriade från kronotionden, och Sundsvall åtnjuter, till följe af K. B. 25 Nov. 1744, samma frihet för sin förlänade jord.

4) General-Gouv. Wellingks Memor. 4 Nov. 1697. Dessa Bref rörande de Skånska städernas tionde äro förf. godhetsfullt meddelade af Hr Kamereraren C. Sandberg, till hvilken förf. står i förbindelse såväl för den liberalitet, hvarmed Hr Sandberg gjort sina samlingar för honom tillgängliga, som för det biträde han i öfrigt lemnat förf. vid hans undersökningar i Kammar-Archivet.

5) Gen.-Gouv. Wellingks Memor.

Detta bref vann aldrig någon verkställighet; och ehuru det på 1700-talet mångfaldiga gånger anbefalldes till efterföljd och skylräkning jemväl någon gång egde rum, lyckades det dock borgerskapet i dessa städer att gång efter annan utverka uppehåll eller inställelse af de anbefallda åtgärderna ¹⁾, till dess ändtligen K. B. 10 Maj 1814 befriade Lund från utgörande af kronotionde, till dess det kunde blifva stadgadt, huru med kronotionde af städernas jord i allmänhet skulle förhållas. För Ystad har deremot ingenting blifvit stadgadt, och, på grund af en Kammar-Rättens anmärkning att kronotionde ej utgick af Ystads och Lunds jord, förklarade K. M:t, i Bref till Kammar-Collegium 27 Febr. 1844, att, då någon verkställighet ej följt på 1814 års Bref, frågan om tionde af stadsjord i allmänhet borde utredas förr än något stadgande derom kunde gifvas. I hvilket skick saken för närvarande befinner sig.

Den i 1844 års Bref omtalade utredning af tionde af städernas jord kommer förmodligen att ske i sammanhang med den af Ständerna, i Skrifvelse 28 Maj 1851, begärda undersökning af grunderna för städernas beskattning, till hvars företagande en komité blifvit af K. M:t förordnad, hvarvid tillika upplysning kommer att vinnas om de, från de öfriga Svenska städernas, afvikande förhållanden med tionden, hvilka sannolikt ega rum såväl i de andra Skånska städerna som i öfriga, inom de fordna Danska provinserna belägna, städer.

Efter frågan af hvilka produkter och af hvilken jord kronan uppbär tionde, följer nu den: på hvad sätt kronotionden beräknas. Vi hafva i det föregående omtalat, att öfverenskommelser om Biskops- och äfven kyrkotionden till ett bestämdt belopp voro under katholska tiden gällande i flera af rikets landskap, men att dessa upphörde, sedan tionden blifvit indragen till kronan, sannolikt af det skäl, att räkning på åkern ansågs vara mera gifvande. Detta besvär-

¹⁾ Lund erhöll verkligen genom K. B. 3 Aug. 1789 befrielse från kyrkotionden.

liga uppbördssätt icke allenast fortfor ganska länge, utan föranledde jemväl nya besvär för de skattdragande. Ty utom de förut vanliga bodarna till spannmålsens förvarande, när den uttröskad af bonden fördes till kyrkan, och hvilkas underhåll bekostades af tiondetagarne ¹⁾, men nu öfverflyttades på de skattskyldige, ålades allmogen, sedan tionden ånyo räknades, att vid hvar kyrka uppbygga och underhålla en lada, i hvilken säden infördes och uttröskades och hvarifrån den sedan flyttades till sitt förvaringsrum, tiondeboden eller, som det också kallades, kyrkoherberget ²⁾. Med tiden bereddes dock de tiondeskyldige först den lättnad, att, hvad Tionde-Mandatet endast undantagsvis medgifvit, proftröskning fick anställas i bondens lada och det derefter uträknade spannmålsbeloppet införas i kyrkoherberget ³⁾, och sedermera, efter det tiondesättningarna kommit till stånd, medgafs allmogen att direkte, utan införande i kyrkoherberget, få till vederbörlig ort forsla sin tiondespannmål ⁴⁾, hvarmed äfven skyldigheten att uppbygga och underhålla tiondebod och tiondelada kan, såsom helt och hållet ändamålslös, antagas hafva försvunnit. Tiondeladan omtalas ej heller bland de i B.B. 26 kap. uppräknade allmänna hus, hvaraf så mycket säkrare kan slutas, att åtminstone byggnadsskyldighet af sådan längesedan upphört.

Uppbörden och redovisningen af kronotionden tillhörde att börja med prostarne. Som denna befattning, efter räkningens införande, blef alltmera besvärlig, förordnades fogdarne först till deras biträde ⁵⁾ och efter 1557 finnas de allena hafva uppburit och redovisat tionden. Med tiden förordnades äfven särskilda tiondefogdar, hvilka erhöilo vissa tunnor för sitt besvär ⁶⁾; men dessa uppsyningsmän blefvo dock, på allmogens klagomål, afskaffade ⁷⁾ och räknandet öfverlemnadt

1) Stat. Conc. Sudercop. 1441, 10 hos Reuter dahl, a. st.

2) Biafskedet 1627.   3) Hér.-Fogde-Instr. 1638, §. 3, p. 2.

4) Res. Allm. Besv. 1731, §. 4.

5) Bref 5 Nov. 1540 hos Thyselius, a. st.

6) RdB. 1600. Res. Prest. Besv. 1633, §. 6. RdB. 1638, §. 3. Tionde-Mand, s. å. Res. Prest. Besv. 1640, §. 6.

7) Res. Allm. Besv. 1644, §. 13.

åt länsmän, fjerdingmän, sexmän och nämndemän ¹⁾, hvilka det för närvarande åligger i de orter der ej ständigt tiondesättning skett. Till nödig kontroll öfver storleken af kronans andel har det af ålder ålegat kyrkoherden att ingifva förteckning på sin tionde ²⁾; hvilket ännu gäller, såvida tionden räknas, hvarjemte det åligger honom att, der detta uppbördssätt eger rum, underskrifva tiondelängden ³⁾, hvars upprättande för öfrigt tillkommer häradsskrifvaren och sker på något olika sätt efter som kronotionden utgår efter räkning och profning eller efter sättning ⁴⁾.

Besvärligheten af räknandet såväl för kronans uppbördsmän, som för de skattdragande; den ovisshet det medförde i afseende på kronans inkomster, dels genom årsväxtens omväxlingar, dels genom underlöf, hvilka med all upmärksamhet voro omöjliga att förekomma, förorsakade, att man med tiden blef betänkt på kronotiondens förvandling från en vexlande afgift till en bestämd ränta. De äldsta sättningar för denna tionde egde sannolikt rum i Grefve- och Friherreskapen ⁵⁾, antingen att tionden der disponerades af kronan och Grefven eller Friherren lyckades betinga sig denna förmån af kronan, eller också att han sjelf hade den i förläning, och då för egen fördel eller de skattskyldiges bekvämlighet ingick öfverenskommelse om en viss årlig afgift. Hvad beträffar öfriga orter inom riket, så blefvo tiondesättningar ej der vanliga förr än i slutet af det sjuttonde århundradet. I Res. Prest. Besvär 1672, §. 10 omtalas vissa trakter, der tionden, i motsats till det i 1658 års TiondeMandat anbefallda räknandet, utgjordes efter "en gammal sedvana", och måhända menas dermed att tionden i dessa

1) Här.F.-Instr. §. 5. p. 2.

2) Sigismunds Stadf. 1594. Res. Prest. Besv. 1655, §. 5.

3) Här.F.-Instr. §. 3. p. 2.

4) Här.F.-Instr. a. st. Här.Skrifv.-Instr. 1639, §. 4.

5) I kontraktet med adeln och menige man i Jönköpings och Kronobergs län om viss tiondesättning 15 Juli 1686 säges "att de gamla Grefve- och Friherreskap, som för detta om ett visst quantum accorderat" skola "vid samma deras förr ingångna accord stadigt förblifva."

trakter genom häfd utgick med en årligen lika afgift. Några öfverenskommelser mellan kronan och de skattskyldiga angående tiondens förvandling hafva vi dock ej sett äldre än 1682 ¹⁾; men från denna tid ingick kronan tid efter annan dylika kontrakter med allmogen, så att före utgången af det sjuttonde århundradet tiondesättningar hade kommit till stånd i flera provinser.

Allmogen var dock till en början ej belåten med förändringen, utan anhöll vid Riksdagarne att få blifva vid det gamla ²⁾. Till denna klagan kunde allmogen hafva fog, emedan den genom sättningen fann afgiften ökad och skälet å kronans sida till åtgärdens åstadkommande visserligen var förhoppning att derigenom vinna förökning i sina inkomster ³⁾. Också fortfor regeringen, vare sig af detta eller andra skäl, att vara verksam för tiondesättningarnes befrämjande. I sammanhang med åtgärderna till räntornas förenkling anbefalldes Carl XII Rammar-Collegium i Bref 13 Dec. 1717 ⁴⁾, att en viss tiondesättning i alla orter, der sådan ej ännu skett och blifvit fastställd, skulle inrättas, så att kronotionden måtte åsättas hvarje hemman efter dess godhet och quantitet. Om denna befallning ledde till några verksamma mått och steg är oss icke bekant; men sedan presterskapet vid 1719 ⁵⁾ och

¹⁾ Detta är ingicks kontrakt med vissa delar af Östergötland och tvenne härader i Södermanland.

²⁾ Res. Allm. Besv. 1685, §. 23.

³⁾ Konungen skrifer till Landsh. Stålarb 6 Aug. 1681: "Vi påminna Oss det välmenta förslag J gifven Oss i underdånighet vid handen, då Vi voro i Östergötland, om tiondens förmering dersammastädes genom ett tjenligt accord med allmogen om en viss afgift af gårdens årligen; förmenandes J att tionden ofelbart på det sättet skulle kunna bringas till mer än dubbelt så stort quantum; Hvarmed som Oss sker en mycket nyttig och angenäm tjenst om J kunnen detta tillvägabringa och med godt manér disponera och öfvertala bonden att ge ett visst; ty gifve Vi icke allenast härmed tillstånd med allmogen häröfver att sluta och accordera, utan ock erkänne med särdeles Nåde såväl förslaget, som den slit och omtänka J dervid användandes varden."

⁴⁾ Brefvet är af samma datum som det, hvarigenom Konungen framställde formulären till de nya jordeböckerna.

⁵⁾ Res. Prest. Besv. §. 6.

krigsbefälet vid 1720 och 1727 ¹⁾ årens Riksdagar anhållit om kronotiondens bestämmande till ett visst belopp i ond och god tid, så blefvo vid sistnämnda Riksdag allmogens fullmäktige hörde, huruvida de ville åtaga sig ständig tiondesättning eller blifva vid räknandet, och ordres till Landshöfdingarne i de orter, som förklarar sig för det förra alternativet, utfärdade att underhandla med allmogen om en viss afgift. Någon allmän tiondesättning öfver hela riket skedde ej till följe af dessa beslut; men allmogen sjelf blef med tiden öfvertygad om åtgärdens lämplighet, så att den vid Riksdagarne ²⁾ förenade sin begäran med krigsbefälets fortfarande anhållanden ³⁾ om tiondens förvandling. Och till följe af dessa förenade bemödanden samt regeringens egen benägenhet blefvo tiondesättningar tid efter annan verkställda i dels större dels mindre distrikter, så att nu mera förmodligen högst få orter återstå, hvarest en dylik inrättning ej kommit till stånd.

När allmogen 1685 klagade öfver tiondesättningarne anfördes såsom skäl för afslaget å dess klagomål: "att detta skett med allmogens goda vilja och samtycke", och när den 1697 ⁴⁾ anförde besvär öfver räknandet, erbjöds dem att i stället åtaga sig en viss afgift. Under 1700-talet bibehölls jemväl den grundsats, att tiondesättningarne borde vara fullkomligt frivilliga å de skattdragandes sida, hvarföre de endast egde rum i de orter, hvilka uttryckligen förklarar sig för en sådan förändring ⁵⁾. Å andra sidan erfordrades ock ett dylikt bifall af tiondetagarne, så att, der tionden var kronan behållen, ej blott hennes inkomst skulle noga bevakas, "utan hvad staterna angår denna inrättning icke allenast ankommer på allmogens åstundan, utan ock på bemålde staters begifvande, samt deras fulla afbetalning" ⁶⁾. Landshöf-

1) Res. Krigsbef. Besv. 1720, §. 4; 1727, §. 40.

2) Res. Allm. Besv. 1754, §. 4; 1759, §. 55; 1748, §. 76; 1752, §. 12.

3) Res. Krigsbef. Besv. 1748, §. 24.

4) Res. Allm. Besv. 1697, §. 10.

5) Res. Allm. Besv. 1754, §. 4. Res. Krigsbef. Besv. 1748, §. 24.

6) Res. Allm. Besv. 1754, §. 4; 1752, §. 12.

dingarne tillkom det att jemnka och förmedla de stridiga anspråken, så att båda parternas rätt blef iakttagen ¹⁾. Denna grundsats af tiondesättningsens beroende af frivillig öfverenskommelse blef först för nya och af ödesmål upptagna lägenheter frånträdd i K. B. 10 Nov. 1807, i sammanhang med de förändrade grunder för kronotiondens åsättande, hvilka der stadgades, så att numera ²⁾ å dylika lägenheter kronotionden alltid åsättes till ett visst belopp, på samma gång som hemmanet undergår skatlläggning. Till andra hemman blef denna förändring äfven sedermera utsträckt, så att ständigt tiondesättning, der sådan ej finnes, öfverallt skall ega rum, så snart den antingen å tiondegifvarens eller tionde-tagarens sida yrkas ³⁾.

De tiondesättningar, hvilka egde rum under Carl XI, skedde sannolikt ej efter någon gemensam grund, utan afgiften bestämdes till hvad allmogen, efter hvarje landsorts bördighet och lägenhet, ansågs böra kunna utgöra och kunde öfvertalas till att åtaga sig. Men när styrelsen, under frihetstiden, utan att ega Carl XI:s makt och kraft att göra den gällande, ville befrämja detta ärende, blef det nödigt att fastställa vissa grunder, hvarefter det skulle utföras. Dessa finnas bestämda i K. B. 17 Aug. 1727, der det stadgas att hemmanens utsäde och jordmån skulle tagas i betraktande, om det lät sig göra, men annars skulle ett medium af nio års tiondelängder af god, medelmåttig och bristande årsväxt blifva grunden för tiondesättningen. Härmed hade man sökt hufvudsakligen grunda det nya sättet för tiondens utgörande på det gamla, men tillika anbefallt iakttagande af en annan grund, hvilken innan kort befanns vara den pålitligaste. Emedan det i 1727 års Bref stadgade medium, om det ensamt togs till grund, vore mindre säkert, dels emedan vissa hemman råkat i förfall och ej blifvit så uppbrukade, som de borde, dels emedan lika goda hemman, till följe af åbons olika

1) K. B. 17 Aug. 1727.

2) Såväl enligt detta Bref, som enligt K. Coll. Circ. 25 Maj 1824, hvilket ånyo anbefallde det till efterföljd.

3) KammarColl. Kgör. 18 Aug. 1823.

idoghet, gifve olika afkastning, så föreskrefs i K. B. 11 Nov. 1756, att hemmanens jordmån, åker och ängs naturliga beskaffenhet, bördighet och utsäde borde isynnerhet tagas i betraktande. Detta blef sedan den enda grunden för kronotionens äsättande å nya eller af ödesmål upptagna lägenheter, sedan K. B. 10 Nov. 1807 och KammarColl. B. 23 Maj 1821 stadgat, att kronotionen å dessa lägenheter skall äsättas efter åkerjordens areala innehåll och äsatta gradering, hvarvid åter de grunder skola följas, som i hvarje ords skattläggningsmethod äro utstakade. 1727 och 1756 års Bref hafva dock ej till all kraft och verkan upphört. Ty om tiondesättning yrkas å ett hemman, som redan utgör tionde, skall väl, såvida åkerjorden är afmätt och graderad eller parterna vilja påkosta en sådan förrättning, samma grund följas, som är föreskrifven för nyhemman; men i annan händelse förfares efter det sätt 1757 och 1756 års Bref föreskrifva ¹⁾. I afseende på sättet för sjelfva fastställelsen eger den olikhet rum, att den å nyhemman och upptagne ödeshemman meddelas af KammarCollegium i sammanhang med dess fastställelse af skattläggningen, hvarifrån likväl det undantag eger rum, att Kon. Befallningshafvande i Vesterbotten och VesterNorrland, som eger att fastställa skattläggningar derstädes, äfven bestämmer kronotionens belopp ²⁾. Å andra lägenheter deremot fastställles tiondesättningen af K. M:t, sedan Landshöfdingen och KammarCollegium granskat förslaget och deröfver afgifvit sina utlåtanden ³⁾.

Det ligger i sakens natur, att, om tiondens förvandling skall bereda de skattdragande alla de fördelar en sådan åtgärd kan tillskynda dem, denna förvandling måste vara beständig och gjord en gång för alla. Genom ett motsatt förfarande upphöra visserligen de olägenheter, som åtfölja räknandet, och den idoge odlaren är försäkrad att till en tid få skörda vinningen af sin flit. Men han eger dock ej någon

¹⁾ KammarColl. Kgör. 18 Aug. 1823.

²⁾ K. B. 10 Nov. 1807. Detsamma gäller ock för Jämtlands och Norrbottens län, hvilka blifvit utbrutna från de ofvannämnda länen.

³⁾ KammarColl. Kgör. 18 Aug. 1823.

fullkomlig trygghet mot statens anspråk att dela frukterna af hans möda, och detta kan ej undgå att verka ofördelaktigt på kulturens utveckling, synnerligen till sådana dyrbara och vidtomfattande företag, der någon hög profit aldrig kan påräknas och man äfven en längre tid måste vänta på den måttliga, som kan erhållas. Den Svenska lagstiftningen har äfven erkänt detta, då den, enligt hvad i det föregående är omtaladt, medgifvit beständig skattefrihet åt odlingar, upptagne på oländig mark; och vi skola nu i korthet redogöra i hvad mån man, genom stadgande af orubblighet å en gång fastställda tiondesättningar, sört för, att äfven andra odlingar på gamla hemman och de förbättringar den gamla odal-jorden kunnat undergå, må komma i åtnjutande af en sådan frihet.

Orubbligheten af skedda tiondesättningar var visserligen erkänd i 1727 års Bref; men om likväl ögonskenligen kunde bevisas, att kronan, indelningstagare eller de skattskyldige genom en fastställd tiondesättning ledo alltför stor orätt, så kunde den dock underkastas en jemnkning. Detsamma upprepas några år derefter, med mera skygghet i ordalagen och blott om projecterade tiondesättningar, som någorstädes blifvit införda och practicerade ¹⁾); och kort derefter tog lagstiftningen steget fullt ut med förklaringen, att den tiondesättning, som i förra eller i sednare tider blifvit fastställd, samt jemlikt Resolutioner och Förordningar afsluten, bör orubbad förblifva, ehvad invändning till dess ändrande må uppfinnas ²⁾); och denna försäkran har i ännu högtidligare ordalag blifvit bekräftad genom R. Försäkran 4 April 1789, §. 2. Genom att tillägga äldre fastställelser evärdelig helgd, har lagstiftningen visserligen beredt de tiondeskyldige alla de förmåner den kunnat. Det följdriktigaste synes dervid hafva varit att äfven i afseende på framdeles skeende tiondesättningar bereda dem en sådan förmån genom stadgandet, att dylika endast finge afslutas för evärdelig tid. Men en

¹⁾ Res. Allm. Besv. 1734, §. 4.

²⁾ K. B. 10 Juli 1739. Res. Allm. Besv. 1738, §. 76.

sådan äro endast nyhemman och uppodlade ödeslägenheter i alla händelser berättigade att åtnjuta. Andra tiondesättningar kunna väl fastställas för beständigt, men, om de skett på mindre säkra och tillförlitliga grunder, äfven blott på viss längre tid ¹⁾).

Den i följd af ständig tiondesättning tillkomna säkerhet för tiondeafgiftens förökning njutes föröfrigt icke blott af de hemman och lägenheter, hvilka fått sin tiondeafgift särskildt bestämd, utan har erhållit en vidsträcktare tillämpning än blott på enskilda hemman och lägenheter. I likhet med ett hemman, hvares alla delar, de må undergå hvilka förbättringar som helst, äro inbegripna under hemmanets frihet, tillkommer äfven de större distrikter, för hvilka ständig tiondesättning blifvit fastställd, en liknande frihet, ehuru ej fullt så vidsträckt som hemmanens. De inom ett sådant distrikt befintliga skattlagde hemman och lägenheter, som vid tiondesättningens verkställande ej fått sig en sådan påförd, äro nemligen försäkrade att, ehuru i öfrigt underkastade tionde, äfven för framtiden åtnjuta denna frihet, såvida ej uttryckligt undantag i afseende på dem blifvit gjordt vid tiondesättningens fastställande. Men i så måtto är denna distriktets frihet mindre omfattande, att nya hemman, tillkomne efter tiondesättningen, ej innefattas under den en gång bestämda afgiften, utan åsättas kronotionde. I analogie med förnämnda grundsats äro äfven i de orter, som endast hafva temporär tiondesättning, uteglömda lägenheter för den tid tiondesättningen räcker, befriade från all afgift ²⁾).

Genom tiondesättningarnes införande har således en stor del af de ökade besvär, som åtföljde tiondens öfvergång till kronan, upphört. På åtskilliga orter fingo väl de skattskyldige i 17:de århundradet och kanske äfven i början af det 18:e betala förvandlingens fördelar med en ökad afgift, men denna kan dock antagas blifvit ersatt genom det lyckliga inflytande denna åtgärd bordt utöfva på kulturens be-

¹⁾ KammarColl. Kögör. 13 Aug. 1825.

²⁾ K. B. 1 Febr. 1825.

fordrande. Med räkningen försvunno äfven de biskyldigheter, som voro en följd af densamma; men deremot har ett annat, genom tiondens öfvergång till kronan, i hög grad ökad, besvär hittills fortfarit, ehuru man numera, i sammanhang med för-
enklingen af samtliga grundräntorna, torde kunna hoppas dess snara upphäfvande.

Detta besvär är forslingen. Så länge hela tionden tillhörde det andliga ståndet, egde ej vidare forslingskyldighet rum, än att Biskops- och kyrkotionden skulle föras till kyrkoherberget. Men när dessa andelar af tionde tillfallit kronan, tillämpade denna på uppbörden deraf den regel, att de skattskyldige voro förpligtade att forsla konungens utskylder hvart som helst inom lagsagan; och när kronan öfverlät tionde till indelningstagare, erhöillo dessa äfven dermed samma rättigheter som kronan förut utöfvat. Och besynnerligt nog har kronan i afseende på tiondens forsling tillagt sina rättsinnehafvare till och med större förmåner än som egt rum i afseende på den öfriga räntespannmålen. I Res. Allm. Besv. 1727, §. 56 tilläts allmogem att, om indelningshafvaren ej ville hafva spannmålen till bostället, få lösa den efter markegång, om denna öfversteg 1 Rdr 52 sk. tunn, men denna frihet från forslingskyldighet i visst fall blef sedermera uttryckligt förklarad gälla blott för afrads-, icke tiondespannmålen ¹⁾. Indelningstagarens rättighet att i alla händelser få afradsspannmålen forslad inom lagsagan var således upphäfd, men bibehållen för tiondespannmålen. Sedan K. F. 22 Juli 1805 bestämt ett visst miltal inom lagsagan, lika för både afrads- och tiondespannmålen, så eger ännu den olikhet rum att afradsspannmålen får lemnas vid rëntetagarens boställe, oaktadt detta är närmare beläget, då deremot tiondespannmålen skall, om rëntetagaren så yrkar, forslas det längsta miltal författningarne medgifva ²⁾.

Men äfven den tvungna forslingskyldigheten, den sista af de besvär, hvarmed utgörandet af tionden förenades vid

¹⁾ Res. Kr. Bef. Besv. 1759, §. 33.

²⁾ K. F. 20 Sept. 1815, §. 6.

dess öfvergång till kronan, är nu på god väg att upphöra. I Skrifvelse 20 Aug. 1851 anmälde Ständerna, att de, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med den af Konungen i detta ämne afgifna proposition, beslutat, att den uppsägningsrätt till leverering in natura, som tillkom embetsmän och korporationer af indelta räntor och tiondeanslag, skulle upphöra, och dessa i stället få lösas af räntegifvarne efter tio års medelpris jemte ersättning af statsverket för forsellönen. Likaledes skulle uppsägningsrätten å räntegifvarnes sida upphöra, undantagande då årets markegång vore lägre än det tioåriga medelpriset. I den händelse skulle forslingsskyldighet ännu ega rum, men blifva lika både för tionde- och afradsspannmål. Nuvarande embets- och tjenstemän skulle dock ej anorlunda än frivilligt underkastas den föreslagna förändringen i afseende på uppbörden af deras räntor, hvilken deremot alltid borde gälla för dem, som efter dess vedertagande erhöillo indelta löner. Med anledning af denna Ständernas Skrifvelse har äfven Regeringen innevarande år ¹⁾ förklaradt, att, utom de embetsmän hvilka vid sina tjänsters emottagande blifvit förbundna att åtnöjas med de förändringar i afseende på deras lönevillkor, som framdeles kunde varda stadgade, tjenstemän med indelta löner skulle vara förpligtade att iakttaga, hvad framdeles, i afseende på uppbörden af räntor och kronotionde, kunde blifva förordnad.

Till dess denna Ständernas Skrifvelse erhållit kraft af gällande lag, eger således ännu en större forslingsskyldighet rum af indeld tiondespannmål. I öfrigt gälla för densamma uppbörd samma reglor som för all annan i kronans räntor inbegripen spannmål, såväl den indelta som oindelta.

Vissa provinser ega dock särskilda friheter sig medgifna i afseende på utgörandet af kronotionden. Tid efter annan hade allmogen, sannolikt för att undgå de med räknandet och forslingen förknippade olägenheter, begärt att få lösa sin tionde efter ett bestämdt pris ²⁾. Denna begäran blef

¹⁾ K. Circul. 12 April 1855.

²⁾ Svar på menige mans klagomål 1582. Res. Allm. Besv. 1683, §. 32, 1720, §. 37.

alltid afslagen, men i en provins egde dock vissa orter denna förmån af ålder, och hafva dervid blifvit bibehållna. I Dalarne eger nemligen lösningsrätt rum efter bestämda priser, men endast till en del af kronotionden. Vissa trakter af denna bygd hade redan af ålder varit förunnade att lösa sin kronotionde med penningar ¹⁾. Denna förmån hade äfven efter indelningsverkets införande blifvit bekräftad af Carl XI, men likväl blott för hälften af den inom hvarje socken fallande tionde ²⁾. Detta har sedermera blifvit ännu ytterligare inskränkt, så att, när kronans behållna tionde öfverskjuter hälften af anordningarnes belopp, allmogen får lösa, hvad som svarar emot denna hälft och kronan sälja det öfriga efter markegång; men när behållningen understiger hälften, då eger lösen till hela behållningen rum ³⁾. Den kronotionde, för hvilken lösen erlägges, uttages i räkenskaperna, men afkortas sedan, hvarefter lösen särskildt debiteras. Priset är olika i olika trakter ⁴⁾.

Äfven i Jönköpings och Kronobergs län finnas vissa friheter i afseende på kronotiondens utgörande, i så måtto att den ej utgår med det fulla belopp, hvartill den blifvit åsatt. Sedan nemligen tionden genom sättningen blifvit betydligt drygare än förut, beviljades först de Militien anslagne hemman den fördel att, sedan de betalt de båda infanteriregementernas indelningar och dessutom 100 tunnor reservspannmål, blifva befriade från öfverskottet ⁵⁾. Samma

¹⁾ K. B. 4 Jan. 1625 beviljar allmogen i Tuna och der ofvanför belägna socknar att få lösa sin tionde efter 5 daler tunnan. Samma förmån tillägges ett kontrakt 50 Nov. 1635 allmogen i Vesterdalarne.

²⁾ K. Resol. 3 Juni 1635.

³⁾ K. B. till KammarColl. 30 Oct. 1782.

⁴⁾ De trakter af Dalarne, som ega rätt till lösen af kronotionde till bestämdt pris äro Nedan-Siljans, Ofvan-Siljans och Vesterdalarne fögderier, samt Gagnefs socken af Säthers fögderi. Lösningpriset är för råg och korn 1 Rdr, för blandsäd 57 sk. 4 rst., för s. k. dubbel hafra 1 Rdr 5 sk. 4 rst., och för enkel hafra, i hvilket sädeslag allena kronotionden utgöres i Vesterdalarne fögderi, 20 sk. Lösen efter markegången eger ej rum i dessa trakter, emedan behållningen aldrig uppgår så högt.

⁵⁾ K. B. 25 Nov. 1687.

fördel blef äfven medgifven de hemman, som utgjorde sin spannmål till hospitalerna i Jönköping och Wexiö, så att dessa ej heller skulle utgöra högre tionde än de andra ¹⁾. Emellertid tillgodonjuta ej alla hemman i dessa län den omtalade nedsättningen, således ej de, hvilkas tionde är anslagen andra ändamål än de ofvannämnde eller är kronan behållen. På samma sätt som i Dalarne debiteras hela beloppet i räkenskaperna, men öfverskottet afskrifves under titel af: Allmogens friheter.

Slutligen återstår att vidröra den frågan: till hvilken kronotionden utgöres, för att i sammanhang dermed omtala vissa anordningar å densamma, hvilka till sin uppkomst och ändamål skilja sig från de öfriga.

Kronotionden är, såsom kronans öfriga räntor, antingen kronan behållen eller anordnad. Den anordnade utgår såsom 1) Löningsanslag, 2) Anslag till allmänna verk och inrättningar, kyrkor och fromma stiftelser, 3) Anslag till enskilda inrättningar, 4) Tionde, som tillgodonjutes i följd af vissa hemman åtföljande besvär. Bland dessa utgöra de två förstnämnda det vida största beloppet; det tredje har uppkommit genom jordförluster, hvilka skett genom kanalanläggningar; och af det fjerde anslaget, hvilket på det hela är det obetydligaste, utgöres största beloppet af de städer beviljade friheter. En utförlig behandling af anordningarnes uppkomst och reglorna för deras utgående tillhör egentligen en framställning af det indelta löningssättet i sin helhet; men en eller annan omständighet, som särskildt rör anordningarna af tionden, skall här anmärkas.

När tionden blifvit indragen till kronan skedde, såsom bekant är, dispositioner af densamma till hvarjehanda ändamål, och isynnerhet erhöilo andliga personer, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, hospitaler, skolor och kyrkor deraf underhåll ²⁾. Dessa anslag synas dock att börja med hafva varit af en tillfällig natur, dels i det afseende att de kunde

¹⁾ K. B. 29 Dec. 1690.

²⁾ Se Brevet derom hos Thyselius, a. st.

återkallas, dels deri att tiondetagaren anvisades att uppbära sitt anslag än från en, än från en annan socken. Från Erik XIV:s tid finnas ordentliga stater för tionden. I en dylik af Johan III dat. 26 Nov. 1572 klagar Konungen, att han besvärades af ansökningar om presters, kyrkors och hospitalers underhåll, och hade derföre låtit göra en ordning, "att hvar prestman måge veta sina vissa kyrkosocknar der de sitt underhåll af tionden skola fordra och anamma." Denna ordning, hvilken omfattar endast Upsala, Vesterås, Linköpings, Wexiö och en del af Strengnäs stift, anvisar Biskopar, Ryrkoherdar, Skolmästare m. fl. vissa socknar, derifrån de egde uppbära sina anslag af tionden, men detta sker dock med förbehåll, "att R. M:t kan detsamma efter Riksens lägenhet förändra." Beloppen af anslagen äfvensom de ställen, hvarifrån de skulle hämtas, voro således ännu fortfarande ovisshet underkastade. I det sednare afseendet vanns visserligen större säkerhet, då vissa herbergen blefvo andliga personer och stiftelser "på vinst och förlust" anslagne, och i det förra genom upprättade stater samt tillåtelsen för tiondetagarne sjelfva att hafva uppsigt på tiondens riktiga utgörande i de herbergen, till hvilka de ensamt hade dispositionen ¹⁾. Genom Prest. Privil. §. 4 är slutligen all trygghet i dessa afseenden lemnad genom försäkran, "att hvad presterskapet njutit i kyrkoherbergen af konungstionden skall dem oafkortadt förbehållas", och vidare, "att hvarken Landshöfdingar eller kronobetjente få tillegna sig någon disposition öfver akademiers, skolors och hospitalers dem enskildt förlänade kyrkoherbergen, hvare inga andra stater ega del, ej heller öfver kyrkornas vin- och byggningssäd, presterskapets tionde, vederlag- och underhållsspannmål och dem, som detsamma är anslaget, under namn af öfvermåls efterfrågande, transporterande till andra kyrkoherbergen, eller hvad eljest föregifvas kan, något men och hinder i dess fria och oafkortade uttagande tillfoga."

¹⁾ Res. Prest. Besv. 1664, §. 1.

De anslag af kronotionde, som skett till det militära indelningsverket, äro visserligen indelningshafvarne försäkrade genom de tid efter annan gifna förbuden emot indelningsverkets rubbning, men förslag om dess indragning till statsverket hafva dock blifvit väckta. Hvad åter angår sjelfva dispositionen af såväl den militära, som öfriga staters tiondeindelningsar, så skola regementsskrifvare och kronofogdar årligen i November månad till Konungens Befallningshafvande ingifva förslag, huru de tiondeskyldige skola fördelas till utgörande af sin skatt emellan tiondetagarne ¹⁾, hvarvid skall iakttagas, att de, som ena året haft längre väg att forsla, få det andra året kortare, och att hvarje tiondeanslag anvisas till utgörande af närmast boende tiondegifvare ²⁾. Sedan tiondesättningarna kommit till stånd och afgiften kunde beräknas till ett bestämdt belopp af hvarje hemman, har det blifvit förordnad, att, i stället för årliga, ständiga dispositioner skulle uppgöras och öfverlemnas till Konungens fastställelse ³⁾. Men huruvida dylika kommit till stånd i alla län, torde vara ovisst och ärendet lærer vara beroende af de i sednare tider gjorda förslag om indelningsarnes indragning till kronan.

Anslagen af tionden uppföras lika som alla andra anslag på de hufvudtitlar i Riksstaten, hvarunder de, i enlighet med sina ändamål, höra. Bland dem förekomma dock vissa, som, ehuru de numera ej skilja sig från andra anslag, likväl af ålder äro bekanta under benämningen Afkortningarne. Dermed förstås vissa ständiga anslag till fromma ändamål, hvilka anvisades af tionden, emedan de ansågos stå i sammanhang med tiondens ursprungliga bestämmelse, såsom en skatt utgående till de andligas och fromma stiftelsers underhåll. Ehuru de i Riksstaten ej afskiljas från andra anslag, är deras sammanhang med tionden dock ännu såvida bibehållet, att de i länens räkenskaper uppföras under redo-

¹⁾ UppbördsRegl. §. 11.

²⁾ Res. Allm. i Elfsborgs läns enskilda Besvär 12 Maj 1762.

³⁾ K. F. 22 Juli 1803, §. 5; K. Br. 22 Juli samt KrigsKamm. Coll. och StatsCont. Br. 4 Nov. s. 3.; Kamm. Coll. Kgör. 1 Oct. 1823.

görelsen för tionden, hvilket äfven är nödvändigt, emedan beloppet af en eller annan af dem är beroende af tiondens storlek. Vi uppföra dem här i den ordning, efter hvilken de utgå.

1. Vin- och Byggnadssäden. Denna afkortning är, både till sitt ursprung och sitt ändamål, att anse såsom bibehållen kyrkotionde. När nemligen kyrkotionden indrogs till kronan, förbehölls kyrkorna så stor del deraf, som behöfdes till inköp af vin, vax och oblater ¹⁾. Den finnes ock i Gustaf I:s räkenskaper bibehållen nästan utan undantag vid hvarje kyrka, men till beloppet olika, hvilket sannolikt fastställdes efter hvarje församlings storlek eller efter hvad den förut åtnjutit i kyrkotionde ²⁾. På ett eller annat ställe var den förlänad någon enskild man, mot förbindelse att hålla kyrkan med vin, vax och oblater ³⁾. Ehuru i beslutet om kyrkotiondens indragande ej finnes något förbehåll gjordt om understöd deraf till kyrkornas byggnad och underhåll, blef dock ofta sådant medgifvet, understundom för tillfälliga behof ⁴⁾, så att det, efter att hafva utgått ett år, indrogs ett annat; och, i vissa stift, synes detta anslag att börja med hafva berott på särskild nåd ⁵⁾, hvarföre äfven redovisning öfver dess användning understundom anbefalles ⁶⁾. I andra

1) Stockh. Herremötes Besl. 1523. Örebro Mötets Besl. 1551. Beslut i Örebro 1559.

2) I Örebro Beslut 1559 bestämdes kyrkornas vinsäd till tredjedelen af kyrkotionden.

3) "Sverkill Simonsson får tionde af alla tre delarne i Elfskarleby, dock skall han hålla kyrkan med vin, vax och offläte." Räkenskaper för Tierps prosteri 1553. För Lill-Rytterne kyrka finnes intet anslag till vin etc. "emedan den som bor på Tidön brukar hålla kyrkan dermed." Räkensk. för Tubundra prosteri 1542—45.

4) Såsom till klockstaplars uppbyggande, tjärubrännning, glasfönsters insättande o. s. v. Se t. ex. Räkensk. för Sjabundra 1556, Närdinghundra 1552, Wåla 1554 m. fl.

5) Enligt Bref af Gustaf I och Hert. Erik få Ryds och Åkers kyrkor hjälp af tionde till sin byggning. Räkensk. för Wermdön 1555. Hert. Erik beviljar Bromma samma förmån. Räkensk. för Sollen-tuna 1556.

6) "Pehr Fox anbefalles göra reda för huru mycket är kommet

stift åter, t. ex. Vexjö, synas anslagen hafva varit både allmännare och större; i vissa prosterieringo kyrkorna behålla hela kyrkodelen ¹⁾). Med tiden blef dock denna rättighet mera stadgad, så att, i den ofvan omtalade "Ordningen" 26 Nov. 1572, alla kyrkor i de stift, den omfattar, hafva anslag till byggnad, ehuru dessa äro olika till beloppen.

I de fyra provinser, der kyrkotionde utgår, finnes ej denna afkortning, emedan kyrkornas behof af kommunionsaker och underhåll bestrides af tionden ²⁾). På Gottland äro presterna, emot rättigheten att uppbära hela tionden, förpligtade att vid förefallande behof bestå kyrkorna med vin och byggnadssäd ³⁾). I Herjeådalen utgår den med en fjerdedel ⁴⁾, och i Jämtland med en tredjedel af den tionde, som är kronan behållen, sedan de tre afkortningar, hvilka, utom denna, utgå i dessa båda landskap, blifvit först afdragna ⁵⁾.

2. Domkyrkotunnan. Under katholska tiden hade Domkyrkorna, enligt hvad ofvanför blifvit omtaladt, åtnjutit

till hvar kyrka till byggning och annat underhåll." Räkensk. för Ydre 1551. Understundom ålägges redovisningen prostens. Räkensk. för Östersysslet 1555.

1) Räkensk. för Sunnerbo 1550.

2) Detta gäller dock ej, hvad Bohuslän angår, Askims, Säfvedahls och Östra Hisings härader af Göteborgs fögderi, hvilka af ålder tillhört Vestergötland. I dessa härader utgår såväl vin- och byggnadssäden som och de öfriga, för gamla Sverige gemensamma, afkortningarne.

3) K. Resol. 22 Juli 1695.

4) Se Tiondelängderna. I 1647 års Lands- och Verifik.-Bok för Huddiksvalls län finnes antecknadt: "socknekyrkorna hafva bekommit årligen till vinsäd och kyrkobyggnad en fjerdedel af kyrkotionden och en tredjedel af ostskatten.

5) Tiondelängderna. I 1647 års LandsBok för Herrnösands län finnes antecknadt att kyrkorna af ålder njutit tertialen af all tionde till vin och oblater samt deras nödiga reparationer, hvilket dem ock nu efter Drottningens Resol. 24 Dec. 1645 är efterlättat. Samma anteckning finnes ock i 1662 års LandsBok med tillägg: "sedan Damspann och Barnhussäden är afdragen." Bibeltryckstunnan, hvilken är den tredje afkortningen, som utgår framför kyrkornas tertial, var då ej ännu ånyo påbjuden.

anslag dels af kyrkotionden, dels af fattigtionden. Då Gustaf I genom Vesterås Recess erhöill makt att, bland öfriga andliga stiftelser, äfven förfoga öfver Domkyrkornas inkomster, uppburo dessa dock fortfarande anslag af tionden. Dessa utgingo från vissa församlingar, och att någon förändring skett i anledning af Recessen synes sannolikt deraf att, i Erkestiftet åtminstone, anslagen mest skedde af Biskops- och Kanikedelarne ¹⁾. I Linköpings och Strengnäs stift utgingo anslagen af kyrkotionden ²⁾. I den omtalade Ordningen af 1572 är dock för Upsala och Linköpings stift anslaget bestämdt till ett visst belopp från hvar herberge, och detta blef äfven med tiden förhållandet i de öfriga stiften ³⁾. Anslagen till Upsala och Linköpings kyrkor bestämdes 1572 till en tunna; i de öfriga vexlar beloppet. Vesterås Domkyrka har 2 tunnor, Skara af vissa gäll ända till 4, men andra åter äro fria. Denna afkortning utgår ej i någon af de eröfrade provinserna.

3. Barnhustunnan. Denna afkortning, hvilken tillkom genom R. B. 24 Mars 1637 i stället för den då indragna Tukthustunnan, förordnades att utgå med hvar fyr tionde tunna af oafkortade beloppet i hvarje herberge i Upland, Vestmanland, Södermanland, Bergslagen, Dalarne, Nerike, Vermland, Norrland, Åland och halfva Finland, under det att samma belopp af herbergerna i Östergötland, Västergötland, Småland och andra hälften af Finland anslogs till det i Vadstena då nyligen upprättade krigsmanshuset. Den sednare afkortningen, hvilken under namn af Krigsmanshustunna länge fortfor, har blifvit indragen till statsverket⁴⁾,

1) Räkensk. för Erlinghundra 1550 och 1555. Hätuna 1555. Waxala, Bälinge och Ulleråker 1555. Nardinghundra 1544, 1549, 1552, 1554.

2) Räkensk. för Sunnerbo 1550. Tvetå och Wista 1549. Ydre 1551. Wadstena 1549. Ö. och V. Rekarne 1552.

3) K. Resol. 25 Mars för Vesterås, 3 Juni 1626 för Strengnäs, 26 Jan. 1629, 15 Dec. s. å., 21 Juli 1636, 14 April 1649 för Skara och Göteborg m. fl.

4) StatsCont. Kgör. 25 Nov. 1851. Jfr Riks. Ständ. Skrifv. 15 Aug. 1851.

och Barnhustunnan, hvilken varit anslagen allmänna Barnhuset i Stockholm, torde innan kort äfven blifva det. Ty när Konungen, i Proposition 15 Nov. 1850 föreslog indragning till statsverket af åtskilliga förvaltande verks inkomster, förklarade han, hvad barnhusmedlen angick, att en förändrad uppbörd af dessa medel vore föreslagen af den till Hospitalernas ordnande nedsatta Komité, hvarföre K. M:t ansåg, att frågan, såsom beroende af särskild behandling, ej nu borde komma under Ständernas pröfning.

4. Bibeltryckstunnan. Denna afkortning antages i allmänhet hafva uppkommit under Gustaf I, och dess ändamål varit bekostandet af den i hans tid skedda öfversättning och tryckning af Bibeln. Detta är dock ej förhållandet. Gustaf I gaf visserligen åtskilliga socknar anslag af tionden till inköp af Biblar ¹⁾; men dessa anslag voro tillfälliga, och att någon del af tionden i hans tid utgått såsom ett ständigt anslag till det nämnda ändamålet, finnes ej i räkenskaperna. Bibeltryckstunnan påbjöds först af Carl IX ²⁾, men synes dock ej hafva beständigt utgått under hans regering, emedan i åtskilliga Bref ³⁾ i Januari 1612 säges, att Bibeltryckstunnan blifvit föregående året i Nyköping beviljad i ett Bref, som Konungen gifvit Biskoparne. Dessa hade äfven att börja med uppbörden deraf; men detta upphörde snart och den öfverlemnades åt fogdarne. Bibeltryckstunnan utgick till 1637 ⁴⁾; men detta år indrogs den till kronan, hvarefter den påbjöds ånyo 1674 ⁵⁾ och anslogs då till det i Upsala upprättade Collegium Antiquitatis. Presterskapet visade missnöje öfver dess påjudande, emedan derigenom skedde minskning i de herbergen, som helt och hållet voro dem anslagne. Deras föreställningar verkade ett kort uppskof, men lyckades dock ej att förhindra dess återupptagande. Bibeltryckstun-

1) Räkensk. för Nördinghundra 1552; samtliga för Dalarne 1542—1545.

2) Genom Bref från Riga 15 Sept. 1601.

3) Dessa äro förf. godhetsfullt meddelade af Hr Kamr. Sandberg.

4) K. B. till Kamm.Coll. 27 Juli 1637.

5) K. B. till Kamm.Coll. 1 Maj 1674.

nans ursprungliga ändamål var det, som dess benämning tillkännager; den blef ej länge, efter sitt återupptagande, anslagen AntiquitetsCollegium, utan användes redan på 1690-talet till löner åt skolstaten. Emedan denna är den enda afkortning som blifvit påbjuden, sedan Sverige förvärfvat sitt nuvarande område, utgår den ock i dess samtliga provinser, till och med på Gottland, der den bär namn af "Stockholms Skolestats Löningsspannmål." I de landskap, der kyrkotionde finnes, utgår bibeltryckstunnan såsom en afkortning af denna. Den var ursprungligen bestämd att utgå med en tunna af hvarje herberge, men i Bohuslän — och förhållandet torde måhända vara enahanda i en eller annan provins utom denna ¹⁾ — har 1691 skett en fördelning mellan socknarne af det efter deras antal bestämda tunnetalet, så att nu vissa församlingar utgöra något mera, andra mindre än en tunna. Såsom varande en afkortning af kyrkotionden såväl der, som i öfriga provinser, hvarest sådan utgår, löses bibeltryckstunnan i Bohuslän med samma belopp som kyrkotionden ²⁾, i Blekinge åter utgår den efter samma grunder som prostetunnan ³⁾.

5. Prostetunnan. Denna afkortning härstammar ock från katholska tiden och bibehölls efter tiondens indragande såsom en ersättning åt prostarne såväl för deras embetsgöromål i allmänhet som för det besvär de fortfarande egde med tionden ⁴⁾, dels i och för dess upphörd, dels, sedan denna blifvit öfverlemnad åt fogdarne, för de ransakningar, hvilka om dess riktiga utgörande skulle hållas å proste-

¹⁾ K. F. 20 Jan. och 14 Juni 1682.

²⁾ I anledning af en ÖfverRevis.Depart. ProvinsRäkenskapskontrakts anmärkning hade KammarRätten i Utslag 27 Dec. 1847 ansett att Bibeltryckstunnan i Bohuslän, såsom i det öfriga riket, borde betalas efter markegång. Utslaget öfverklagades hos K. M:t, som i i Bref till Kamm.Coll. 28 Sept. 1852 upphäfdde KammarRättens Utslag, med förklaring att bibeltryckstunnan, såsom en afkortning af kyrkotionden, borde lösas efter samma pris som denna eller 3 daler smt tunnan.

³⁾ Se sidan 88 not. 4.

⁴⁾ Se Räkenskaperna för tionden under Gustaf I.

tingen ¹⁾. Efter dessas upphörande har den blifvit bibehållen såsom en inkomst åt prostarne för deras embetsäligganden i öfrigt, och utgår med en tunna af hvarvt herberge inom prostriet ²⁾. Denna afkortning utgår ej på Gottland, i Jämtland och Herjedalen, men deremot i de fyra öfriga eröfrade provinserna, och der såsom en afkortning af kyrkotionden, ej af kronotionden. I Bohuslän, der kyrkotionden, såsom vi i det föregående omtalat, löses efter ett årligen lika pris, betalas prostetunnan med 5 daler ³⁾. I Blekinge, der kyrkotionden äfven löses på enahanda sätt, afkortas prostetunnan af kyrkotionden till det bestämda lösningspriset; men skillnaden mellan detta och det om prostetunnans lösen gällande accord fylles af hemmanen i socknen i proportion af deras åsatta tionde, eller i tour, allt som öfverenskommelse skett inom socknen ⁴⁾.

6. Presternas Vederlag. När Gustaf I indrog presternas landbohemman tilldelade han dem, enligt hvad i det föregående blifvit nämndt, anslag af kronotionden för det landgille de derigenom mistade. Men utom för indragne landtboräntor erhöilo presterna, såväl af denna Konung som af de följande, förläningar af kronotionden under åtskilliga andra titlar, såsom för gästning, mistade grufvedelar, prestebolens ringhet o. d. Dessa anslag äro kända under namn af vederlag, hvaraf med tiden uppkommit tvenne slag, det ständiga och behaglig tids vederlaget. Det förra utgöres af ersättning för mistade räntor och har sin benämning deraf, att presterskapet alltid varit försäkradt att förblifva i orubbad besittning deraf; det sednare omfattar de öfriga slagen och har tid efter annan varit ifrågasatt att indragas. Redan vid 1655 års Riksdag skulle donationsbrefven på vederlagen för gästning och "extraordinarie beneficier" under-

¹⁾ Sigismunds Stadf. 1594.

²⁾ K. B. 2 Mars 1640. Res. Prest. Besv. 1719 §. 24.

³⁾ K. B. 13 Juni 1817. I den fordna delen af Vestergötland utgår den in natura eller efter markegång.

⁴⁾ Enligt ett Landshöfd. i Blekinge Bref 9 Nov. 1770, bekräftadt genom Kamm. Coll. Resol. 9 Mars 1774.

kastas granskning samt på K. M:ts pröfning ankomma, hvad deraf kunde till kronan återkallas; och, med anledning af detta beslut, försäkrades presterna sedermera ¹⁾ att omolesterade få behålla de gamla vederlagen, som de emot godsens afträdande bekommit, då deremot de nya, som ock vederlag kallas, och dem de erhållit för gästning, borde indragas, såvida gästningen upphört. Någon indragning af sådan vederlagsspannmål lärer ej skett förr än i Carl XI:s tid, då jemväl fråga väcktes om indragning af den vederlagsspannmål, presterna under andra titlar innehade, ehuru Konungen tid efter annan tillsvidare lät presterna förblifva i besittning deraf. Slutligen blef, genom K. B. 7 Oct. 1696, bestämdt, att den spannmål, som i 1557, 1558, 1559 och 1560 årens räkenskaper varit såsom vederlag för bortmist landtgille afförd, skulle såsom rätt vederlag anses, då deremot den öfriga skulle anses såsom blott behaglig tids förläning och stå under Konungens disposition. Vid detta stadgande förblef det till dess genom K. B. 24 Oct. 1790 Landshöfdingar och Consistorier anbefalldes vid inträffande ledigheter anmäla, hvilken behaglig tids förläningsspannmål med deras innehavande varit förenad och vidare, enligt K. B. 11 Jan. 1805, meddela uppgift på lägenheternas beskaffenhet, för att derefter kunde pröfvas, huruvida indragning af dylik spannmål kunde ifrågakomma. En sådan följde ock med anledning af dessa föreskrifter, till ett belopp af några 100:de tunnor, hvilka anslagos Skolstaten. Vid 1809—10 årens Riksdag begärde Ständerna en allmän undersökning om presternas vederlag; och till följe af detta beslut utfärdade Konungen Br. 29 April 1812, hvori stadgades, att den spannmål, som af presterskapet innehades såsom ersättning för indragna landbohemman, stomhemman och andra lägenheter, skulle anses såsom rätt vederlag och ej ifrågakomma till indragning; men att, rörande den öfriga vederlagsspannmålen, den må vara upptagen såsom beständig eller gifven personelt och på behaglig tid för pastoraternas ringhet, Landshöfdia-

¹⁾ Res. Prest. Besv. 1664 §. 1, 3.

gar och Consistorier borde såsom hittills vid inträffande ledigheter till Kamm.Collegium och Statskontoret anmäla den förläningsspannmål, som tjensten åtföljt eller den afgångne personen innehaft, och icke redan för ostridigt vederlag blifvit erkänd, hvarföre äfven den spannmål borde anmälas, hvilken i egenskap af ersättning är att anse såsom vederlag, men ännu icke såsom sådan blifvit pröfvad och fastställd. Efter skedd anmälan egde Kamm.Collegium och Statskontoret att till R. M:t inkomma med yttrande öfver hvarje särskild fråga, hvarvid borde iakttagas de, i författningen för pröfningen af den indragning underkastade spannmålen, föreskrifne grunder, enligt hvilka den spannmål, som blifvit gifven för pastoraternas ringhet, borde föreslås till indragning i de pastorater, der kyrkoherdens behållna inkomster öfverstege 100 tunnor. Vid 1854 års Riksdag anhöll presteståndet, att beloppet måtte höjas till 150 tunnor, hvarefter Ständerna vid den följande Riksdagen antogo detta såsom det minsta belopp, för att indragning af behaglig tids spannmål skulle ega rum ¹⁾. Ständerna hade beräknat, att genom dessa indragningar ett belopp af 1000 tunnor spannmål skulle komma statsverket till godo; och sedan indragningarne stigit till denna summa, hade Konungen förordnat ²⁾, att alla deretter skeende indragningar blott skulle ega rum tills vidare. När nu 150 tunnor bestämdes såsom den lägsta gränsen, återgafs alla dessa tills vidare skedda indragningar i de pastorater, der ej inkomsterna uppgingo till det sednast fastställda beloppet, likväl med förbehåll, att inkomsterna ej skulle derigenom stiga utöfver den fastställda gränsen. Äfven i afseende på användningen af den indragna spannmålen skedde förändring. Vid 1815 och 1818 årens Riksdagar hade Ständerna beslutat, att den skulle användas till Läro- och Uppfostringsverkets understöd; men, på Konungens proposition vid 1840 års Riksdag, anslogo Ständerna den hädanefter inflytande spannmålen till förbättring af de kyrko-

¹⁾ Riks. Ständ. Skrifv. 5 Oct. 1840. K. B. 9 Nov. 1840.

²⁾ K. B. 2 Febr. 1858.

herdars löner, hvilka ej uppgingo till 400 tunnor. Konungen eger att på skedd ansökan i hvarje fall bestämma tillökningens belopp, som ej får uppgå till mera än fyllnaden i 400 tunnor, eller medgifvas för längre tid än till nästa Riksdag, då hvarje dylik fråga bör Ständernas pröfning underställas¹⁾.

7. Damspann. Detta är en afkortning, hvilken tillkommer kyrkovärdarne för deras besvär med spannmålens in- och utmätande i herbergena; hvarföre den ej heller består dem i de socknar, der viss tiondesättning är inrättad²⁾ och der ej någon intäkt sker af tiondespannmålen i herberget³⁾. I dessa fall är den kronan behållen, undantagande i de herbergen, hvilka äro ecclesiastik- och skolstaterna anslagna⁴⁾. Dess ursprung är sedan katholska tiden och den har varit kyrkovärdarne beräknad, alltsedan tionden indrogs till kronan⁵⁾. Dess belopp är numera fastställt till en half tunna från hvarje moderförsamling och en fjerdedels från hvarje annex⁶⁾. Af de eröfrade provinserna utgår den endast i Jämtland och Herjeådalen.

Enligt hvad i det föregående blifvit anfördt, utgå afkortningarne i den ordning, hvori de ofvan blifvit upptagne, så att den ena har ovilkorligt företräde framför den andra. Uppkommer brist i herberget, sker ej minskning på alla i förhållande till hvarderas storlek, utan de bättre berättigade utgå först. Bristen deremot fylles af kronans behållning från ett annat herberge⁷⁾.

I likhet med all annan kronans spannmål mätes tionden med struken tunna och dertill fyra kappar, hvilka utgöra den s. k. rågan⁸⁾, och deraf beräknar sig kronan en inkomst vid vissa indelningar. Den tiondespannmål, hvilken

1) Riks. Ständ. Skrifv. 5 Oct. 1840. K. B. 9 Nov. s. å.

2) K. B. 28 Sept. 1762.

3) Res. Allm. Besv. 1759 §. 35.

4) K. B. 14 Febr. 1770.

5) Se Gustaf I:s räkenskaper för tionden.

6) K. B. 30 Maj 1681.

7) K. B. 28 Maj 1696.

8) K. F. om Mått, Mål och Vigt 29 Maj 1750.

är Militie- och Landtstaten anslagen, utmätas nemligen blott med tvenne kappars råga, hvaraf följer, att kronan har tvenne kappars behållning på hvarje tunna ¹⁾. Hvad åter beträffar Ecclesiastikstatens indelningar, så skulle, enligt K. B. 2 Sept. 1692, rågarne tillkomma densamma endast i de herbergen, som voro ecclesiastika personer helt och hållet tillslagne; men Prest. Priv. §. 4 har upphäft detta, så att all, ecclesiastika personer anslagen, tionde numera utgår med råga, vederlagsspannmålen allena undantagen, hvarom i samma §. skett uttryckligt förbehåll. Utom dessa personella anordningar, försäkrar äfven Prest. Privil. §. 4, att alla till fromma ändamål utgående, vin- och byggnadssäden, domkyrko-, proste- och bibeltryckstunnan samt barnhusets fyrationdedel, skola njuta samma fördel af rågar på anslagen. Om den då ännu utgående Krigsmanshustunnan skedde ej något förbehåll, och ej heller i afseende på Damspannen, hvilka, då ej särskildt undantag för dem blifvit gjordt, enligt regeln böra utgå med struket mål, såvida man ej med ordalagen i K. F. 29 Maj 1739 §. 7 bör förstå endast egentliga löningsanslag, i hvilket fall den ej på dessa båda afkortningar får någon noggrann tillämpning.

---

1) Res. Krigsbeh. Besv. 1782 §. 11, 1766 §. O. För Landtstaten är denna, i Förordningen om Mått etc. 29 Maj 1739 såsom allmän uppställda regel, bekräftad genom ett K. M:ts Utslag 17 Febr. 1764.

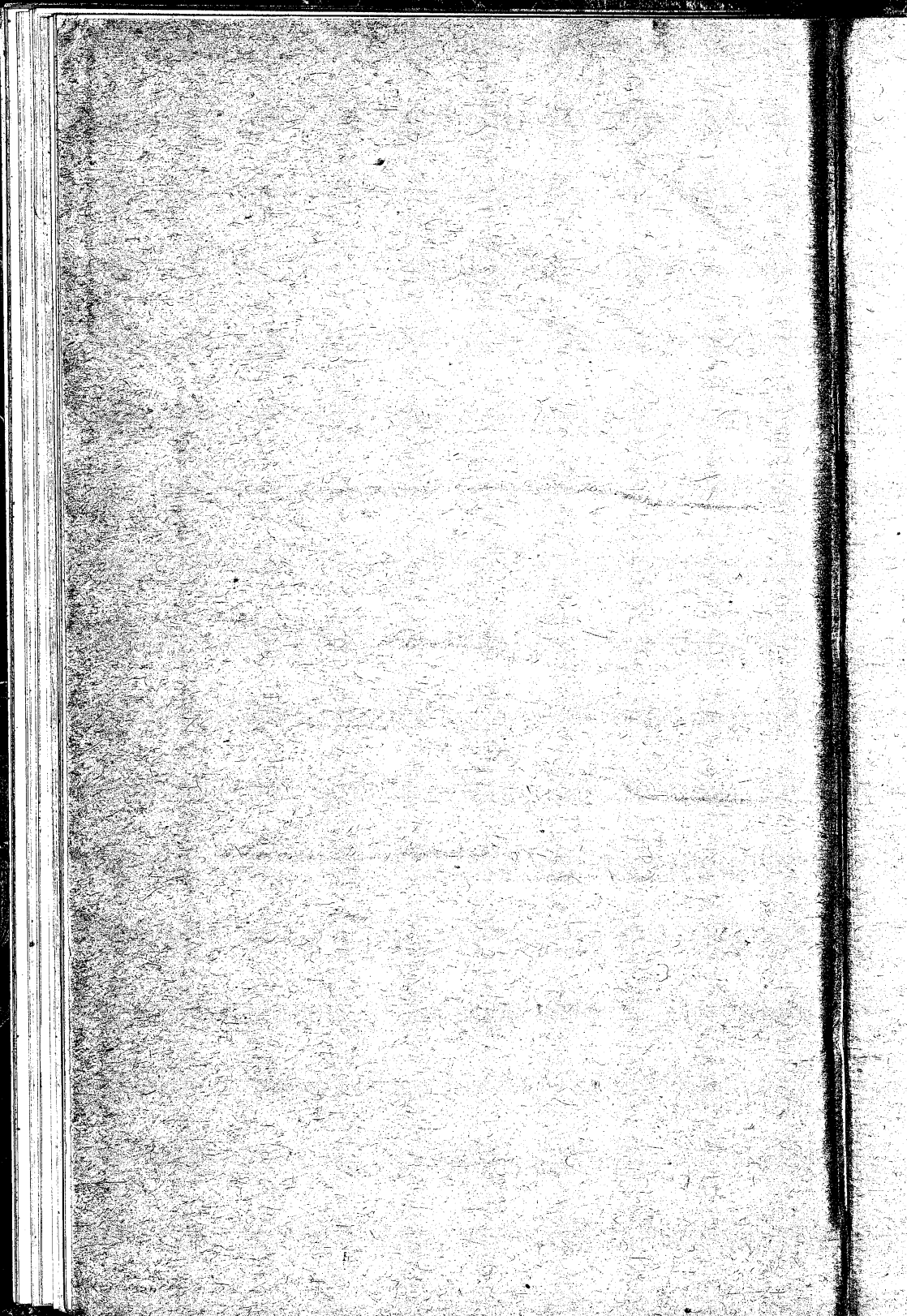
REGERINGENS FÖRSLAG
TILL LAGSTYRELSEN

Rättelser.

- Sid. 78 rad. 16 står: 1737 läs: 1727.
— 78 „ 22 står: tjänstemän med indelta löner etc. läs: de,
hvilka hädanefter varda till embeten och tjänster
med indelta löner befordrade, etc.
— 92 not. 1 står: 1782; läs: 1752.
— 92 not. 1 står: §. 0; läs: §. 9.
-

STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

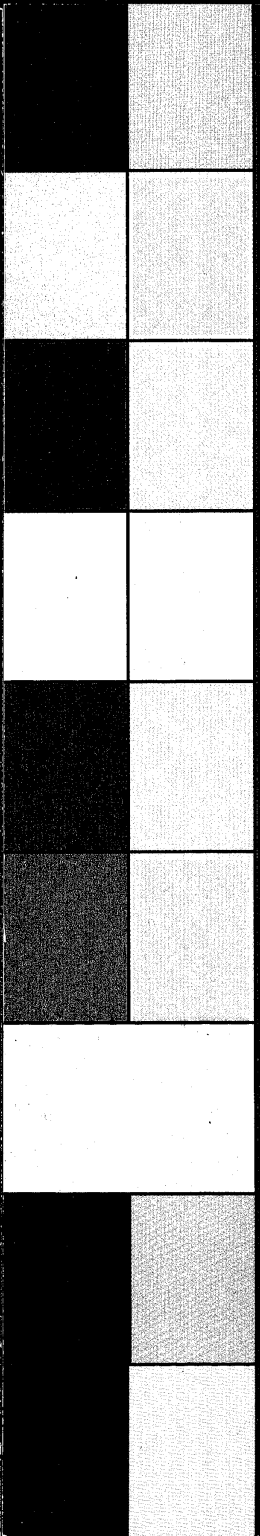

Farbkarte #13

B.I.G.

Grauskala #13

B.I.G.

